

**

*0: EK

*1: 2006-2007

*2: 25

*3: WordXP

*4: 25ste vergadering

*5: Dinsdag 3 april 2007

*6: 13.30 uur

**

Voorzitter: Timmerman-Buck

Tegenwoordig zijn 69 leden, te weten:

Van de Beeten, Bemelmans-Videc, Van den Berg, Bierman-Beukema toe Water, Biermans, Broekers-Knol, Van den Broek-Laman Trip, Coppoolse, Van Dalen-Schiphorst, Dees, Doek, Van Driel, Dupuis, Eigeman, Engels, Essers, Franken, Van Gennip, G.J. de Graaf, J. de Graaf, Hessing, Van Heukelum, Hoekzema, Ten Hoeve, Holdijk, Jurgens, Kalsbeek-Schimmelpenninck van der Oije, Ketting, Kox, Van der Lans, Van Leeuwen, Leijnse, Van der Linden, Linthorst, Luijten, Maas-de Brouwer, Meindertsma, Meulenbelt, Middel, Minderman, Nap-Borger, Noten, Van den Oosten, Pastoor, Platvoet, Pruiksma, Rosenthal, Ruers, Russell, Schouw, Schuurman, Schuyer, Slagter-Roukema, Swenker, Sylvester, Tan, Terpstra, Van Thijn, Thissen, Timmerman-Buck, Vedder-Wubben, De Vries, Wagemakers, Walsma, Werner, Westerveld, Witteman, Witteveen en De Wolff,

en de heer Balkenende, minister-president, minister van Algemene Zaken, de heer Bos, viceminister-president, minister van Financiën, de heer Rouvoet, viceminister-president, minister voor Jeugd en Gezin, en mevrouw Ter Horst, minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

**

*N

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Hamer, wegens bezigheden elders;

Rabbinge en Putters, wegens verblijf buitenslands;

Dölle en Lemstra, wegens ziekte.

**

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

De **voorzitter**: Ingekomen is een beschikking van de Voorzitters van de Eerste en van de Tweede Kamer der Staten-Generaal houdende aanwijzing van:

- de heer H.E. Waalkens tot vertegenwoordiger in de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa in plaats van de heer F. Timmermans;

- de heer L. Blom tot plaatsvervangend vertegenwoordiger in de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa in plaats van de heer H.E. Waalkens.

Deze beschikking ligt op de Griffie ter inzage. Ik stel voor, de beschikking voor kennisgeving aan te nemen.

**

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: De overige ingekomen stukken staan op een lijst die in de zaal ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

**

(Deze lijst is, met de lijst van besluiten, opgenomen aan het einde van deze editie.)

*B

!Hamerstukken!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wegenverkeerswet 1994 en de Wet rijonderricht motorrijtuigen 1993 ter implementatie van richtlijn nr. 2003/59/EG (vakbekwaamheid bestuurders) (30827);**

- **het wetsvoorstel Wijziging van de Wet openbaarmaking uit publieke middelen gefinancierde topinkomens in verband met de bescherming van informatie betreffende veiligheidsmaatregelen (30917).**

Deze wetsvoorstellen worden zonder beraadslaging en zonder stemming aangenomen.

*B

!Europese kritieke infrastructuur!

Aan de orde is de behandeling van:

- **het advies van de Tijdelijke commissie subsidiariteitstoets inzake de subsidiariteitstoets van het voorstel voor een richtlijn van de Raad inzake de inventarisatie van Europese kritieke infrastructuur, de aanmerking van infrastructuur**

als Europese kritieke infrastructuur en de beoordeling van de noodzaak de bescherming van dergelijke infrastructuur te verbeteren (COM (2006) 787 definitief) (30935, EK G, TK 4).

De **voorzitter**: Ik stel voor, in te stemmen met het advies van de Tijdelijke commissie subsidiariteitstoets.

**

Daartoe wordt besloten.

*B

!Regeringsverklaring!

Aan de orde is het **debat** naar aanleiding van de **regeringsverklaring**.

De **voorzitter**: Ik heet de minister-president en de twee vicepremiers van harte welkom in de Eerste Kamer. De laatsten zijn voor het eerst hier in de Kamer aanwezig, althans in hun nieuwe hoedanigheid. Ik feliciteer hen beiden van harte met hun benoeming en wens hun zeker ook hier de benodigde wijsheid toe.

**

*N

De heer **Rosenthal** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Allereerst onze gelukwensen aan de minister-president met de voortzetting van zijn premierschap en aan de beide vicepremiers met de uitoefening van hun nieuwe ambt.

In het najaar van 2006 hebben wij geen algemene politieke beschouwingen gehouden vanwege de halfdemonstratieve status van Balkenende III. Het is goed dat wij daarom nu een kort debat hebben over de regeringsverklaring van het nieuwe kabinet. Dus niet over het regeerakkoord, maar het zou vergezocht zijn om te doen alsof dat er niets mee te maken heeft.

Wij typeren dit kabinet als paternalistisch en bevoogdend. Paternalistisch is dit kabinet, omdat het de individuele ontplooiing van de 21ste-eeuwse Nederlandse burger en diens persoonlijke verantwoordelijkheid op de tweede plaats zet. Het kabinet stelt uit te gaan van de eigen kracht van de samenleving en van de gevestigde maatschappelijke instellingen, maar wij liberalen hebben een ander vertrekpunt. Wij zeggen: begin bij de burgers, ga uit van de eigen kracht van de burgers, want daar wordt de samenleving sterker van.

In het streven naar balans tussen dynamiek en zekerheid wint bij dit kabinet de zekerheid het en zien wij weinig dynamiek. De mensen moeten

voortaan maar vertrouwen op participatietoppen, convenanten en mammoetakkoorden tussen de staat en de met de staat vergroeide organisaties, instellingen, bonden en koepels. Voor vrije mensen is dat allerm minst een wenkend perspectief. Wij liberalen zeggen: samenwerking tussen mensen in organisaties, verenigingen en bedrijven moet tot stand komen dankzij de vrijwillige associatie van vrije mensen, niet door ze in het keurslijf van gevestigde, vaak begerige instituties te dwingen. Dat noemen wij corporatisme, en daar zijn wij liberalen erg tegen. Een klemmende vraag aan de premier: krijgt het echte particulier initiatief bij dit kabinet de ruimte of wordt die ruimte gereserveerd voor de gevestigde organisaties van het zogeheten maatschappelijk midden?

Het regeerakkoord kenmerkt zich door christelijke bevoogding, zie de standpunten over abortus, euthanasie, het homohuwelijk, enzovoorts, tot en met de bescherming van het religieus-culturele erfgoed. Maar wij hebben geconstateerd dat de regeringsverklaring niets zegt over al deze onderwerpen. De simpele vraag aan de premier is of hij ons op deze punten nu al kan geruststellen. Is er nu al sprake van een terugtrekkende beweging?

Als het gaat om zekerheid hebben wij zorgen over het gebrek aan zekerheid en soliditeit van het financiële kader van dit kabinet voor de komende jaren. De regering heeft de groeiverwachting van 1,75% naar boven bijgesteld, naar 2%. Ik heb de premier op onnavolgbare wijze horen beredeneren dat die opwaartse bijstelling het financiële kader eerder versterkt dan verzwakt. Zo onnavolgbaar dat ik het niet meer kon volgen. Wij hebben ook onze bedenkingen bij de bezuinigingen van dit kabinet, namelijk het inboeken van bezuinigingen die nog afhankelijk zijn van wetgeving, van moeizame besluitvorming en, niet te vergeten, van de daadwerkelijke uitvoering van al die plannen. Hoe hard zijn de bezuinigingen van 750 mln. op de overheidsdienst? De premier en vicepremier Bos hebben verwezen naar voorstellen van de secretarissen-generaal. Maar de secretarissen-generaal zeggen zelf nadrukkelijk dat grote obstakels zullen blijken bij de besluitvorming over en de uitvoering van deze voorstellen. Bovendien wordt gesteld dat bij minder middelen het snijden in overheidstaken onvermijdelijk is. Voor de efficiencykorting van 750 mln. in de zorg geldt hetzelfde. Ook daar dezelfde obstakels. Waar moet dat bedrag vandaan komen? Graag een reactie van de premier.

Ook de regeringsverklaring stelt dat het nu gaat om samen werken. Maar het begint volgens mijn fractie vooral met wachten en geduld oefenen. Op de korte termijn, als wij dat korte termijn willen

noemen, hebben wij te maken met de 100 dagen, waarvan inmiddels bijna de helft voorbij is. Wordt in die 100 dagen gesproken met de bekende overlegcircuits of ook met leraren, studenten, verpleegkundigen en agenten? De voorgeprogrammeerde werk- en slaapbezoeken zijn ongetwijfeld belangrijk, maar incognito zien en horen wat echt aan de hand is, is veel belangrijker. De Nationale Jeugdraad is heel interessant, maar gewone jongeren zijn nog interessanter.

Soms wacht de regering die 100 dagen niet af, bijvoorbeeld bij de vaststelling van extra middelen voor veertig achterstandswijken. De woningcorporaties hebben daar het nakijken. Een ander voorbeeld is de huurverhoging. Die is zonder meer vastgezet op maximaal 1,1%. Spreekt de regering hierover met de particuliere verhuurders?

Los van die 100 dagen wordt het land volgens mijn fractie ook voor de langere termijn in de wachtstand gezet. De regering zegt te streven naar verbetering van het milieu en de energie, de veiligheid en het bestuur. Maar als het aankomt op een koers op de middellange termijn gaat de regering die uit de weg. Geen kernenergie betekent niet wind- en zonne-energie, maar kolen scheppen. Het veiligheidsbeleid wordt in de wacht gezet, en dat is weer een gemiste kans. Er wordt bezuinigd op de overheid, maar als het op vermindering van de bestuurlijke drukte en het aantal bestuurders aankomt, inclusief de eigen ploeg, zien wij die niet.

Wij zullen als fractie vanzelfsprekend geen oppositie om de oppositie voeren. Daar zitten wij niet voor. Als de regering goede voornemens en plannen heeft en met goede voorstellen naar ons toekomt, zullen wij die steunen, bijvoorbeeld wat betreft het ongemoeid laten van de hypotheekrenteaftrek. Met uitzondering van de bindende advisering door de Raad van State zijn wij tevreden over de lijn die de regering uitstippelt met betrekking tot Europa. Dat is ook al gezegd bij het Europa-debat. Maar als wij slechte of onuitvoerbare plannen en wetsvoorstellen krijgen, weten wij ook wat ons te doen staat. Wij zijn de Kamer van reflectie, en van heroverweging. Als plannen van de regering de verkeerde kant op dreigen te gaan, is het onze plicht daar vroegtijdig tegen te waarschuwen. Een voorbeeld: mijn fractie is tegen het generaal pardon. Als daarvoor nadere wetgeving nodig mocht zijn, weet mijn fractie nu al daartegen te zullen stemmen. Een gewaarschuwd premier telt voor twee! Dat geldt ook voor de Bosbelasting. Mijn fractie heeft niet gearzeld -- zij zal dat de komende tijd ook niet doen -- om daar op voorhand "nee" tegen te zeggen. De premier heeft in dit verband over politieke spelletjes gesproken. Hij deed het daarbij voorkomen alsof fracties in de Eerste Kamer geen politiek oordeel mogen hebben over plannen van de

regering. Daar denken wij heel anders over. Stel dat je een technisch goede wet hebt. Die maakt een slecht voorstel niet opeens politiek aanvaardbaar voor mijn fractie. Wij willen graag weten of de premier nog steeds meent dat wij met onze stellingname politieke spelletjes spelen dan wel of hij het met ons eens is dat ook de Eerste Kamer een volwaardig autonoom politiek orgaan is. Wij wachten de reactie van de premier met belangstelling af.

*N

De heer **Werner** (CDA): Voorzitter. Het is voor zover mij bekend de eerste keer dat deze Kamer een debat voert over een regeringsverklaring in het verlengde van een regeerakkoord. De CDA-fractie is daar geen voorstander van en heeft dat in de aanloop van dit debat ook kenbaar gemaakt. De reden daarvoor ligt besloten in de positie die deze Kamer in ons staatsbestel inneemt en die met zich brengt dat het voortouw in de politieke oordeelsvorming bij de Tweede Kamer ligt en dat wij hier niet moeten overdoen wat in de Tweede Kamer al uitvoerig aan de orde is geweest. Daar komt bij dat het mandaat van deze Kamer stamt uit 2003 en dat over enige maanden een nieuw gekozen Kamer aantreedt. Dat op zichzelf roept al de vraag op of, zo er al een debat over de regeringsverklaring moet worden gevoerd, dit dan niet beter door de Kamer in de nieuwe samenstelling kan worden gedaan, omdat die er ook de komende vier jaar mee te maken zal hebben.

Als "chambre de réflexion" moet deze Kamer haar werk in onafhankelijkheid kunnen doen en het is algemeen aanvaard dat deze Kamer niet gebonden is aan regeerakkoorden c.q. regeringsverklaringen. Welnu, als dat zo is, dan moet je daar ook niet over gaan debatteren en daarmee wellicht de indruk wekken er wel aan gebonden te zijn of eraan gebonden te worden. Regeerakkoorden worden niet ter goedkeuring of instemming aan deze Kamer voorgelegd. Kerntaak van deze Kamer is het finaal beoordelen van wetgeving. De toets op rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid van wetgeving; dát is de core business van deze Kamer.

Dat wil niet zeggen dat de CDA-fractie haar politieke mandaat prijsgeeft en slaafs de regering en Tweede Kamer zal volgen; alles echter in de juiste volgorde. Onze fractie wil niet op politieke oordeelsvorming in de Tweede Kamer vooruitlopen en zal haar politieke oordeel opmaken in de eindfasen van de behandeling van de concrete wetsvoorstellen in deze Kamer en dan een eigen politieke ongebonden afweging maken. Ik had er behoefte aan de zienswijze van onze fractie in dezen nog eens duidelijk te markeren aan het adres van de regering

om duidelijk te maken dat onze opstelling in dit debat niet "wie zwijgt stemt toe" betekent. Aan het adres van deze Kamer, waarvan wellicht leden na de Statenverkiezingen blijk hebben gegeven een zwaardere politieke rol voor de Eerste Kamer voor te staan, zeg ik dat dit standpunt niet door de CDA-fractie wordt gedeeld.

Dit gezegd hebbende, wil ik een paar opmerkingen van algemene aard maken die direct betrekking hebben op de uitoefening van de taken van deze Kamer. Het komt herhaaldelijk voor dat in deze Kamer omissies, onduidelijkheden in wetsteksten en andere onvolkomenheden in de wetgeving worden vastgesteld die nopen tot een novelle. Dat wordt ons van regeringszijde zelden in dank afgenomen, terwijl de regering toch eigenlijk blij zou moeten zijn met de inspanningen van de Kamer om de kwaliteit van de wetgeving te verbeteren en fouten te voorkomen. Een klein beetje meer souplesse en appreciatie van de zijde van de regering voor deze inbreng zou geen kwaad kunnen. Een voorbeeld: het regeerakkoord zegt dat het wetsvoorstel tot versterking van de rijksbevoegdheden voor de aansturing van de politie zo snel mogelijk wordt ingevoerd. Dat wetsvoorstel ligt al geruime tijd in deze Kamer en had wellicht al aangenomen en ingevoerd kunnen zijn, als van regeringszijde eerder bereidheid was getoond om een aperte juridische onvolkomenheid in de aanwijzingsbevoegdheid van de minister te repareren. Het zou goed zijn als de regering ook zichzelf het fenomeen van de novelle meer zou gunnen. Voor alle duidelijkheid, het gaat hier niet om het tersluiks invoeren van een verkapte vorm van amenderen, maar om noodzakelijke verbeteringen van wetsteksten.

Een tweede punt betreft het toetsen van de wetgeving. Naast de criteria rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid zouden wij een vierde criterium willen toevoegen: de noodzaak van wetgeving, waaronder begrepen de subsidiariteitstoets. Met andere woorden, in een samenleving die al overgereguleerd is en zucht onder administratieve lasten moeten wij uitermate zorgvuldig omgaan met het introduceren van nieuwe wet- en regelgeving. De CDA-fractie in deze Kamer zal in de komende kabinetsperiode de noodzaak van wet- en regelgeving nadrukkelijk kritischer beoordelen. Dat geldt al helemaal voor wetgeving die soms min of meer een symbolisch karakter heeft.

Een derde punt betreft de toets op uitvoerbaarheid van de wetgeving. Deze Kamer heeft enige jaren geleden Kamerbreed twee belangrijke moties aangenomen van de heer Van Thijn en mevrouw Bemelmans. Daarin werd de regering gevraagd om standaard in de memorie van toelichting

van wetsvoorstellen het oordeel van de uitvoerende instanties over de uitvoerbaarheid van de onderhavige wetsvoorstellen op te nemen. Het heeft de CDA-fractie verbaasd dat het standpunt van de regering over deze in onze ogen vanzelfsprekende aangelegenheid toen zo lang op zich heeft laten wachten. Wij constateren nog steeds dat bij veel voorstellen voor wetgeving deze bevindingen ontbreken of onvoldoende zijn. De CDA-fractie zal hier de komende periode strakker op toezien, temeer daar ook de regering in haar voornemens duidelijk heeft uitgesproken in het "samen doen en samen werken" de uitvoerende instanties nadrukkelijk te zullen betrekken. Dan moet het ook geen moeite zijn om de Kamer over die bevindingen op het punt van de uitvoerbaarheid standaard in de memorie van toelichting te rapporteren. Wij vragen de minister-president dit te willen bevorderen.

Ten slotte heb ik nog een enkel woord over het voorgenomen intensieve overleg en het betrekken van de samenleving bij de beleidsvorming en -uitvoering. Het zal u niet verbazen dat de CDA-fractie daarmee van harte kan instemmen. Niettemin, deze werkwijze kan er gemakkelijk toe leiden dat de uitvoering van beleid al ter hand wordt genomen voordat het wetgevingsproces is afgerond. Ook bij bezuinigingsmaatregelen werden wij in het verleden wel eens met dergelijke situaties geconfronteerd. Bijvoorbeeld een adviesraad, bij wet ingesteld mede om deze Kamer te adviseren, wordt weggesaneerd alvorens zelfs maar een voorstel tot intrekking van de instellingswet is voorbereid, laat staan dat het door deze Kamer had kunnen worden aanvaard. Ik geef een ander voorbeeld. Maatschappelijke organisaties komen met het departement nieuw beleid overeen en vangen de uitvoering al aan alvorens beide Kamers de daarbij behorende wetgeving hebben afgerond. Deze werkwijze van de regering zou ertoe kunnen leiden dat de Kamer in meer of mindere mate voor voldongen feiten komt te staan en het primaat van de politiek wordt uitgehold. Wij vragen de regering nadrukkelijk om deze situatie te voorkomen. In ieder geval zal de CDA-fractie in voorkomende gevallen onverkort vasthouden aan de staatsrechtelijke vrijheid van de Kamer om het eindresultaat op de bekende toetsen te beoordelen.

In algemene zin staat de CDA-fractie uitgesproken positief tegenover de inzet en de koers van dit kabinet. Wij heten het hele kabinet, zonder aanzien des persoons, van harte welkom. Veel dank gaat uit naar de heren Hoekstra en Wijffels die beiden op voortreffelijke wijze tegenstellingen hebben weten te overbruggen. Ik wens u veel wijsheid toe bij het uitwerken van het regeerprogramma. Onze fractie ziet met belangstelling uit naar het concrete beleidsprogramma en de concrete vertaling daarvan

in de begroting 2008 en zal -- zoals gebruikelijk -- bij de algemene politieke beschouwingen dit najaar haar visie geven op het kabinetsbeleid.

Met belangstelling wacht ik uw antwoord af.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik heb een vraag over zaken die al worden ingevoerd, zonder dat wij hier in de Kamer daarover het laatste woord hebben gesproken via een wetsvoorstel. Het burgerservicenummer hebben wij nu voorliggen, terwijl het al is ingevoerd. De belastingplichtigen hebben het al in de aan hen toegezonden formulieren staan. Hoe moeten wij daarmee omgaan?

De heer **Werner** (CDA): Ik heb duidelijk gezegd dat wij deze situaties moeten zien te voorkomen, juist gelet op de ervaringen in het verleden. Hoe wij met deze concrete situatie moeten omgaan, zullen wij wel zien als wij dat verder aan de orde hebben, maar ik heb duidelijk uitgesproken dat wij juist met deze ervaringen nu al aankondigen dat wij dat in de toekomst zeer kritisch zullen bekijken.

*N

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Voorzitter. Leuk dat de heren op hun rondreis door Nederland ook tijd hebben gevonden om de Eerste Kamer aan te doen. Waar kun je immers beter zijn voor contact met de maatschappij dan bij ons! Misschien willen de heren blijven eten, dat kan, en slapen kan ook.

Mooi dat de minister-president op de avond van de Statenverkiezingen zei dat hij graag samen wil werken met de oppositie. Dat moet dan toch de linkse oppositie zijn, want als zich op 7 maart één historische gebeurtenis heeft voltrokken, is het wel dat CDA en VVD hier hun traditionele meerderheid zijn kwijtgeraakt. Toezeggingen afdwingen, zaken tegenhouden met behulp van rechts, wordt in ieder geval voor het CDA in de Eerste Kamer een stuk lastiger.

Laat ik daarom vriendelijk beginnen met het uitdelen van complimenten voor een aantal werkelijke koerswijzigingen ten opzichte van de kabinetten-Balkenende I t/m III. Het gaat om een duidelijk socialer beleid, waarbij de mantra van de eigen verantwoordelijkheid niet langer klinkt. Een generaal pardon, een milieubeleid dat in ieder geval op papier een stuk ambitieuzer oogt dan het beleid van de afgelopen jaren. De zes pijlers van de regeringsverklaring vormen goede prioriteiten, al had wat mijn fractie betreft het onderwijs wel een eigen pijler verdiend. Dat betekent niet dat wij alle maatregelen zullen steunen, maar dat de steven zijn gewend, is een goede zaak.

Wij zijn trots op het feit dat van het kabinet twee gastarbeiderskinderen deel uitmaken. Wij zien dit als een bekroning van een integratieproces dat zeker de laatste jaren met veel tegenwind te kampen had. Ik hoop dat de minister-president die trots deelt. Met weerzien hebben wij gezien, hoe aan deze benoemingen afbreuk is gedaan door ongefundeerde verdachtmakingen uit PVV-hoek, waar helaas enkele andere partijen in de Tweede Kamer onvoldoende scherp stelling tegen hebben genomen.

Honderd dagen praten, en dan? Moeilijke, maar noodzakelijke keuzes is het kabinet voorlopig uit de weg gegaan. Dat wordt ook met praten niet snel anders. Zo past het kabinet de hypotheekrenteaftrek niet aan, in weerwil van vele dringende adviezen om daaraan wel paal en perk te stellen. Nu de gezamenlijke hypotheekschuld in Nederland inmiddels met 540 mld. en een verdrievoudiging in tien jaar tijd groter is dan het nationale inkomen, begint de subsidiëring van die schuld groteske vormen aan te nemen. Juist nu, in een tijd van hoogconjunctuur, moet de riskante tendens van sterke stijging van huizenprijzen en oplopende schuldenlasten voor gezinnen worden gekeerd. Dat had gekund door om te beginnen een maximering van de aftrek in te voeren tegen het 42%-tarief. Het CDA heeft de slag om de hypotheekrenteaftrek gewonnen, maar een kans gemist voor een eerlijker en houdbaarder systeem van belastingheffing. Neemt het CDA ook de fiscale tegenvallers voor zijn rekening, als daarover in het kabinet knopen moeten worden doorgehakt?

Het ontslagrecht is het volgende urgente dossier waarin geen knopen worden doorgehakt. Het kabinet gaat terug naar de sociale partners, maar die kwamen er vorig jaar ook al niet uit. Uit hun ketelmuziek in de aanloop naar de participatietop krijg ik niet de indruk dat men elkaar inmiddels heeft gevonden. Onder andere de WRR is in het gat gesprongen, met het aanbevelenswaardige advies Investeren in werkzekerheid. Er moet geld komen voor herplaatsing, in plaats van voor werkloosheid, er moet voor worden gezorgd dat mensen van baan naar baan springen, en niet van baan naar WW, ontslagvergoedingen moeten worden teruggeploegd naar investeringen in omscholing en herplaatsing. Het is duidelijk dat wij die kant op moeten, maar waarom heeft zo'n advies geen duidelijke keuzes tijdens de totstandkoming van dit kabinet opgeleverd, en loopt de participatietop zo niet op een mislukking uit?

GroenLinks was al voor fiscalisering van de AOW toen de heer Bos nog gewoon bij Shell werkte. Wij waren er blij mee dat de Partij van de Arbeid vorige zomer onze ideeën leek te steunen, maar het CDA was zo gretig om Bos te demoniseren, dat een zinvolle discussie over bijdragen naar draagkracht in

de kosten van de vergrijzing niet meer mogelijk is. Het AOW-plan van het kabinet heeft daarmee het lelijke gezicht gekregen van een compromis tussen twee heren die elkaar maandenlang in de verkiezingscampagne hebben verketterd. Het nu gevonden compromis straft oudere werknemers die wat eerder dan op 65-jarige leeftijd willen stoppen met werken levenslang, zelfs als zij dat doen zonder een uitkering te claimen, of als zij stoppen om te mantelzorgen. Dat eerder stoppen met werken niet meer kwalificeert voor een uitkering, is wat ons betreft akkoord, maar dat zo'n keuze wordt gestraft met een levenslange AOW-korting, is arbitrair en een ingewikkelde vorm van dwangarbeid. Daarmee is geen Bosbelasting ingevoerd, maar een Balkenendeboete. Moeilijke keuzes op milieugebied zijn concreet nog niet gemaakt, terwijl de geformuleerde ambities op het terrein van energie en mobiliteit nog zeer lastige afwegingen vergen. Wij zullen de concrete beleidsplannen van het kabinet met kritische belangstelling afwachten.

De verrommeling van het landschap zal met kracht moeten worden teruggedrongen. Zeker de Randstad, Brabant en delen van Gelderland worden in snel tempo schijnbaar lukraak volgebouwd. Het Groene Hart bestaat slechts nog in bestuurlijke discussies. Gemeenten kiezen liever voor groeiende leegstand op uitdijende bedrijventerreinen dan voor bescherming van open ruimte, kwetsbare natuur en rust. Op dit punt stellen niet alleen de voorstellen van het kabinet teleur, maar ook de analyse. De provincies hebben de verrommeling onvoldoende kunnen beheersen, en Den Haag zal op het gebied van ruimtelijke ordening echt zelf moeten willen ordenen, op straffe van "losangelisering" van een groot deel van Nederland. Kan de minister-president duidelijk aangeven, hoe die trend zijns inziens is te keren?

Een vertrouwelijke sideletter bij het regeerakkoord wil dat de Partij van de Arbeid niet langer pleit voor, en zelfs niet langer instemt met, een parlementair onderzoek naar de overwegingen die hebben geleid tot steun aan de inval in Irak, nu vier jaar geleden, en wellicht ook niet naar de vraag, of Nederland zich heeft beperkt tot het verlenen van politieke steun. De inval was strijdig met het volkenrecht, en werd in ieder geval door de belangrijkste partners in de coalition of the willing gelegitimeerd met een ongefundeerde stelling, namelijk dat zich in Irak massavernietigingswapens bevonden. De PvdA-fractie in de Eerste Kamer is niet aan het regeerakkoord gebonden, en al helemaal niet aan sideletters. Daarom heeft de heer Noten in de pers al laten weten, dit debat aan te zullen grijpen om de premier hierover aan de tand te voelen. Ik ben benieuwd naar zijn bijdrage. Nu wij al eerder voor

een parlementair onderzoek naar deze kwestie hebben gepleit, heb ik ook een aantal vragen aan de minister-president. Hoe luidt de geheime afspraak precies? Is hij het met mij eens dat de Eerste Kamer aan deze formatieafpraak niet is gebonden? Of zou schending van die afspraak door de PvdA-fractie in de Eerste Kamer politieke consequenties hebben voor het kabinet? Zo ja, dan wordt het ook interessant voor de VVD. Waar is de minister-president zo bang voor? Het is toch aan de Staten-Generaal zelf om te beslissen, wat wel of niet en hoe gecontroleerd wordt? Die bevoegdheid als regeringsleider politiek blokkeren, roept de gedachte op dat er kennelijk wat te verbergen valt, waardoor een sfeer van groezeligheid rond de besluitvorming vier jaar geleden blijft hangen. Daarmee maakt de minister-president zich gijzelaar van allerhande suggesties, bijvoorbeeld dat indertijd steun is verleend om de post van secretaris-generaal van de NAVO in de wacht te slepen. Is dat nu wat je als staatsman moet willen?

De fractie van GroenLinks is voornemens de komende jaren een constructieve bijdrage te leveren aan het realiseren van een aantal goede doelen van dit kabinet. Soms zullen ons de ambities niet ver genoeg gaan, soms zullen wij fundamenteel met het kabinet van opvatting verschillen. Dat weerhoudt ons er niet van het kabinet op dit moment een goede start en veel wijsheid toe te wensen.

*N

De heer **Noten** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Het verheugt de leden van mijn fractie zeer de regering zo kort na het debat over de regeringsverklaring aan de overzijde hier te mogen begroeten, om elkaar te spreken over de visie die de regering heeft op de toekomst van ons land, haar ambities en daarmee de context waarbinnen wij de komende jaren nieuwe wetgeving in dit huis mogen verwachten.

Zowel de inhoud als de klank van de regeringsverklaring wijkt naar ons gevoel in hoge mate af van de inhoud en klank van het actuele politieke debat. In ieder geval het debat zoals dat soms luidruchtig aan de overzijde gevoerd wordt. Maar wat veel belangrijker is: misschien staat het ook wel haaks op de gevoelens zoals die in een groot deel van onze samenleving leven. Terwijl de regering kiest voor "samen werken, samen leven" zien wij om ons heen juist een toenemende polarisatie. Het lijkt wel of wij ons van elkaar verwijderen, tegenstellingen vergroten terwijl wij ze zouden moeten overbruggen. Wij horen zelfs de opvatting dat één miljoen Nederlanders, staatsburgers, zouden moeten worden uitgesloten van het passief kiesrecht. Medeburgers uitsluiten van een grondrecht omdat wij

ze de publieke verantwoordelijkheid niet toevertrouwen, omdat wij twifelen aan hun loyaliteit.

Dat debat mag ons ergeren, en dat doet het eerlijk gezegd ook, maar wij moeten gelijktijdig vaststellen dat er schijnbaar een voedingsbodem voor bestaat. Soms, ik wil het niet verabsoluteren, maar soms lijkt het of er een conservatieve wind waait, een angstige wind. De luiken gaan dicht. Mensen kiezen voor zichzelf, niet omdat ze dat willen maar omdat ze denken dat ze dat moeten. En de leden van mijn fractie begrijpen dat. Want als mensen niet voor zichzelf kiezen, wie kiest er dan voor hen? Is die zorg er als mijn ouders die zorg nodig hebben? Is die baan er nog als de grenzen verder opengaan? Krijg ik die baan, ook als ik de foute achternaam heb? Het is naar de overtuiging van mijn fractie niet een opborrelend collectief egoïsme dat ten grondslag ligt aan deze manier van denken. Onze burgers willen wel degelijk een solidaire fatsoenlijke samenleving en zijn ook ten diepste bereid om daar naar vermogen een bijdrage aan te leveren. Maar wij mogen niet van ze verwachten dat ze over hun gevoelens van onzekerheid en onveiligheid heen stappen, dat ze hun welbegrepen eigenbelang domweg vergeten, om zich vervolgens te wijden aan de goede zaak van de ander. Zo werkt het niet in het leven. Als wij een solidaire en vrije samenleving willen, dan zullen wij de solidariteit moeten organiseren. Dan zullen wij in de basale behoeften aan zekerheid moeten voorzien, dan zullen wij mensen moeten vrijwaren voor angst en armoede.

De regering kiest in alle opzichten voor een open samenleving die erop gericht is dat eenieder zijn of haar talent kan gebruiken. Dat doet ze als het gaat om Europa, en dat verheugt ons. Want Europa vraagt niet alleen om een kritische maar ook om een optimistische benadering. De regering doet dat ook als ze zich uitspreekt voor een sterke en innovatieve economie. En natuurlijk is het van belang dat wij zorgen voor ruimte om te ondernemen, onnodige regeldruk wegnemen, innovatie stimuleren en ervoor zorgen dat mensen een leven lang blijven investeren in hun kennis en hun vaardigheden. De aanval op de schooluitval juichen wij dan ook van harte toe. Maar het is de vraag of wij er in slagen om al ons talent in de samenleving te benutten, de participatie van nieuwkomers, vrouwen, ouderen en gedeeltelijk arbeidsongeschikten te bevorderen op basis van vrijblijvende afspraken met sociale partners. Het is zelfs de vraag of financiële stimulerende maatregelen afdoende zijn. De markt heeft zo zijn beperkingen, de arbeidsmarkt ook. Een strategische notie over een langere termijn is de markt onbekend. Al te intelligent is de markt niet. En van maatschappelijke vraagstukken moet de markt in de praktijk niet zo heel veel hebben. Als wij daadwerkelijk willen dat

iedereen meedoet, dan moeten wij er ook voor zorgen dat er voor iedereen een plek is. Wetgeving die het aanbod van stages afdwingt, die discriminatie op de arbeidsmarkt uitsluit, die de combinatie van zorg en werk vereenvoudigt en die de deelname van minder productieve mensen bevordert, lijkt ons noodzakelijk. En natuurlijk een overheid die in haar rol als werkgever een voorbeeldfunctie vervult.

Hoe belangrijk wij het Deltaplan Inburgering ook mogen vinden, maatschappelijke participatie is een keuze die pas gemaakt kan worden op het moment dat mensen voor zichzelf kunnen zorgen. Dat klinkt paradoxaal maar dat is het niet. Het gaat hier om het verschil tussen verbondenheid en ondergeschiktheid. Pas als ik niet ondergeschikt ben kan ik me verbinden. Pas als ik vrij ben en onafhankelijk kan ik ervoor kiezen om samen te leven. Mensen die geen kans hebben op werk, die niet in de gelegenheid worden gesteld om onafhankelijk hun eigen leven vorm te geven, die kunnen en zullen zich per definitie niet verbinden met een samenleving die hen uitsluit. Met een verschil in culturele achtergrond heeft dat niets te maken. Maar wel alles met het krijgen van een eerlijke kans. Wij wensen de regering, en de staatssecretaris in het bijzonder, veel succes bij het uitvoeren van deze opdracht.

Het kabinetsbeleid stelt het kind centraal en niet de instanties, de regels en de systemen. Dat wordt nog een hele klus. Want institutionele barrières zijn stug en soms van een onverwoestbare kwaliteit. Ingesleten patronen laten zich vaak niet eens doorgronden, laat staan veranderen. Een dergelijke missie in de buitenwereld heeft alleen een kans van slagen als het in de binnenwereld op orde is. Of anders gezegd, als het zo is dat de verantwoordelijke minister zijn strijd al moet voeren binnen de boezem van het kabinet, zijn tijd moet besteden om de verschillende departementen -- en dat zijn er nogal wat -- enigszins inschikkelijk te krijgen, dan kan hij het verder wel schudden. De leden van mijn fractie vragen zich af of ze zich zorgen moeten maken. Ze doen dat liever niet.

Ik kan niet langs alle pijlers uit de regeringsverklaring lopen. De tijd ontbreekt. Maar aan één beleidsterrein willen wij nog kort aandacht besteden. Het gaat om de keuze voor duurzame energie. Die verheugt de leden van mijn fractie zeer. Als het gaat om solidariteit met toekomstige generaties ligt hier de uitdaging in onze tijd. De ambities van de regering zijn stevig. De wens om die te verbreden tot een Europees niveau lijken haalbaar. Maar ook hier zal wetgeving nodig zijn. Wetgeving ordent ook de domeinen waarop de concurrentie plaatsvindt. En juist als het gaat om

energieopwekking en energieverbruik is dat hard nodig.

De regering heeft in haar verklaring niet alleen omstandig beschreven wat ze wil bereiken, ze heeft ook het nodige gezegd over hoe ze dat wil doen. Niet alleen het doel, maar ook de weg waarlangs doet er toe. De regering wil zich niet laten vangen in de schijntegenstelling tussen daadkracht en draagvlak. Terecht geeft ze daarom aan dat ze in gesprek wil. In gesprek met burgers, met maatschappelijke organisaties. Dat vinden wij verstandig én dat vinden wij ook nodig. Maar het is niet makkelijk. Een gesprek voeren is geen eenvoudige zaak, want in een gesprek gaat het niet om gelijk of ongelijk, het gaat niet om waar of niet waar. Een gesprek begint met de bereidheid om de eigen opvattingen en ideeën te betwifelen. Een gesprek begint met de erkenning dat waarheden niet absoluut zijn, en als ze dat al zijn, in ieder geval niet door ons als zodanig gekend worden. Ons advies: voer die gesprekken, in al haar consequenties, of voer ze niet, maar doe niet net alsof. En nog een tweede advies: hou er niet na 100 dagen mee op. Dat komt echt raar over.

Ik kom nu tot mijn laatste punt. "De regering" -- ik citeer -- "blijft bereid een actieve bijdrage te leveren aan het bevorderen van een goede internationale rechtsorde", maar stelt gelijktijdig dat voor die actieve bijdrage een adequaat volkenrechtelijk mandaat vereist is. Dit is op zich een helder en eenduidig uitgangspunt, wat niet wegneemt dat wij een aantal vragen hebben. Des te meer, omdat het, helaas, niet onmogelijk is dat de regering in de komende jaren, misschien wel binnen kortere termijn dan wij zouden willen, wederom te maken kan krijgen met een NAVO-bondgenoot die opnieuw meent zelfstandig te mogen beslissen om in een ander land militair in te grijpen, met als reden de handhaving van de veiligheid en de internationale rechtsorde. Want wat is dat nu precies, een adequaat volkenrechtelijk mandaat? In beginsel is dat toch alleen een ondubbelzinnige beslissing van de Veiligheidsraad van de VN? Echter, indien de Veiligheidsraad wel over een voorstel heeft gestemd, maar dit voorstel is verworpen omdat een lid van het vetorecht gebruik maakte, kan er dan toch sprake zijn van een toereikend mandaat van de VN? Kijkt de regering daarbij naar de opstelling van de NAVO, of is die verder niet relevant? Is het voorts voldoende te verwijzen naar het niet-nakomen door het land van een Veiligheidsraadsresolutie, zoals resolutie nummer 1441 over Irak? Welke zelfstandige rol mogen vervolgens berichten spelen die zijn gebaseerd op vermeende inlichtingen, afkomstig van eigen of bevriende militaire inlichtingendiensten, die zouden wijzen op de aanwezigheid van

massavernietigingswapens, zoals kennelijk een rol speelde in 2003?

Het zijn deze vragen die mijn fractie in een open en eerlijk debat zou willen stellen en graag beantwoord wil hebben. Dat debat moet bij voorkeur gedegen schriftelijk worden voorbereid. Dat moeten wij nu doen en niet pas als de feitelijke vraag van buiten op ons af komt. De leden van mijn fractie willen dat dit debat niet primair over Irak gaat, maar over de vraag wanneer er sprake is van een adequaat volkenrechtelijk mandaat en hoe de parlementaire betrokkenheid bij het beoordelen daarvan verzekerd is. De leden van mijn fractie zouden het zeer op prijs stellen, als het kabinet vandaag toezegt dat zij dat debat op korte termijn met de Kamer wil aangaan. Wij wachten de reactie van het kabinet met belangstelling af.

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Ik heb een aantal weken geleden een interview met de heer Noten gelezen in NRC Handelsblad, waarin hij ingaat op de kwestie die ik zelf ook heb aangesneden, namelijk dat bij de onderhandelingen over het regeerakkoord afgesproken zou zijn dat de Partij van de Arbeid afziet van het vragen om een parlementair onderzoek naar de Nederlandse betrokkenheid bij de inval in Irak. Daarover heb ik hem niet expliciet gehoord. Hij gaat eigenlijk meer naar de toekomst kijken, op dezelfde wijze als het kabinet dat zegt dat wij vooruit moeten kijken en niet achteruit. Betekent dit dat de fractie van de Partij van de Arbeid in de Eerste Kamer zich bij die politieke werkelijkheid heeft neergelegd? Of maakt zij een eigen afweging op het moment dat die discussie hier aan de orde is?

De heer **Noten** (PvdA): Als die discussie hier aan de orde komt, bijvoorbeeld doordat zij in de nabije toekomst door u aan de orde wordt gesteld, maken wij per definitie onze eigen afweging. Wij zijn niet gebonden aan het regeerakkoord, dat is altijd de stelling geweest van mijn fractie. Wij voelen ons verbonden aan het regeerakkoord, maar dat is iets heel anders. Als wij hierover een debat voeren, gaan wij daar pas na afloop van het debat conclusies aan verbinden. Dat kan ook niet anders.

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Ik interpreteer dit als volgt. De heer Noten zegt dat hij op dit moment niet zo ver is dat hij zelf pleit voor een parlementair onderzoek naar de achtergronden van de inval in Irak vier jaar geleden.

De heer **Noten** (PvdA): Dat klopt. Wij gaan daar niet zelf voor pleiten, maar ik ben ervan overtuigd dat u dat gaat doen. Wij zullen die discussie met elkaar

voeren, maar dat initiatief komt echt niet bij ons vandaan. Het gaat er naar mijn gevoel om dat wij op korte termijn een aantal politieke vragen kunnen beantwoorden over de eventuele inzet van Nederlandse militairen of politieke steun van de Nederlandse overheid aan een mogelijke inval elders. Die vragen wil ik voor de toekomst beantwoord hebben. Ik wil niet twee of drie jaar moeten wachten tot er een of ander onderzoek komt waarover wij die politieke discussie gaan voeren, want die kan volgende maand actueel zijn. Dat is mijn insteek. Het is helaas ook reëel dat deze volgende maand actueel kan zijn.

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Ik heb die uitnodiging genoteerd.

De heer **Noten** (PvdA): Wij gaan heel graag met iedereen in debat, zoals u weet.

De heer **Werner** (CDA): Ik wil toch nog even helderheid voor onze meningsvorming en eventueel voor de tweede termijn. Gaat het debat dat de heer Noten vraagt, over de toekomst en over de passage in het regeerakkoord over hoe om te gaan met een volkenrechtelijk mandaat, waarbij is omschreven onder welke condities en met welke procedures? Of wil hij in dat debat ook nog debatteren over de totstandkoming van de besluitvorming in 2003?

De heer **Noten** (PvdA): Nee, want dat debat is aan de overzijde al tientallen keren gevoerd. Ik heb er helemaal geen behoefte aan om dat nog een keer te doen. Het gaat mij om het voeren van een debat dat ertoe doet. Op grond waarvan nemen wij besluiten? Wat zijn overwegingen? Niet op grond waarvan hebben wij dat gedaan, maar op grond waarvan gaan wij dat doen, dat is de vraag die aan de orde is.

De heer **Werner** (CDA): Dat is een duidelijke stellingname. U vraagt naar een debat over hoe wij in de toekomst omgaan met de passage in het regeerakkoord en niet meer over de besluitvorming van vijf jaar geleden.

De heer **Noten** (PvdA): Niet over de besluitvorming van vijf jaar geleden, maar het lijkt mij wel ingewikkeld om zo'n debat volstrekt in abstracto te voeren. In dat debat zal ongetwijfeld worden gerefereerd aan afwegingen die in het verleden zijn gemaakt. Het gaat mij er niet om, te komen tot een beoordeling van wat er toentertijd is gebeurd. Dat vind ik niet aan de orde. Het gaat mij er om, lessen te leren die wij kunnen gebruiken bij een toekomstig besluit.

De heer **Werner** (CDA): Ik heb het vraagstuk van het volkenrechtelijk mandaat uitvoerig aan de orde gesteld bij de algemene politieke beschouwingen in 2003-2004, naar aanleiding van Irak. Wilt u het debat in die zin continueren? Dan praten wij in feite niet over Irak, maar over hoe wij in de toekomst met een volkenrechtelijk mandaat omgaan. Uw verzoek aan het kabinet is om dat debat in deze Kamer te voeren.

De heer **Noten** (PvdA): Ja.

De heer **Kox** (SP): Ik hoorde de fractievoorzitter van de Partij van de Arbeid iets vreemds zeggen. Hij zei dat het debat over hoe dat toen is gegaan, aan de overzijde al uit-en-ter-na is gevoerd. Was het niet zo dat zijn fractie aan de overkant zei dat dit debat moet worden gevoerd aan de hand van een parlementair onderzoek? Dat eiste zij, dat wilde zij en dat moest zij hebben. Zij wilde niet in de regering, als zij dat niet kreeg. Dat debat was volgens de fractie van zijn partij aan de overkant niet gevoerd en zou gevoerd moeten worden. Als het daar niet gevoerd mag worden, wordt de vraag actueel of wij er in deze Kamer over kunnen praten om dat wel te doen. Je kunt niet over de toekomst praten zonder het verleden, want dan moet je wel een heel erg eendimensionale mens zijn. Hoe zit dat nu precies? Is dat debat nu wel of niet gevoerd?

De heer **Noten** (PvdA): Mijn fractie gaat ervan uit dat wij alle kennis en inzichten hebben die wij nodig hebben om dat debat naar behoren te voeren. Voor zover wij die niet hebben -- ik sluit niet uit dat dit bij u het geval kan zijn -- gaan wij er schriftelijke vragen over stellen. Ik heb gepleit voor een gedegen schriftelijke voorbereiding. Als u vragen hebt waarop u antwoord wilt hebben, omdat u dat antwoord nodig hebt om het debat naar behoren te kunnen voeren, dan stelt u die vragen. Dat heeft niets met onderzoek te maken, maar met een debat met het kabinet. Daarbij vraag je om de informatie die je nodig hebt.

De heer **Kox** (SP): Ik wil het niet vervelender maken dan het is...

De heer **Noten** (PvdA): Het voelt niet vervelend.

De heer **Kox** (SP): U gaat hier geen initiatieven nemen, enzovoorts, dat begrijp ik allemaal wel, maar de vraag was aan de orde of u vindt dat het debat aan de overkant al voldoende is gevoerd. Volgens mij vond uw en mijn fractie hier en aan de overkant dat dit niet zo was en dat er een parlementaire enquête moest komen. Uw voorman aan de overkant heeft gezegd dat hij dat met pijn in het hart heeft moeten toegeven en niet binnen heeft gehaald. Als dat debat

daar niet wordt gevoerd, moet het dan niet hier worden gevoerd?

De heer **Noten** (PvdA): Ik probeer bij mijn eigen verantwoordelijkheid te blijven. Het gaat om een buitengewoon belangrijk onderwerp: de besluitvorming over wat wel of niet een volkenrechtelijk mandaat is en op welke momenten wij ons wel of niet met een oorlog verbinden. Het gaat niet alleen om belangrijke besluitvorming, maar het doet er ook toe dat deze parlementair is geborgd. Dat is de discussie die ik wil. Ik wil geen onderzoek om het onderzoek als zodanig. U komt straks met een initiatief. Dat is prima. Wij gaan dan met elkaar in debat. Ik hoor dan ook wat voor soort onderzoek u wilt, waar dat toe moet leiden en wat het belang ervan is. Mijn stelling is dat ik niet wacht op dat onderzoek, voordat ik dat debat ga voeren. Dat duurt mij te lang en dat vind ik onzin.

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Nu wordt het toch weer een beetje anders wat de heer Noten zegt. Ik moet de heer Kox nageven dat door de Partij van de Arbeid jarenlang is gezegd dat wij een parlementair onderzoek of een parlementaire enquête zouden moeten houden naar de vraag of het parlement vier jaar geleden voldoende is ingelicht door het kabinet en hoe de politieke steun voor de inval in Irak tot stand is gekomen. Kennelijk bestaat die behoefte nu ook niet meer bij de heer Noten. Dat proef ik uit zijn beantwoording van de vragen van de heer Werner en de heer Kox. Die behoefte is kennelijk verdwenen bij de fractie van de Partij van de Arbeid.

De heer **Noten** (PvdA): Nee, ik ga terug naar wat ik in eerste instantie heb geantwoord. Als er een debat komt over de vraag of er wel of niet een parlementair onderzoek moet zijn, gaan wij dat debat voeren, maar mijn insteek is de behoefte aan een debat over hoe de besluitvorming in de toekomst moet plaatsvinden. U krijgt daarover nu geen uitspraak. Die krijgt u pas na afloop van het debat, niet ervoor. Dat moet u toch kunnen begrijpen.

*N

De heer **Kox** (SP): Mevrouw de voorzitter. De Vrije Universiteit zal trots zijn op dit plaatje. Het is niet niets dat een universiteit de drie kopstukken van een kabinet levert. Alleen al daarom denk ik dat dit debat de moeite waard is. Er zijn zoveel foto's gemaakt in deze Kamer, waar zij van harte welkom zijn, dat het een mooi plaatje oplevert. Collega Werner had eigenlijk geen zin om aan dit debat mee te doen, maar hij heeft dat toch ruimhartig uitgelegd. Ik heb met plezier geluisterd naar zijn toelichting en die van de

anderen. Ik heb de eerste minuten van de heer Rosenthal helaas gemist, maar die zal ik zeker nog teruglezen.

Het motto van dit kabinet is samen werken, samen leven. Dat zal ook moeten gelden voor de relatie tussen het kabinet en deze Kamer. Zonder samenwerking met deze Kamer kan het kabinet geen van zijn wetsvoorstellen aangenomen krijgen, zelfs niet als het oude plannen zijn van de vorige regering. Zo is het nu eenmaal. Staatssecretaris Huizinga heeft twee weken geleden het wetsvoorstel inzake de modernisering van het waterschapsbestel mee naar huis moeten nemen. Vorige week deed minister Verburg hetzelfde met de herziene Pachtwet. In dit huis is de ongeschreven hoofdregel: als het wetsvoorstel niet goed is, gaat het terug.

Het lijkt mij in dit debat over de nieuwe regeringsverklaring van belang om in te gaan op een aantal zaken die gelden voor de relatie tussen de Eerste Kamer en het kabinet. Wie brokken wil voorkomen, houdt er rekening mee dat de Staten-Generaal bestaat uit een Tweede en een Eerste Kamer. Als wij het erop aan willen laten komen, beslist immers ook de senaat over het lot van het kabinet. Het is goed om dit punt bij deze kennismaking vriendelijk maar nadrukkelijk te markeren. De vertrouwensregel tussen kabinet en parlement betreft beide Kamers. Daarom trad minister De Graaf af, nadat hij in de Eerste Kamer onvoldoende steun kreeg voor zijn voorstel om de benoeming van de burgemeester uit de Grondwet te halen. Daarom moest premier Kok ooit naar de koningin nadat collega Wiegels sonore en doorslaggevende "tegen" in dit huis had geklonken.

Toch is de relatie van de regering met beide Kamers niet gelijk. Het politieke primaat ligt aan de overzijde en dat is ook goed zo. Daar is het debat over het regeerakkoord gevoerd en dat hoeft hier niet uitgebreid over te worden gedaan; zo zijn de taken verdeeld. Naast het feit dat de verhouding met de beide Kamers niet gelijk is, bindt het regeerakkoord slechts de coalities in de Tweede Kamer en niet hun geestverwanten in de Eerste Kamer. Zo heb ik het althans altijd begrepen. In het recente verleden was de VVD op dit punt even dissident, toen haar hoofdbestuur na de nacht van Wiegel voorstelde dat haar Eerste Kamerfractie zich voortaan wel politiek gebonden zou moeten achten aan het regeerakkoord. Collega Rosenthal heeft zijn partij weer goed op het spoor gekregen en weer laten terugkeren in het kamp dat zegt dat er noch een formele noch een politieke binding tussen senaat en regeerakkoord behoort te zijn. Waarvoor hulde! Overigens leek het mij de afgelopen jaren dat de fracties van de VVD en het CDA hier soms toch wetsvoorstellen goedkeurden, die zij eigenlijk wegens gebrek aan kwaliteit of

wegens uitvoerbaarheid liever hadden willen afkeuren. Omdat het kabinet dan in zwaar weer zou komen, hebben zij dat niet gedaan. Ik kijk mevrouw Van Leeuwen nu aan, maar dat is strikt toevallig. Volgens mij hebben wij die situatie gehad en wist de minister-president ook dat het er in de Eerste Kamer zo aan toeging.

Ik ben geïnteresseerd in de positie van de minister-president in deze kwestie. Hij heeft immers voor wat verwarring gezorgd door aan de vooravond van de Statenverkiezingen vanuit Brunssum waarschuwende woorden te spreken aan het adres van de oppositiepartijen VVD en SP. Die partijen hadden gezegd dat zij, indien mogelijk, wetsvoorstellen van het kabinet over het invoeren van een Bosbelasting voor mensen boven de 65 en een aanvullende variant voor mensen die vóór hun vijfenzestigste stoppen met werken, in de Eerste Kamer niet zouden steunen. Dat noemde de minister-president "een politiek spel" en dat was geen compliment. Hij heeft ook gezegd dat "nee" tegen deze wetsvoorstellen zeggen dit land niet verder helpt. Was deze interventie van de minister-president niet overdreven en misschien zelfs enigszins ongepast? Miskent hij met die reactie juist niet de specifieke rol van de Eerste Kamer? Onze oud-collega Heijne Makkreel heeft ooit helder gezegd dat de enige praktische functie van de senaat is om af en toe iets af te keuren wat door de Tweede Kamer is goedgekeurd. Minister Donker Curtius heeft een eeuw eerder al gezegd dat de senaat er niet is om het goede te doen, maar om het slechte te voorkomen. Mijnheer de minister-president, dat doe je dan door "nee" te zeggen. De grondwetgever heeft dat bewust zo gewild door de senaat niet het recht van amendement en het recht van initiatief te geven, maar wel het recht om het voorliggende wetsvoorstel af te keuren. Graag zou ik een reactie van de minister-president op dit interessante staatsrechtelijke thema willen hebben.

Natuurlijk kan langzaam bij de minister-president het inzicht rijpen dat wij in het licht van de nieuwe omstandigheden wellicht verder over verdergaande staatsrechtelijke vernieuwing moeten nadenken, bijvoorbeeld over ons voorstel om de huidige twee Kamers van de Staten-Generaal te verheffen tot die ene, alles omvattende Kamer van de Staten-Generaal. Ook daarover hoor ik graag het oordeel van de minister-president.

De minister-president leek zich pas in Brunssum datgene te realiseren waarvoor onze oud-collega Vis al veel eerder waarschuwde, namelijk dat wij er niet van moeten opkijken als de politieke verhoudingen in beide Kamers niet dezelfde zijn en dat het goed is om na te denken wat daarmee moet worden gedaan. Hoe denkt de minister-president in

voorkomende gevallen om te gaan met niet-parallelle verhoudingen in de Staten-Generaal?

Elke regering doet er verstandig aan om de Eerste Kamer goed te bedienen en daarbij ook rekening te houden met de opvattingen van de oppositiepartijen. Dit heeft de premier gezegd in de regeringsverklaring en ik ga ervan uit dat die opmerking ook voor de Eerste Kamer geldt. Als dat zo is, dan stellen wij dat erg op prijs. In het verleden hebben wij dat bij andere kabinetten namelijk wel eens anders gehoord.

De regeringsverklaring klinkt op een aantal punten goed. Wie deze verklaring vergelijkt met de regeringsverklaring van het kabinet-Balkenende II kan het niet ontgaan dat niet alleen de toon maar ook de analyse anders is. Volgens mij denken de beide vicepremiers daar ook zo over. Dat was voor hen waarschijnlijk de reden om toe te treden tot dit kabinet. Als de regeringsverklaring zegt dat Nederland actiever in de wereld moet zijn en meer zal moeten investeren in een gezonde economie, meer verantwoordelijkheid zal moeten nemen voor mens, dier en natuur, zal moeten werken aan meer sociale samenhang en veiligheid en zal moeten zorgen voor een slagvaardiger en niet bureaucratische overheid, dan is het net alsof wij onszelf terughoren en alsof onze kritiek op de eerdere kabinetten-Balkenende nu wordt herhaald door het laatste kabinet-Balkenende. Wij zien dan ook reikhalzend uit naar al die wetsvoorstellen die ook van ons hadden kunnen zijn, van gratis schoolboeken in het voortgezet onderwijs tot maatregelen om de menselijke maat weer te laten prevaleren in de publieke sector, in de verpleeg- en verzorgingshuizen, in het onderwijs en bij de overheid zelf.

Hoe drukker het kabinet het heeft met het voorleggen van goede voorstellen, hoe minder tijd hopelijk overblijft om ook met slechte voorstellen te komen, zoals over uitbreiding van de marktwerking in de zorg. Ik kan nu al zeggen dat wij daar in deze Kamer "nee" tegen zullen zeggen, ook al komen die plannen van onze zeer gewaardeerde oud-collega Klink. Wij zijn allemaal loyale senatoren, maar wij doen niet aan verschillen in loyaliteit met betrekking tot leden van het kabinet. Alle leden van het kabinet zijn ons even lief.

De regeringsverklaring spreekt ons op best veel punten aan. Dat mag gezegd worden, want dat is ook wel eens anders geweest. Dat geldt ook voor het regeerakkoord, hoewel daarin ook heel wat staat wat ons hartje niet echt sneller doet kloppen. Ik noemde al de marktwerking in de zorg en de geamendeerde Bosbelasting. Er zijn ook zaken die wel afgesproken, maar niet opgeschreven zijn. Niet opgeschreven, maar wel afgesproken is dat de onbeperkte

hypotheekrenteaftrek blijft, alle eerdere beloften van sommige partijen ten spijt. Niet opgeschreven, maar wel afgesproken is ook dat er geen parlementair onderzoek mag komen naar de Nederlandse betrokkenheid bij de oorlog in Irak.

Onderhandelingen hebben hun prijs. Soms wordt er geruild: geen aanpak van de hypotheekrenteaftrek en geen verdere huurliberalisatie. Wij vragen ons echter af in hoeverre het zindelijk is om bij de vorming van de regering af te spreken dat het parlement op voorhand zijn controlerende rol op één wezenlijk en belangrijk punt, de Nederlandse betrokkenheid bij een oorlog die totaal uit de hand gelopen is, niet mag uitvoeren. Ik vraag de minister-president in hoeverre het adagium "de regering regeert, het parlement controleert" daarmee geweld wordt aangedaan.

Een andere vraag is of die afspraak ook deze Kamer bindt. Nu de Tweede Kamer op dit punt haar handen heeft laten vastbinden, denkt mijn fractie erover om gebruik te maken van de bevoegdheid die in artikel 70 van de Grondwet sinds 1877 aan ons is toebedeeld. Het feit dat de grondwetgever het nodig vond om ook de senaat het recht te geven om, onafhankelijk van de positie van de regering, een parlementair onderzoek in te stellen, geeft aan hoe belangrijk de grondwetgever de onafhankelijkheid van de senaat op dit punt vond. Ik neem aan dat de minister-president daar niet aan af wil doen. Zo ja, dan rijst ook nu weer de vraag wat deze regering eigenlijk met deze Kamer zou willen. Het sparen van de kool en de geit blijft ingewikkeld.

Ik heb goed geluisterd naar collega Noten en de andere sprekers. Wij willen de komende maanden in goed overleg met andere fracties in dit huis in ieder geval de wenselijkheid en de haalbaarheid van zo'n eerste senatoriale parlementaire enquête onderzoeken. Wij willen vervolgens op basis van die gesprekken met voorstellen komen. Graag hoor ik van de minister-president of de regeringsfracties in deze Kamer op voorhand al gebonden zijn aan een aan de overkant gemaakte afspraak. Zo ja, dan maakt dat de discussie hier erg moeilijk. Zo niet, dan kunnen wij op basis van onze eigen zelfstandigheid hier een discussie gaan voeren.

Wij zijn blij met het feit dat wij nu een regering hebben. Dat is echt waar, ook al is duidelijk dat wij liever een andere regering hadden gehad. Die SP-ministers komen er echter toch wel. Dat is geen kwestie meer van "of", maar van "wanneer". Geduld hebben is een schone zaak. Voorlopig zijn de bewindslieden van het CDA, de PvdA en de ChristenUnie aan zet. Laat ik helder zijn: hoe beter zij het doen, hoe fijner wij dat zullen vinden. Het gaat per slot van rekening niet over de vraag wie het doet, maar om het feit dat het gedaan wordt.

De minister-president zei tijdens onze vorige ontmoeting bij het Europadebat dat hij het jammer vond dat onze plezierige samenwerking, die altijd met boeken en koeken werd omringd, aan het verschromelen was. Hij had gelijk. Het is belangrijk om op zijn tijd attent te zijn, dus vandaag heb ik voor de minister-president weer een cadeau meegebracht. Het is een boek in het Grieks. Ik kan het niet lezen, maar de ministers als oud-VU-studenten natuurlijk wel. Het is gisteren in Athene gepresenteerd door Jan Marijnissen. De Grieken waren er enthousiast over. Dat zegt natuurlijk niets over de Nederlanders, maar ik geef het de minister-president graag. Als ik op tijd binnen was gekomen, had ik ook twee gevulde koeken voor de viceministers-presidenten meegenomen, maar dat zal ik in de pauze doen.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Mevrouw de voorzitter. Het aantreden van het nieuwe kabinet is voor de Eerste Kamer voor het eerst reden om ook aan de regeringsverklaring aandacht te schenken. Dat dit nooit eerder gebeurde, heeft misschien wel te maken met het gelijkstellen van regeerakkoord en regeringsverklaring. Het regeerakkoord is gesloten tussen coalitiepartijen in de Tweede Kamer, met de regeringsverklaring zet het nieuwe kabinet kort uiteen wat zijn beleid zal zijn. Aan het regeerakkoord hebben wij hier dus geen boodschap, zij het dat er tussen gelijkgezinde partijen in de Eerste en Tweede Kamer sprake zal zijn van een onderlinge morele binding. Zij behoren immers tot dezelfde politieke richting. Het is terecht dat de Eerste Kamer expliciet aan de regeringsverklaring aandacht geeft, zoals ook altijd aan de Troonrede. Dat zeg ik met een knipoog aan het adres van de heer Werner. Immers, met de regeringsverklaring presenteert zich het nieuwe kabinet aan de Staten-Generaal, die in Nederland nog altijd uit twee Kamers bestaat.

Allereerst feliciteer ik namens de fractie van de ChristenUnie dit kabinet met zijn aantreden. Wij spreken de hoop uit dat met dit kabinet een meer stabiele regeringsperiode aanbreekt dan wij de laatste jaren gewend waren. Ook hopen wij dat het kabinet erin zal slagen om het in allerlei opzicht geschonden vertrouwen tussen de regering en het volk te herstellen en zelfs te versterken. De minister-president wensen wij in het bijzonder geluk, omdat hij tot veler verrassing opnieuw leiding geeft aan dit kabinet en omdat de richting waarin dit kabinet koerst -- met behoud van eerdere hervormingen -- toch een andere is.

Het kabinet staat voor een uitdagend, ambitieus en zeer positief getoonzet programma. Daarmee verlaat dit kabinet het doorgeschoten

individualiseringsproces en kiest het voor gemeenschap, voor het gemeenschappelijke, voor het samen doen. De liberaliseringspolitiek wordt ingeruild voor meer sociaal gericht beleid, voor versterking van sociale samenhang. Wij zijn immers terecht gekomen in een zielloos materialisme, dat vele gevaren in zich bergt. Het is inderdaad "time to turn". Zo'n cultuuromslag moet wortels hebben of wortel schieten. Anders blijft het bij woorden. Steeds duidelijker wordt dat de overheersende materiële waarden in onze maatschappij ernstige keerzijden hebben en problemen hebben doen ontstaan. Geestelijke waarden moeten weer meer aandacht krijgen. Van die waarden kan de politiek onmogelijk de bron zijn, maar de politiek kan er wel voorwaarden voor scheppen en signalen van noodzaak afgeven. Zonder aandacht voor geestelijke waarden zal de kwaliteit van de samenleving niet vorderen. De beoogde versterking van de internationale rechtsorde en verbetering van hulp aan armen, zieken en achtergestelden kan bijvoorbeeld niet zonder opofferingsgezindheid. Is de minister-president ervan overtuigd dat dit besef voldoende aanwezig is en hoe denkt het kabinet de juiste signalen ter versterking af te geven?

De derde pijler van het regeringsbeleid betreft het milieu. Uit de regeringsverklaring klinkt een optimistische toon. Wij hopen ook op Europese en internationale daadkracht. Maar dan toch wel onder voorwaarde dat de armen van deze wereld er ook beter van worden? Zo kan het toch onmogelijk de bedoeling zijn om duurzame energie, bijvoorbeeld bio-energie, te bevorderen ten koste van voedsel voor de hongerigen? Hoe kunnen beide doelstellingen worden verenigd?

Graag stemmen wij in met een deltaplan voor inburgering. Maar nodig daartoe is wel dat de problemen bij name genoemd worden. Zo wordt door velen de zogenaamde islamisering van de samenleving als een grote bedreiging ervaren. Rustige en weloverwogen analyse van die dreiging en het wijzen van een uitweg uit de dreigende problemen is hard nodig. "Kreten" en bangmakerij helpen hier in het geheel niet. Wie islamitische ideologen bestudeert -- ik heb de laatste tijd daarvoor tijd vrijgemaakt -- komt tot de conclusie dat er naast vredelievende en spirituele krachten ook krachten zijn die het Westen willen vernietigen en daarvoor gebruikmaken van geweld. Wij moeten daarop zeer alert zijn en tegelijk de vredelievende krachten daarbij nationaal en internationaal inschakelen. Is het kabinet ervan overtuigd dat wij voldoende de problemen en de achtergronden ervan kennen om adequaat op te treden?

Aandacht voor meer veiligheid -- de vijfde pijler -- is noodzakelijk. Identificatie,

chipstechnologie en beheersing van nummering van elke burger kunnen daartoe bijdragen. Maar ook hier is een keerzijde: informatie op grond van geloof, ras, seksuele voorkeur, gehandicapt zijn, enzovoort kan ook worden misbruikt om mensen te selecteren, te isoleren en zelfs te vernietigen. De geschiedenis leert ons dat. Een maatschappelijk debat over deze ontwikkeling lijkt ons zeer gewenst. Het kabinet ook?

In deze Kamer zijn meer dan eens interdepartementale beleidsdebatten gehouden, zoals over ruimtelijk-economische ontwikkeling in Nederland, arbeidsmarkt en onderwijs. Het nieuwe kabinet heeft nu twee programministers, één voor jeugd en gezin, en één voor wonen, wijken en integratie. Het zijn niet alleen de onderwerpen die voor een interdepartementale aanpak geschikt zijn, maar ze zijn ook maatschappelijk gezien vanwege de vele problemen zeer noodzakelijk. Wij spreken de wens uit dat deze aanpak succesvol zal blijken te zijn en te zijner tijd meer navolging zal krijgen. Verkokering overstijgen en inefficiëntie tegengaan zijn hard nodig. Belangrijk is een voortdurende evaluatie van deze nieuwe aanpak. Staat de minister-president daarvoor garant?

Het kabinet beoogt allerlei maatschappelijke vormen van dialoog. Het is te hopen dat professionals uit het maatschappelijk veld, wat dan wel genoemd wordt, de strijd tegen de Haagse kaasstolp ten goede zullen beslechten. Wat ons betreft moet echter wel reeds tijdens en vanzelfsprekend na het proces van de dialoog getoond worden dat de regering regeert. Dat zal haar gezag bevestigen. Is het daarbij de bedoeling dat gestelde doelen tijdens de rit worden vastgehouden, zodat ze ook daadwerkelijk zullen worden bereikt? Daarbij denken wij met name ook aan de beoogde afslanking van het overheidsapparaat en vermindering van de bureaucratie. Zo'n doel is al zo vaak gesteld, maar ook zo vaak bij lange na niet gehaald. En als het nu wel lukt, zal het broodnodige vertrouwen tussen regering en burgers worden versterkt. Hoe denkt het kabinet dit succes nu wel binnen te halen?

In de regeringsverklaring staat vele keren "samen". En terecht. Dat trok de aandacht, maar nog meer krijgen woorden als innovatie, ondernemingszin, vernieuwing en vooral creativiteit nadruk. Dat is ook terecht. Onterecht is het dat het weinig aandacht trok dat "creativiteit" op allerlei niveaus gewenst is. Tot mijn schrik, ook niet in de Tweede Kamer.

Een van de dingen die in de loop van de jaren onder druk zijn komen te staan, is ruimte voor creativiteit van de student, van de onderzoeker, van de ondernemer, van de burger. Die creativiteit is hard nodig voor innovatie van het onderzoek, voor paradigmawisseling in de wetenschap, voor

vernieuwing van het onderwijs, voor toepassing van wetenschappelijke kennis, voor nieuwe uitvindingen en voor de toenemende vraag naar ondernemers. Eigenlijk allemaal zaken die op de politieke agenda hadden moeten staan. Het is betreurenswaardig dat de creativiteit als grondvoorwaarde voor cultuurvorming verwaarloosd is.

De uit de kluiten gegroeide materialistische welvaartsstaat is daaraan vast debet. Dat is begonnen toen nivellering en uniformering van iedereen en alles als het hoogste goed werd geprezen. Individueel uitblinken en rijke variatie in creativiteit verdwenen; de enige maat werd de middelmaat. Verschraling en eenzijdigheid werden troef. Bureaucratie kreeg alle kansen. Deze uniformering en nivellering is ons inziens de grondoorzaak van de stagnatie op allerlei terreinen. Creatievelingen werd de kans ontnomen, veel intellectuele potentie werd vernietigd. Om die schade ongedaan te maken, is verhoogde aandacht voor creativiteit en vorming hard nodig. Het kabinet noemt het woord vaak, maar wat wordt er nu precies mee bedoeld en hoe wordt het bereikt? Creativiteit kan zich ontwikkelen en deze ontwikkelde creativiteit is de grondvoorwaarde voor het bewandelen van nieuwe wegen, voor het verleggen van grenzen, voor het scheppen van nieuwe mogelijkheden en toch ook en vooral gericht op een gezonde, vernieuwende samenleving. Als dat gebeurt, zal dat voor het onderwijs, de economische ontwikkeling, de arbeidsmarkt positieve gevolgen hebben.

Ik kan mij niet helemaal aan de indruk onttrekken dat het woord "creativiteit" gebruikt wordt, omdat we dat te veel hebben gemist. Toch zal het noemen alleen volstrekt onvoldoende zijn. Hoe gaat het kabinet dit prachtige woord "creativiteit" op allerlei terreinen inhoudelijk bevorderen? Welke initiatieven staan er op stapel? Die mogen wij toch wel verwachten gezien het veelvuldige gebruik van het woord "creativiteit" in de regeringsverklaring?

Mevrouw de voorzitter. Graag ontvang ik een reactie op mijn bijdrage. Alle leden van het kabinet, maar inzonderheid de minister-president en zijn vicepremiers, wensen wij veel wijsheid en zegen.

*N

De heer **Schuyter** (D66): Voorzitter. De minister-president zal wat de D66-fractie betreft een makkelijke middag hebben, want wij hebben niet alleen geen behoefte aan dit debat, wij vinden dat het in de senaat niet thuishoort. En daar wil ik toch iets over zeggen.

Natuurlijk is het mogelijk om punten ter sprake te brengen die geheel vreemd zijn aan de agenda van vandaag, zoals novellen, maar we kiezen daar toch liever een ander moment voor -- hoewel wij het zeer eens zijn met de opmerkingen daarover -- en hebben bovendien de indruk dat het vraagstuk niet zozeer een kabinetsvraagstuk is als wel het vraagstuk van een enkele minister. Het is bij mijn weten nog nooit eerder voorgekomen dat in deze Kamer een debat gevoerd wordt over een verklaring die in deze Kamer helemaal niet is afgelegd. Daar komt nog bij dat er in het debat punten worden genoemd -- Irak is al genoemd en straks misschien ook nog wel de gewetensbezwaarde ambtenaren -- die in die verklaring ook helemaal niet voorkomen. Een duidelijker bewijs dat het dus wel degelijk om politieke aspecten uit het regeerakkoord gaat, is toch moeilijk te geven.

Nu staat D66 bekend als een partij met belangstelling voor bestuurlijke vernieuwing. En zolang je maar van de Grondwet afblijft, kun je daarin ook successen boeken. Die belangstelling voor bestuurlijke vernieuwing is ingegeven vanuit de overtuiging dat onze wereld er iets anders uitziet dan in de tijd van Thorbecke. Er is niets op tegen om in het denken over bestuurlijke aanpassingen ook de positie en de plaats van de Eerste Kamer in ons bestel te betrekken, zoals D66 ook voortdurend heeft gedaan. Over de wijze van verkiezing -- bijvoorbeeld terug naar de situatie van voor de Grondwet van 1983, een verkiezing waarmee de helft van de Kamer wordt vervangen, zodat de samenstelling minder aan de politieke actualiteit is gekoppeld --, over het bestaansrecht van de Eerste Kamer, het terugzendrecht van de Eerste Kamer, over de instelling van wat het constitutionele hof wordt genoemd. Daarover wordt met de regelmaat van de klok discussie gevoerd. Maar over één zaak bestaat in onze kring volstrekte duidelijkheid en eigenlijk ook wel algemeen in deze Kamer, namelijk dat deze Kamer geen duplicaat moet willen zijn van de Tweede Kamer. Natuurlijk doet ook de Eerste Kamer aan politiek, maar als het even kan, wordt dat toch gedaan vanuit een ander vertrekpunt. Dat is naast de klassieke aspecten als het beoordelen van rechtmatigheid en uitvoerbaarheid ook steeds meer komen te liggen bij het onderzoeksaspect. Een mooi voorbeeld daarvan is het debat dat wij hier enige tijd

geleden hebben gevoerd over de ruimtelijke en de economische orde, eindigend in een motie-Lemstra waarmee nadrukkelijk ook de positie en de meerwaarde van de Eerste Kamer kon worden geëtaleerd. Maar wat we vandaag meemaken is niet anders te duiden dan dat een politiek debat wordt gevoerd over een aan de overzijde afgelegde verklaring, waarin plannen zijn genoemd of kwesties voor behandeling zijn uitgesloten die aan de overzijde om welke reden dan ook een politieke meerderheid niet welgevallig zouden kunnen zijn, zonder dat die politieke meerderheid dat in stemgedrag duidelijk kan maken.

Laat er geen misverstand over bestaan dat mijn fractie het verwerpelijk vindt om via een regeerakkoord het parlement op voorhand te muilkorven en dat mijn fractie het ook onjuist vindt om per regeerakkoord te regelen dat bepaalde mensen een volstrekt democratisch genomen besluit om huwelijken tussen mensen van gelijk geslacht te sluiten niet hoeven uit te voeren. En de partijen die dit regeerakkoord hebben gesloten, dienen daarvoor ook de volle verantwoordelijkheid te dragen!

De heer **Kox** (SP): Mevrouw de voorzitter. Ook bij de fractievoorzitter van D66 valt het mij op dat hij het debat eigenlijk niet wil, maar toch ook heel veel ter sprake brengt. Kan hij ingaan op mijn insteek? Wij hebben een nieuwe regering die aan de overzijde heeft gedebatteerd over het regeerakkoord. Die regering heeft echter ook een relatie met ons. Het is dan toch niet vreemd om haar aan het begin van die nieuwe periode te vragen hoe zij haar relatie met ons ziet, bijvoorbeeld op de punten die de fractievoorzitter van D66 net noemde? Gelden afspraken die u met de Tweede Kamer heeft gemaakt ook voor ons? Deze vragen zijn toch goed om de werkverhouding duidelijk te krijgen en om te weten hoe deze nieuwe regering denkt om te gaan met dit deel van het parlement? Ik kan mij niet goed indenken dat een partij van de bestuurlijke vernieuwing dat slechte vragen zou vinden. Wijsheid komt niet altijd snel, maar deze wijsheid zouden wij volgens mij zelfs heel lang in stand moeten houden!

De heer **Schuyter** (D66): Als je voor opheffing van de Eerste Kamer bent is daar inderdaad veel voor te zeggen. Als je dat maar vaak genoeg zegt, stijgt de irritatiegraad zodanig dat de discussie alleen maar verhevigd wordt.

De heer **Kox** (SP): Volgens mij zitten deze leden van het kabinet er vrolijk en vriendelijk bij. Ik zie daar helemaal geen irritatie!

De heer **Schuyer** (D66): Omdat ze hier natuurlijk ook niets te vrezen hebben! Waarom zouden ze!

De heer **Kox** (SP): Mijn vraag blijft waarom u niet wil dat deze Kamer de regering vraagt naar de toekomstige werkverhouding. Is daar met het aantreden van deze nieuwe regering verandering in gekomen, blijft die hetzelfde, mag deze Kamer wel of niet gebruik maken van haar grondwettelijke bevoegdheden? Dat zijn toch serieuze aangelegenheden? Waarom bent u daar nu zo bang voor?

De heer **Schuyer** (D66): Ik ben daar niet bang voor, maar vind het een onwenselijk ontwikkeling. En waar u heen wilt, kan wat mij betreft ook heel goed in beleidsdebatten die wij hier al jaar en dag per departement voeren en waar per onderwerp heel duidelijk een aspect aan de orde kan komen, waar ook niet alleen fractievoorzitters maar een gehele fractie aan kan deelnemen.

Wat ons betreft, gaat het niet aan om via de achterdeur van de senaat te trachten verandering te brengen in die opstelling. Als de senaat dat wil, dan is het moment het beoordelen van wetsvoorstellen die dit regelen of het ogenblik waarop via een beleidsdebat wordt gereageerd op voornemens die bijvoorbeeld op Prinsjesdag zijn uitgesproken. Er is een groot verschil of de binding aan het regeerakkoord een formele of een morele binding is. Om dat verschil duidelijk te markeren, wordt in deze Kamer in ieder geval tot nu toe niet gesproken over het regeerakkoord noch over de regeringsverklaring die daar niettemin noodzakelijkerwijs een afgeleide van moet zijn. Als we aan dat basisprincipe gaan sleutelen, ben ik ervan overtuigd dat wij gaan zagen aan onze eigen poten.

Voorzitter. Dat collega's enige nattigheid voelen, blijkt bijvoorbeeld uit de nadrukkelijke verklaring dat we het niet hebben over het regeerakkoord maar over de verklaring en ook dat niet het gehele kabinet voor het debat is uitgenodigd maar slechts de minister-president en de vicepremiers. Mijn fractie beschouwt dat als een volstrekt onvoldoende doekje voor het bloeden.

Kortom, het moge duidelijk zijn; een discussie voeren over een regeringsverklaring die in dit huis niet is afgelegd, is wat ons betreft niet voor herhaling vatbaar. Het is verleidelijk om de minister-president te vragen hoe hij hierover denkt, maar het antwoord daarop is te gemakkelijk. Kijkend naar de beeltenis van Johan de Witt zal hij zeggen: ik ben een dienaar van de Staten-Generaal en als u roept, ben ik beschikbaar. Om die reden kleeft ik mijn vraag anders in. Zijn er van dit kabinet voorstellen te verwachten om in toekomstige situaties ook in dit huis een

regeringsverklaring af te leggen? Het antwoord op die vraag wacht ik met belangstelling af.

Tegen de heer Rosenthal zeg ik ten slotte dat het natuurlijk betuttelend wordt in de komende jaren. Er is namelijk geen enkele partij in het kabinet die een andere dan een betuttelende traditie heeft. Er is geen natuurlijk evenwicht meer. Naar vermogen zal mijn fractie in het debat in de komende jaren die lacune opvullen.

De heer **Rosenthal** (VVD): Bij de opmerkingen van de heer Kox zo-even tegen de heer Werner en bij hetgeen collega Schuyer nu zegt, hoor ik heel behartenswaardige woorden. De heer Schuyer benut deze gelegenheid om te spreken over het bevoogdende en betuttelende karakter van deze coalitie. Ik leg hem echter graag nog een ander punt voor omdat dat van toegevoegde waarde kan zijn in dit debat over de regeringsverklaring. Is hij het met mij eens dat het interessant is om te merken dat tussen de regeringsverklaring en het regeerakkoord een aanmerkelijk verschil zit? In het regeerakkoord worden overal, dwars door de teksten heen, allerlei mededelingen gedaan over hoe deze coalitie in haar bevoogdende aanpak wil omgaan met een aantal ethische kwesties, terwijl daar in de regeringsverklaring in het geheel geen woorden aan gewijd zijn. Is de heer Schuyer het met mij eens dat dat een interessante observatie is?

De heer **Schuyer** (D66): Ik ben het daar inderdaad mee eens. Ik vond de regeringsverklaring ook heel mager. Het was wat gemakkelijk; gewoon die zes punten noemen. De kern werd in de Tweede Kamer eigenlijk niet benoemd, waarmee het debat uit de weg is gegaan.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Toen op 6 maart jongstleden in het College van Senioren van deze Kamer werd beraadslaagd over de vraag of een debat met het nieuwe kabinet over de regeringsverklaring diende plaats te hebben, heb ik namens mijn fractie verklaard dat zij niet echt behoefte had aan een dergelijk debat. De redenen daartoe zijn al in de eerste termijn van de heer Werner genoemd. Mijn fractie verklaarde evenwel ook dat zij zich niet aan deelname zou onttrekken indien daartoe besloten werd. In lijn met die opstelling geef ik graag de fractieverklaring van de SGP naar aanleiding van de regeringsverklaring.

Het karakter van de regeringsverklaring brengt mee dat een nieuw kabinet verantwoording

aflegt voor het formatieproces en dat het duidelijk maakt dat het coalitieakkoord ook zijn akkoord is. Door het afleggen van die verklaring neemt het kabinet het akkoord voor zijn verantwoording en verklaart het dit akkoord verder te willen invullen en uitvoeren. Op het punt van het formatie- en informatieproces feliciteer ik de coalitiepartners graag met het feit dat gedurende dit proces geen lekken zijn voorgekomen. Dat is tamelijk uniek.

De regeringsverklaring is buitengewoon algemeen en abstract van aard. Ook in het regeerakkoord zijn nauwelijks afrekenbare doelen te vinden. Het staat vol ambities op economisch, ecologisch en sociaal terrein. Pas honderd dagen na de regeringsverklaring, die op 1 maart in de Tweede Kamer is afgelegd -- dus pas op of na 8 juni -- weten wij meer. Eerst wordt overlegd met tal van groeperingen in de samenleving. Wij zien een berglandschap met veel toppen voor ons, gedomineerd door de hoogste, namelijk de participatietop met werkgevers en werknemersorganisaties. Daarna volgt een beleidsprogramma en de begroting 2008. Dan pas, omstreeks september, krijgen wij een goed zicht op de concrete koers die het kabinet denkt te volgen. Dan zal ook blijken of er voldoende draagvlak voor de plannen in het parlement bestaat. Hierin is tevens de reden gelegen waarom ik in deze reactie slechts terloops een enkel beleidsvoornemen aanroer.

De coalitie achter dit kabinet wordt gevormd door een kleine winnaar en twee grote verliezers bij de verkiezingen. VVD en D66 moesten plaatsmaken voor PvdA en ChristenUnie. Het CDA moest een wending van "rechts" naar "links" maken. Voor de ChristenUnie was het moment dat de partij werd uitgenodigd tot deelname aan een kabinet historisch. Mijn fractie wenst de partij daarmee geluk, in het bijzonder de Eerste Kamerfractie waarmee de SGP-fractie een lange traditie van intensieve samenwerking kent. Ik voeg daaraan toe dat wij hen niet benijden en evenmin beklagen maar hen vooral veel vasthoudendheid toewensen.

Ter politieke typering van het kabinet heeft de één het als christelijk-conservatief en de ander het als christelijk-rood bestempeld, terwijl een derde het hield op een "Samen op weg"-kabinet. Het kabinet mag op voldoende steun en vertrouwen in de Tweede Kamer rekenen, ondanks het feit dat de twee grote winnaars van de verkiezingen buiten de coalitie gebleven zijn. Het voordeel voor het kabinet is dat het met een verdeelde oppositie te maken krijgt, maar een risico is tegelijkertijd dat tenminste één van de winnaars het één van de coalitiefracties -- en zo de coalitie zelve -- danig lastig kan maken. Wat onze fractie betreft, mag het kabinet op een loyale maar niet op een serviele houding rekenen. Mijn fractie

wenst even vrij te staan tegenover dit kabinet als tegenover alle voorgaande kabinetten.

Interessanter dan dit alles is de inhoudelijke vraag in hoeverre dit vierde kabinet-Balkenende zich zal onderscheiden van de drie vorige kabinetten van die naam. De PvdA-fractievoorzitter in de Tweede Kamerfractie stelde dat het roer om is en dat Nederland een andere koers gaat varen. De minister-president daarentegen hield het op een accentverschuiving. In onze visie is historisch bewezen dat er in ons land sprake is van smalle marges in de politiek. Een van de vicepremiers zal die woorden goed kunnen plaatsnemen. Stabiliteit en continuïteit in het beleid zijn van waarde. Afhankelijk van ieders politieke visie waardeert men grotere of juist kleinere bijstellingen van het beleid. Belangrijk daarbij is hoe men de plaats en rol van de overheid ziet. In het regeerakkoord wordt een overheid geschetst -- ik chargeer nu misschien enigszins -- als grote hulpverlener, bij wat de "agenda van de toekomst" wordt genoemd. De minister-president verklaarde een overheid voor te staan die zich niet opstelt als hindermacht of albedil -- daar ben ik het geheel mee eens -- maar als bondgenoot en partner. Anders gezegd, een overheid die niet boven of tegenover de burgers staat, maar ernaast. Dat lijkt meer retoriek dan werkelijkheid, althans tamelijk eenzijdig, en zou een ontkenning betekenen van de primaire taak van de overheid -- in de termen van de Nederlandse geloofsbelijdenis -- namelijk het bedwingen of intomen van de ongebondenheid der mensen.

Mijn fractie hoopt dat het door de minister-president als solide bestempelde begrotingsbeleid, dat volgens hem nog een aanscherping van de begrotingsregels van oud-minister Zalm bevat, ons niet voor onaangename verrassingen plaatst, al geeft het streven naar "evenwichtige inkomensplaatjes" af en toe wel te denken. In elk geval zal spoedig blijken of, en zo ja welke, lastenverzwaringen er voor burgers en bedrijven zullen optreden. De minister-president spreekt van lastenverschuivingen, maar dat sluit per saldo verzwaringen voor bepaalde categorieën niet uit.

Negatief staan wij tegenover de afschaffing van de algemene heffingskorting en het generaal pardon. Positief zijn wij, onder andere, over het in stand laten van de onderwijsvrijheid. Wijkverbetering kan zijn nut hebben en onontkoombaar zijn, maar men verandert er geen mensen mee. De gang van zaken rond de gewetensbezwaarde ambtenaren van de burgerlijke stand wordt in onze ogen plaatselijk een toneelbeeld van intolerantie.

Tot besluit wensen wij en bidden wij dit kabinet in het belang van land en volk Gods

onmisbare zegen toe bij de vervulling van zijn hoogst verantwoordelijke taak.

*N

De heer **Hessing** (LPF): Voorzitter. Ik heb niet zoveel toe te voegen aan of af te dingen op de regeringsverklaring. Desalniettemin heb ik er wel behoefte aan om bij deze gelegenheid enkele opmerkingen te maken.

Een befaamde uitspraak van de huidige burgemeester van Leuven en oud-minister Louis Tobback is: de scheiding van de Nederlanden in 1831 was een historische vergissing. Ik weet het, Luxemburg is klein en België kent zeven parlementen. Niettemin maak ik een paar opmerkingen over de Benelux. De Raadgevende Beneluxraad leidt een ongestuurd en bijna hobbyistisch bestaan. De raad wordt voor vergaderingen en secretariaatswerkzaamheden ondersteund door een heuse secretaris-generaal van de Benelux Economische Unie (BEU), met een beperkte staf. De belangrijkste faciliteit lijkt te zijn een tolkencentrum, ontstaan in en bedoeld voor de uitvoering van het Schengenakkoord. Een beperkt aantal Eerste en Tweede Kamerleden is bewonderenswaardig actief binnen deze Beneluxraad, evenals een aantal Belgische en Luxemburgse parlementariërs, maar wonderlijk genoeg lijkt al jarenlang de grootste delegatie afkomstig te zijn uit de Baltische staten.

De voormalige minister van Buitenlandse Zaken was, naar ik meen bij gelegenheid van het Verdrag van Nice, zeer trots dat Nederland één stem meer toebedeeld had gekregen dan België. En dan te weten dat België, Nederland en Luxemburg samen even groot en sterk zijn als Spanje of Italië. In dit geval was er mijns inziens sprake van ongepaste trots.

Met respect voor het blijvende enthousiasme van de Benelux-parlementariërs, de activiteiten, zoals de vele werkbezoeken, staan volstrekt op zichzelf, vinden vaak plaats op het verkeerde niveau, hebben daardoor een amateuristisch karakter en leiden tot weinig betekenisvolle aanbevelingen, waarvan men zelden of nooit kennisneemt. Door bewindslieden zijn verdragen en MOU's met België en met België en Luxemburg afgesloten met het daarbij behorende uiterlijke vertoon, die vervolgens gewoonweg onvoldoende of helemaal niet werden of worden uitgevoerd; het beste voorbeeld daarvan is het verdrag van Senningen.

Ik maak mij er zorgen over dat het gebrek aan visie en daadkracht van de vorige kabinetten met betrekking tot de samenwerking binnen de Benelux, zeker in relatie tot de Europese Unie, later ook een

historische vergissing zal blijken te zijn. Ik generaliseer, maar enige sturing op het niveau van de respectieve regeringen wordt node gemist. Anders gezegd: elke overeenkomst tussen het beoogde beleid van de regering en dat wat in de praktijk wordt uitgevoerd, berust niet zelden op louter toeval. Ik ga ervan uit dat het kabinet het onlangs uitgebrachte advies van de Adviesraad Internationale Vraagstukken, getiteld "Benelux, nut en noodzaak van nauwe samenwerking", meer dan ernstig neemt.

De benoeming van een supersecretaris-generaal om te gaan snijden in het ambtenarenbestand vind ik een slecht besluit en meer nog een teken van zwakte. Ik begrijp niet goed dat het kabinet een zittende secretaris-generaal uit de eigen groep heeft gevraagd om dit te doen, en ook niet dat een zittende secretaris-generaal deze opdracht heeft aanvaard. Het deed mij in ieder geval denken aan de huidige vicevoorzitter van de Raad van State. Ik was in de jaren tachtig hoofdcommissaris en korpschef in Eindhoven, toen de toenmalige rijkscommissaris voor de reorganisatie van de rijksdienst, de heer Tjeenk Willink, ook mij bezocht en interviewde over de verhouding tussen centraal en decentraal, de afslanking van het overheidsapparaat, terugdringing van de bureaucratie en dergelijke. Dat was twintig jaar geleden! En wat is ervan terechtgekomen? Weinig of niets. Daarna zijn er nog meer pogingen ondernomen, zoals bekend zonder veel succes.

Als het kabinet echt een eind wil maken aan de onnodige bureaucratie, moet men elke bewindsman- of vrouw de door hem of haar zelf gekozen of geselecteerde secretaris-generaal gunnen, uiteraard binnen het kader van de algemene bestuursdienst. Anders gaat de secretaris-generaal over de bewindsman of -vrouw, en de bewindsman of -vrouw niet over de secretaris-generaal en dus ook niet over zijn of haar departement en de eventuele afslanking daarvan.

Ten slotte merk ik het volgende op. Ik heb de afgelopen jaren veel waardering gekregen voor de inzet van de leden van deze Kamer, en het debat, vaak van een hoog intellectueel niveau, met meer dan grote belangstelling gevolgd. Desalniettemin lijkt de Eerste Kamer in enig opzicht op de LPF, waarvan ik, zoals bekend, al een paar jaar geen lid meer ben: beide, zowel de LPF als de Eerste Kamer, weigeren jammer genoeg zichzelf op te heffen. Zoals ik in de deze Kamer al eerder heb mogen betogen, betekent dit voor de staatsrechtelijke hervormingen de dood in de pot.

Ik sta positief tegenover deze bijzondere coalitie. Sterker nog, ik heb er, evenals vele anderen, hoge verwachtingen van. Ik wens het kabinet alle

succes bij het realiseren van de voorgenomen doelstellingen.

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. Ik heb bij een vorige gelegenheid de minister-president al mogen gelukwensen met zijn nieuwe kabinet. Ik wens nu graag de beide vicepremiers geluk en wijsheid.

Samen werken, samen leven is een uitnodigend thema. Het kabinet heeft er iets heel breed mee op het oog, iets dat de hele samenleving omspant, maar het heeft er ook aan het eind van de regeringsverklaring nog een specifieke invulling aan gegeven, die mij aanspreekt. Het wordt gezegd tegen de Tweede Kamer, maar aannemende dat het ook voor deze Kamer bedoeld zal zijn, valt het te waarderen dat het kabinet zo nadrukkelijk ook de partijen buiten de coalitie, die de constructieve dialoog zoeken, bij uitwerking en invulling van het beleid wil betrekken. Het kabinet is dus bereid om te luisteren en te overleggen, maar het heeft gelijk dat de andere partij dan ook de constructieve dialoog moet zoeken. Ook voor mijn partij is dus de vraag aan de orde welke houding wij willen aannemen ten opzichte van dit kabinet.

Welnu, mijn partij meent dat door het vorige kabinet een aantal zeer ingrijpende maatregelen genomen zijn die voor dit land noodzakelijk waren. Maar de kritiek op de wijze waarop die maatregelen werden genomen -- vaak ontbrak de bereidheid om met aanwijsbare problemen, met mensen, rekening te houden -- hebben wij daar altijd duidelijk bij laten horen. Dat geldt ook voor de kritiek op de manier waarop werd omgegaan, in woord en beleid, met het niet-autochtone deel van onze bevolking. Mensen het gevoel geven dat ze hoogstens welkom zijn als ze zich onzichtbaar maken, werkt niet stimulerend voor "samen leven".

Deze regering zegt: samen leven, en ook samen veranderen; dat betekent in voldoende mate rekening houden met elkaar, ook bijvoorbeeld met de iets ouderen die door geen baas meer worden aangenomen, hoe graag ze ook willen. Deze regering wil nieuwkomers de mogelijkheid geven om in te burgeren. Dat klinkt anders dan: u bent verplicht te slagen voor uw inburgeringsexamen, op straffe van verwijdering. Dit nieuwe kabinet kiest dus een andere benadering en ik prijs het daarvoor. Dat betekent ook dat van mijn partij een constructieve benadering van de kabinetsplannen verwacht mag worden. Maar het betekent natuurlijk niet dat er geen kritiek kan zijn als de regering met concrete plannen komt. Het betekent ook niet dat er niet nu al waarschuwingen kunnen zijn met betrekking tot de plannen waar de regering mogelijk mee zal komen.

Niet om het hele komende beleid nu al op de schop te nemen, maar wel om duidelijk te maken waar in de komende periode in ieder geval onze aandacht naar uit zal gaan, noem ik enkele zaken.

De regering streeft naar een slagvaardige en slanke overheid en constateert dat mensen in kleinschalige verbanden tot hun recht komen. Zowel slagvaardigheid, slankheid als kleinschaligheid lijken mij nastrevenswaardig. De regering kiest in dat verband voor decentralisatie en zij geeft de indruk het probleem Randstad op een andere manier op te willen lossen dan door grootschalige herindelingen. Maar de vraag wordt dan wel hoe het probleem dat daar weer achter ligt, dat van de WGRplus-regio's, zal worden opgelost. Mogen wij van de regering nu ook verwachten dat zij met voorstellen komt om niet alleen de bestuurlijke problemen in de Randstad op te lossen, maar ook deze slecht ingebedde vierde bestuurslaag met te weinig democratische controle overbodig te maken, in de Randstad en elders?

Verder vindt ook de regering dat het zinvol is dat de provincies een open huishouding houden, maar vindt de regering ook dat daar dan een substantieel eigen belastinggebied bij hoort? De provincies hebben daarover wel duidelijke ideeën. Lijkt het, daarop aansluitend, de regering echt mogelijk om provinciale reserves, afkomstig uit het bezit van nutsbedrijven, maar wel heel onevenwichtig verdeeld over de provincies, in te zetten voor door het Rijk aan te wijzen doelen? Of wordt dat echt oneerlijk?

Ik noem nog een punt op het gebied van de staatkundige ontwikkeling. Wij nemen aan dat de regering de plannen voor herziening van de koninkrijksrelaties met evenveel vaart en duidelijkheid voortzet als oud-minister Nicolaï eraan is begonnen. Wordt nu binnenkort ook duidelijk of en welke Antilliaanse eilanden als UPG in de EU opgenomen kunnen worden? Is de regering het met mij eens dat het Nederlandse paspoort het bewijs is dat iemand ook EU-burger is en dat er een dubbelzinnige situatie blijft bestaan als niet het hele grondgebied van het Koninkrijk ook binnen de EU wordt gebracht?

Dit brengt mij bij een heel ander onderwerp. Ik citeer: "Onderwijs dat het beste in mensen naar boven haalt, is cruciaal." "Het diploma moet ook wat waard zijn. Het moet staan voor kwaliteit." Dat is zeer juist allemaal, maar de kwaliteit wordt naar mijn gevoel het meest bedreigd in het basisonderwijs door de kwaliteit van de lerarenopleidingen, in het voortgezet onderwijs door een tekort aan instroom van academisch gevormde eerstegraads leraren en in het algemeen door het laten dalen van de toelatingsnormen en dus door het toelaten in allerlei opleidingen en in grote aantallen van onvoldoende gekwalificeerde studenten. Zulke problemen los je

niet in een achternamiddag op, maar duidelijk is wel dat het op peil houden van het niveau van vwo en havo gediend is met het stimuleren van academici tot een loopbaan in het onderwijs. Daar is geld voor nodig. Dan helpt het juist niet om voor havo/vwo-leerlingen de docent/leerlingratio in de vergoedingen te verlagen, ook al dient dat het goede doel om fusies niet langer te stimuleren. Duidelijk is ook dat leraar worden, ook voor niet-academici, niet echt aantrekkelijk is. In de eerste jaren zwerf je van vervangingsbaantje naar vervangingsbaantje, nooit zeker van het volgende jaar, en alleen met puur geluk haal je een volwaardig inkomen bij elkaar, ook al heten de aanvangssalarissen marktconform te zijn. Ook daar kan wel iets aan gedaan worden, maar ook daar is geld voor nodig. Ik wil maar zeggen, ik hoop niet dat het grootste deel van de middelen die nu worden uitgetrokken voor het onderwijs gaan zitten in de gratis boeken voor de leerlingen, of beter gezegd voor de ouders.

Verder lijkt het er op dat er, op wat voor manier dan ook, werk gemaakt zal worden van kleuters met te weinig taalvaardigheid. Daar is op zichzelf niet veel op tegen, maar het is wel goed dat de regering dan aangeeft waar het haar dan eigenlijk om gaat. Er zijn kinderen met een taalarme achtergrond die te weinig bagage opdoen. Er zijn ook kinderen met voldoende taalachtergrond, maar dan in het Turks, het Berbers, het Limburgs, het Gronings of het Fries. Wat willen wij bereiken, wat wil de regering nu eigenlijk bereiken: dat iedereen voldoende taalbagage heeft of dat iedereen Nederlands spreekt? Van het laatste ben ik niet in alle situaties een voorstander.

Niet om de discussie over de dubbele nationaliteit nu uitgebreid te voeren, maar om de gedachten in dit verband eens een andere kant uit te richten wijs ik toch maar even op het volgende. Een aanzienlijk deel van mijn achterban is weliswaar tevreden met het Nederlandse staatsburgerschap maar zou in het Nederlandse paspoort heel graag als nationaliteit -- te onderscheiden van staatsburgerschap -- "Fries" ingevuld willen hebben. Er zijn vele mogelijkheden om identiteit, nationaliteit en staatsburgerschap annex paspoortbezit met elkaar te combineren. In de praktijk lijkt de keuze voor een paspoort voor verreweg de meeste mensen dan ook een combinatie van pragmatisch eigenbelang en verbondenheid. Het lijkt mij niet op de weg van de overheid liggen om de politiek correcte motivering voor de paspoortkeuze voor te schrijven, ook niet voor staatssecretarissen.

Dat waren enkele zaken waarvan ik hoop dat het kabinet er aandacht aan zal geven. Er is natuurlijk nog veel meer dat belangrijk is, maar lettend op mijn acht minuten zeg ik alleen nog in één slotzin dat ik de

regering graag zal steunen in een hoge ambitie met betrekking tot het duurzaamheidsbeleid en dat ik hoop dat de regering waarmaakt dat Nederland een "actieve en opbouwende rol" zal spelen in Europa. Maar daarmee herhaal ik het debat van drie weken geleden. Ik zal graag de reactie van de regering aanhoren.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

*B

!Constitutionele bepalingen!

Aan de orde is de behandeling van:

- de brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties d.d. 9 juli 2004 inzake het kabinetsstandpunt op het onderzoeksrapport De constitutionele bepalingen over verdragen die van de Grondwet afwijken en de opdracht van bevoegdheid aan internationale organisaties (27484 (R1669), A), en van:

- de motie-Jurgens c.s. inzake een rapport van de regering over artikel 91, lid 3, van de Grondwet (237c, nr. 174).

De **voorzitter**: Ik heet de minister van harte welkom in deze Kamer.

**

De beraadslaging wordt geopend.

*N

De heer **Van Heukelum** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Het is niet de eerste keer dat de minister in dit huis is, maar bij de vorige gelegenheid heb ik niet de gelegenheid gehad haar namens mijn fractie geluk te wensen met deze heel mooie portefeuille. Wij wensen haar daar alsnog veel geluk mee en ook veel wijsheid en sterkte.

Wij bespreken vandaag de brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties van 9 juli 2004. Deze brief bevat een reactie van de regering op het onderzoeksrapport "De constitutionele bepalingen over verdragen die van de Grondwet afwijken en de opdracht van bevoegdheid aan internationale organisaties". Dit onderzoeksrapport was een gevolg van een motie van de heer Jurgens van 18 december 2001, de tijd gaat snel, waarin de regering onder meer werd verzocht op korte termijn een aantal deskundigen in het constitutionele recht nader onderzoek te laten doen naar de betekenis van de procedure van artikel 91,

derde lid, van de Grondwet. Na het verschijnen van de zojuist genoemde brief heeft er een uitgebreide gedachtewisseling, zowel schriftelijk als mondeling, plaatsgevonden tussen de regering en de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat in dit huis. De heer Jurgens heeft in de vergadering van 18 december 2001 verzocht zijn motie tot nader orde aan te houden. Mijn fractie is benieuwd hoe hij vandaag verder met die motie denkt om te gaan.

Naar de mening van mijn fractie kan de gedachtewisseling over met name artikel 91, derde lid, van de Grondwet vandaag een afronding krijgen. Wij realiseren ons echter dat niet uit te sluiten valt dat dit een voorlopige afronding is. Immers, de discussie over de relatie Grondwet en het sluiten van verdragen is, zo laat de geschiedenis zien, met tussenpozen, al meer dan honderd jaar gaande. Dus wat voor garantie hebben wij dat alles nu klip en klaar is? Ik kom daar straks nog op terug.

Voorzitter. Mijn fractie heeft er geen behoefte aan vandaag weer uitgebreid met de regering te discussiëren over het onderhavige thema. In de mondelinge en schriftelijke gedachtewisseling zijn de verschillende standpunten duidelijk naar voren gebracht en er is naar de mening van mijn fractie weinig nieuws meer aan toe te voegen. Zeker als wij ook nog de uitgebreide discussies in dit huis van 11 september 2001 en 18 december 2001 bij onze oordeelsvorming betrekken, is alles wel zo'n beetje gezegd en is het risico van het in herhaling vervallen niet denkbeeldig.

Bij de behandeling van de motie Jurgens c.s. op 18 december 2001 is door mijn fractie, bij monde van de heer Rosenthal, gesteld geen behoefte te hebben aan deze motie. "Maar", zo stelde hij vervolgens, "wij zouden ons wel kunnen voorstellen dat een onderzoek door een commissie van deskundigen enige klaarheid brengt in de op zichzelf ingewikkelde materie waarmee wij te maken hebben." Mijn fractie heeft dan ook met belangstelling kennisgenomen van het rapport van de commissie-Besselink. Het is een gedegen stuk werk. De commissie komt met een aantal aanbevelingen. Mijn fractie kan zich in grote lijnen vinden in de reactie van de regering op deze aanbevelingen, zoals vermeld in de brief van 9 juli 2004. Het gaat dan om:

1. handhaving van de tweederde meerderheidseis en de beslissing van gewone meerderheid over het tweederde criterium;
2. handhaving van de verwijzing in artikel 92 naar artikel 91, derde lid, van de Grondwet;
3. als het gaat om vaststelling van afwijkingen, vasthouden aan het begrip "concrete grondwettelijke bepalingen";

4. duidelijk aangeven of er van de Grondwet wordt afgeweken en zo ja van welke bepaling;

5. vasthouden aan het principe dat de Eerste Kamer, conform artikel 85 van de Grondwet, zich dient uit te spreken over het goedkeuringsvoorstel, zoals het haar door de Tweede Kamer is toegezonden.

Ik stelde dat mijn fractie zich in grote lijnen kan vinden in deze reactie van de regering. Ik heb bewust voor deze formulering gekozen, want er valt nog wel het een en ander over te zeggen. Ik doel dan met name op het punt van het vasthouden aan het begrip "concrete grondwettelijke bepalingen". De commissie-Besselink bepleitte in haar rapport een meer robuuste uitleg van de Grondwet in de zin van: niet alleen toetsen of sprake is van strijd met een specifieke grondwetsbepaling, maar ook of er strijd bestaat met het stelsel en de strekking van de Grondwet. De regering wijst dit resoluut van de hand, maar zwakt dit naar de mening van mijn fractie weer af als zij in haar reactie stelt: "Het is zeker niet zo dat de letterlijke tekst van de grondwetsbepaling in kwestie beslissend is. Ook de aan dit grondwetsartikel ten grondslag liggende uitgangspunten en strekking kunnen hierbij in aanmerking worden genomen. Bij een dergelijke uitleg van een concrete wettelijke bepaling, kunnen het stelsel en de strekking van de Grondwet als geheel in voorkomende gevallen een aanvullende rol spelen." Ik begrijp het dan niet meer. Mijn vraag aan de minister is wat wij ons moeten voorstellen bij het begrip "concrete grondwettelijke bepaling"? Ik verwacht dat wij met een aanvullende uitleg van dit begrip, zoals de regering die geeft, inderdaad een reële kans hebben dat de meer dan honderdjarige discussiegeschiedenis over dit grondwetsartikel een vervolg zal hebben.

Voorzitter, tot slot. Zoals gezegd, wil mijn fractie vandaag tot een afronding van de discussie komen. Ik verwacht dat de heer Jurgens ongetwijfeld zijn vragen over artikel 91, lid 3, en artikel 92 van de Grondwet niet naar tevredenheid beantwoord vindt. Voor mijn fractie is dat, zoals gesteld, in hoofdlijnen wel het geval. Dat laat onverlet dat de heer Jurgens met het indienen van zijn motie ervoor gezorgd heeft dat er een uiterst interessante discussie heeft plaatsgevonden. Een discussie die in ieder geval mijn kennis over de wetsgeschiedenis van dit grondwetsartikel aanzienlijk verrijkt heeft. Een discussie die ook nog eens onderstreept dat een juiste interpretatie van de Grondwet in dit huis een continu punt van grote aandacht is. De minister kan wat dat betreft nog het nodige verwachten.

*N

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter. De minister heeft de ingang van deze Kamer weten te vinden. Ik hoop dat zij die nog vele malen zal vinden. Ikzelf ben, naar omstandigheden, naar de uitgang op weg. Ik vind het buitengewoon plezierig dat ik als lid van deze Kamer de aangehouden motie en de gevolgen daarvan hier nog mag bespreken.

Terecht zegt de heer Van Heukelum dat er in deze Kamer bijzondere aandacht voor de Grondwet is. Tot mijn spijt moet ik vaststellen dat die belangstelling aan de overzijde afnemende is. Dat moet voor een minister van Binnenlandse Zaken die zich met name ook met constitutionele zaken moet bezighouden niet bemoedigend zijn.

De afgelopen jaren hebben wij hier vier zaken teruggekregen, sommige bij herhaling en sommige een enkele maal. De eerste betrof de kwestie van de regeling in de Grondwet voor een versnelde implementatie van EG/EU-regelgeving. Dat heeft ook aanleiding gegeven tot een rapport-Besselink aan de regering, maar dan dat van mei 2002. Dit is op verzoek van de senaat uitgebracht. Er is nog steeds geen reactie van de regering. Dat is uniek. Een officieel door de Kamer verzocht advies aan de regering is uitgebracht. Het is weliswaar een dik pak van 390 pagina's, een mooi boek over de verhouding tussen de Grondwet en de Europese Unie, maar vijf jaar later heeft de regering daarop nog geen standpunt bepaald. Op 1 juni 2005 werd ons nog verzekerd dat het na het zomerreces zou gebeuren. Op 23 januari 2006 werd ons verzekerd dat het in het voorjaar zou gebeuren, dat wil zeggen het voorjaar van 2006. Wij zitten nu echter al in 2007. Zelfs met alle begrip voor het feit dat wij nogal wat ministers, verantwoordelijk voor grondwetszaken, intussen hebben zien komen en gaan, is dit een beetje een beschamend record. Dat betreft dus de versnelde implementatie van EG-regelgeving en artikel 81 van de Grondwet.

Dan kom ik te spreken over artikel 137, lid 4. Wij hebben hier een debat gehad met de voorvoorganger van de minister over de vraag of de grondwetsherziening die wij toen behandelden wel door de Tweede Kamer op een door de Grondwet geregelde wijze was behandeld. Er was een heel sterk gevoel in de Kamer, ook al hebben wij uiteindelijk maar in dubio pro reo besloten, dat als de Kamer uitdrukkelijk is ontbonden om de tweede lezing van de grondwetsherziening te houden, de Kamer die dan wordt gekozen op grond van die ontbinding dan ook de tweede lezing zou moeten behandelen. Dat was echter niet gebeurd; het was de Kamer daarna die de tweede lezing behandelde voordat het bij ons terechtkwam. Alles wat nog een referendumachtig element had is daar inmiddels uit verdwenen, als er alweer een volgende Kamer is gekozen. Daarop

beloofde de voorvoorganger van de minister dat hij snel zou kijken naar de tekst van de Grondwet of er niet een aanpassing noodzakelijk was naar de ene of de andere kant: of om deze aanpak legitiem te maken dan wel om duidelijk te maken dat het niet kon.

Het derde punt was artikel 13 van de Grondwet. Ik heb in 1999 nog meegedaan met de collega van de minister, toen nog lid van deze Kamer, de heer Hirsch Ballin, om de wijziging van artikel 13 van de Grondwet, het briefgeheim, niet hier in eerste lezing te behandelen. Dat is een stiekeme manier waarop de Eerste Kamer, zonder een novelle te vragen en zonder iets te verwerpen, iets kan verwerpen: zij behandelt eenvoudig de eerste lezing niet, dan komen de verkiezingen en dan is het te laat. Althans, gezien het vorige onderwerp zouden het misschien niet meer noodzakelijk dezelfde verkiezingen zijn, en wij zouden het alsnog kunnen behandelen! Omdat de Eerste Kamer het beneden peil vond en het niet wilde behandelen, heeft minister Peper het toen ingetrokken en de commissie-Franken ingesteld. De heer Franken is hier inmiddels in ons midden aanwezig, dankzij de gunst van de kiezers. De commissie-Franken heeft in 2000 een rapport uitgebracht en het is thans 2007. Ik herhaal mijn zang: hoe kan het dat de regering er zo lang over doet om op een voortreffelijk rapport te reageren? Ik weet dat intussen de discussie gaande is over digitale grondrechten. Dat is zeer terecht, maar het wordt nu toch hoog tijd dat er iets gebeurt, zeker nadat de vorige minister ons een voorlopig wetsvoorstel had beloofd dat nog in de vorige kabinetsperiode zou worden rondgezonden.

Voorzitter. Dat zijn dus drie onderwerpen. Wij hadden op 1 november 2005 overleg met minister Pechtold hierover, waarvan wij bepaald niet veel hebben opgestoken. De regering had per brief beloofd dat na het zomerreces 2006 bijvoorbeeld het rapport-Besselink over de EU en de Grondwet aan de orde zou komen, maar dat is niet gebeurd. Wel verwees minister Pechtold naar de voortgang van de conventie over mogelijke grondwetsherziening. De senaat drong er echter op aan om deze concrete punten, waarin de Grondwet kennelijk te kort schiet, niet hiervan afhankelijk te maken. Over concrete voorstellen naar aanleiding van de rapportage van de conventie hebben wij inmiddels van de regering niets meer gehoord. Is de minister nog van plan om daarop te reageren? Gezien al het werk dat door de conventieleden is verricht, is dat het minste wat zou moeten gebeuren.

Bij de kwestie van artikel 91, lid 3, GW, had de regering wel tijdig een reactie gestuurd op een rapport aan de regering, maar heeft de Kamer het sinds 2004 laten zitten. Althans, wij hebben het geprobeerd op 1 november 2005, maar toen lukte het

niet. Nostra culpa! Dat neemt niet weg dat de kwestie die door de Kamer aan de orde is gesteld nog steeds een probleem vormt. Ik denk daar anders over dan de heer Van Heukelum. Wij hebben het vorig jaar gezien bij de behandeling van de wet ter uitvoering van het mandaat van de Veiligheidsraad over de berechting van Charles Taylor door een ad-hoctribunaal in Den Haag. Anders dan bij Lockerbie was er geen verdrag gesloten, maar ging het om de uitvoering van een besluit van een volkenrechtelijke organisatie conform artikel 92 van de Grondwet, over de inhoud waarvan tevoren tussen de Verenigde Naties en Nederland was onderhandeld. Dat is op zichzelf een handige werkwijze, maar daarmee werden de Staten-Generaal wel voor een fait accompli gesteld door de regering. Van tevoren wordt met de Veiligheidsraad onderhandeld, die ons vervolgens een opdracht geeft die wij moeten uitvoeren op grond van het Handvest van de Verenigde Naties. De Staten-Generaal staan er volkomen buiten. Wij waren wel betrokken bij het uitvoeringsverdrag voor deze opdracht. De vaste commissie van Justitie van de senaat denkt nu na over de inhoud van een mogelijk kaderverdrag met de Verenigde Naties op grond waarvan zulke tribunalen zouden kunnen worden opgericht. Wij hebben tenslotte meer gevallen gehad zoals deze: Lockerbie, Charles Taylor en wellicht nog andere. Dat kaderverdrag zou dan met een meerderheid van twee derden kunnen worden aangenomen, zodat voortaan bij de uitvoering van dat kaderverdrag deze discussie niet telkens opnieuw plaatsvindt. Wij hebben nog te weinig voortgang gemaakt met dit idee, maar ik hoop dat wij in de komende maanden een aantal gedachten kunnen neerleggen.

Nu doet de vraag zich voor waarom bij de grondwetsherzieningen in 1953 en 1956, met een wijziging in 1983 van die tekst, artikel 91, lid 3, überhaupt is ingevoerd. De Grondwet erkende toen voor het eerst, op grond van de adviezen van de staatscommissies-Van Eysinga en Van Schaik, dat verdragsrecht gaat boven nationaal recht, ook als het gaat om de Grondwet. Het was onder volkenrecht deskundigen al een overheersende opvatting, maar het was niet algemeen in de Grondwet vastgelegd. Daarom is naar aanleiding van onder andere het mislukte verdrag inzake de Europese defensiegemeenschap in 1954, de bepaling gemaakt dat bij afwijking van de Grondwet zo'n goedkeuringswet een meerderheid nodig heeft van twee derden. Zou je eisen dat er eerst een grondwetsherziening komt zoals dat in vele andere landen wel moet, dan kan dat bij ons lang duren. Dat zou ook kunnen verwijzen naar een oplossing om grondwetswijzigingen sneller te kunnen doorvoeren. Maar het is allemaal weer afhankelijk van het rapport

waarvan wij al vijf jaar op een reactie wachten over de relatie tussen de Europese Unie en de Grondwet.

Overigens bestond al voor 1953 de opvatting, onder meer uitgedragen door Van Eysinga zelf, dat verdragsrecht gaat boven nationaal recht. De eis van een meerderheid van twee derden was volgens Van Eysinga niet nodig. Beide staatscommissies volgden hem daarin niet. Het gevolg was het merkwaardige construct dat thans artikel 91, lid 3, heet en dat wij vandaag behandelen. Over de historie van dat artikel is er een verhelderende bijdrage van mr. J.W.A. Fleuren in de publicatie van de Staatsrechtkring in 2002, "Van de constitutie afwijkende verdragen". Wie deze voorgeschiedenis leest, krijgt meer begrip voor de ingewikkeldheid van het vraagstuk en zal tegelijkertijd denken dat er iets moet gebeuren. Of dat er maar niks moet gebeuren, zoals collega Van Heukelum en zijn fractie al concluderen. In Frankrijk is die zaak al meerdere keren aan de orde geweest. In Duitsland heeft het tot het beroemde Solange-arrest geleid van het Bundesverfassungsgericht. Daarin werd in feite gezegd dat de Duitse grondwet hoger was dan het EU-verdrag. Op dat moment -- "solange" -- was er nog geen probleem, maar dat probleem kon dus ontstaan. Ook in Duitsland hebben zij het probleem nog niet opgelost.

Vervolgens komt het erop aan hoe je deze gedachte in de Grondwet verwoordt: een verdrag mag niet van de Grondwet afwijken; dat moet worden geregeld. De grondwetgever van toen heeft zich er volgens mij gemakkelijk van afgemaakt: indien een verdrag bepalingen bevat welke van de Grondwet afwijken dan wel tot zulk een afwijking noodzakelijk, enzovoort. Maar wanneer is dat dan het geval? De consequente uitleg van de Raad van State sinds 1953 en in diens kielzog de regering is: indien die verdragsbepaling afwijkt van een aanwijsbare bepaling van de Grondwet. Ik begrijp dat de heer Van Heukelum dat wil blijven volgen. Dan nog, als die bepaling van de Grondwet inderdaad wordt aangewezen, dan zegt de goedkeuringswet naar huidig gebruik dat de versterkte meerderheid nodig is "voor zover van die of die bepalingen wordt afgeweken". Zij laat dus in het midden of dat echt zo is. De regering heeft de conclusie dat er een afwijking van de Grondwet is tot nog toe slechts vier keer getrokken in 50 jaar, zo vertellen Fleuren en het rapport-Besselink ons.

Stelt de bepaling dan wel iets voor, zo kun je je afvragen, als iets vier keer wordt vastgesteld in een halve eeuw? Want intussen zijn vele zeer ingrijpende verdragen door beide Kamers goedgekeurd. Je kunt dus redelijkerwijs stellen dat de bepaling van artikel 91, lid 3, in de praktijk weinig voorstelt. Daar komt dan nog bij dat het wat potsierlijk aandoet om bij het verdrag inzake de vestiging van het Internationaal

Strafhof te zeggen dat er uitsluitend een afwijking is van de Grondwet, omdat het staatshoofd en de volksvertegenwoordigers hun immuniteit verliezen tegenover dat Strafhof, maar dat de vestiging als zodanig van dat Hof in Den Haag, waarbij rechtsmacht wordt uitgeoefend over mensen op Nederlands grondgebied door een VN-hof, geen strijd oplevert met artikelen van de Grondwet. Ik zou zeggen dat er volgens de literalistische uitleg van artikel 91, lid 3, waarbij concrete grondwetsbepalingen moeten worden genoemd, bijvoorbeeld sprake is van een afwijking van artikel 15, het recht op habeas corpus: geen gevangenneming zonder bevel van de rechter. Verder noem ik het artikel 17, het ius de non evocando, het recht waarop Johan van Oldenbarnevelt zich beriep tegenover het hof dat hem ter dood veroordeelde. Hij zei dat alleen het hof van Holland hem mocht veroordelen. Ik mag dat in deze zaal zeggen, want dit is de zaal van de Staten van Holland. Van Oldenbarnevelt zei: dit door de Staten-Generaal ingesteld hof heeft geen bevoegdheid over mij. Hij beriep zich op het ius de non evocando, dat teruggaat op de strijd tegen de Bourgondiërs, tegen het hof in Mechelen. Dat is een behoorlijk oud Nederlands recht.

Artikel 91, lid 3, stelt al qua toepassing dus weinig voor. Daar komt nog bij dat de bestaande formulering er echt om vraagt, misbruikt te worden. De Rijkswet goedkeuring verdragen eist dat de regering zelf voorstelt of artikel 91, lid 3, al dan niet van toepassing is. De Tweede Kamer kan dat bij gewone meerderheid amenderen. Dus als de regering ziet dat er wel een gewone meerderheid is voor het verdrag, maar geen tweederde meerderheid, kan zij volhouden dat er geen afwijking van de Grondwet is. Als de Tweede Kamer dit niet amendeert bij gewone meerderheid, wordt over het verdrag bij gewone meerderheid beslist. Omgekeerd: als de regering vindt dat er wel een tweederde meerderheid moet zijn, kan de Tweede Kamer dit bij gewone meerderheid amenderen en vervolgens bij gewone meerderheid vaststellen. Die situatie vraagt om politiek ge- of misbruik van artikel 91, lid 3. Senator Van Walsum, de vader van onze oud-Permanent Vertegenwoordiger bij de VN, zei in 1952 bij de eerste lezing van deze bepaling dat de interpretatie van dit artikel tot veel verschil van mening aanleiding kan geven. Daarin heeft hij gelijk gekregen. Een grondwetsartikel dat én onduidelijk is, én qua toepassing de speelbal kan worden van een toevallige politieke meerderheid, schiet ernstig tekort.

De eerste aanleiding tot ons debat is wat er gebeurde bij de goedkeuring in deze Kamer van het Lockerbie-verdrag. Regering en Tweede Kamer hadden vastgesteld dat er geen afwijking was van de

Grondwet, en de Tweede Kamer had het dus aangenomen met gewone meerderheid. De senaat echter zag wel een afwijking van de Grondwet. Wat nu? Moesten wij het verdrag verwerpen, vanwege het feit dat niet de naar onze mening vereiste grondwettelijk vereiste procedure was gevolgd? Het verdrag had in beide Kamers algemene instemming, en aanneming had haast. De Eerste Kamer heeft dat toen laten passeren, maar heeft wel, na een apart debat met de regering over een notitie van minister De Vries, van 29 augustus 2001, opgesteld na een advies van de Raad van State, de regering gevraagd om een studieopdracht te verstrekken, die vandaag mee voorwerp van overleg is.

Wat hadden wij bij Lockerbie gedaan als er geen algemene instemming was geweest met dat verdrag, als een forse minderheid in de Tweede Kamer het in strijd met de Grondwet had geacht, maar die forse minderheid door de gewone meerderheid het zwijgen was opgelegd? Had dan niet de senaat kunnen insisteren op het volgen van de juiste procedure, te weten een tweederde meerderheid en had dat niet kunnen leiden tot verwerping van de goedkeuringswet? Welk belang heeft Nederland erbij dat op het allerlaatste moment een dergelijk verdrag om die redenen wordt verworpen, als het bij tweederde meerderheid aangenomen had kunnen worden?

Wij hebben dus een grondwetsartikel dat een onduidelijk criterium formuleert, terwijl van het al dan niet hanteren van dat criterium zeer wel de aanvaarding van de goedkeuringswet in beide Kamers kan afhangen. Wij hebben een artikel, waarvan de uitleg de speelbal kan worden van incidentele politieke meerderheden. Wij hebben een artikel waarbij geen oplossing wordt geboden voor de vraag, wat moet geschieden als elk der beide Kamers in een concreet geval het artikel verschillend uitlegt.

Staatsrechtbeoefenaren als professor Tijn Kortmann uit Nijmegen trekken een harde conclusie: het artikel kan inderdaad beter worden ingetrokken. Het functioneert in de praktijk namelijk niet, en is maar vier keer toegepast in een halve eeuw. Een artikel dat in de praktijk een dode letter is, maar wel telkens tot discussies leidt, kan beter verdwijnen, aldus Kortmann. Als staatsrechtbeoefenaar kan ik niet anders dan het met hem eens zijn. Daar dit een grondwetswijziging behoeft, de regering in haar notitie uit 2004 meedeelt daartoe geen voornemen te hebben, en dit in ieder geval weer jaren zal duren, is het de vraag of niet ook praktische oplossingen zonder grondwetsherzieningen mogelijk zijn.

Dat zou vooreerst kunnen door tussen de drie actoren in dit proces, te weten de regering en de beide Kamers, afspraken over de juiste uitleg van artikel 91, lid 3, te maken. Daarbij ga ik er even vanuit dat

de huidige restrictieve uitleg, dat wil zeggen alleen wanneer er afwijking is van concrete artikelen in de Grondwet, de bepaling tot een dode letter maakt, en dus niet meer aanvaardbaar is. De regering is daarvan, zo blijkt uit haar reactie uit 2004, nog niet overtuigd. Zij wil alleen bevorderen dat, als naar haar mening wordt afgeweken van de Grondwet, de aard van die strijdigheid met grondwetbepalingen uitdrukkelijk wordt omschreven, en dus de terminologie "voor zover er strijd is" niet meer zal worden gebruikt.

Het rapport-Besselink stelt voor om het artikel zo te veranderen of uit te leggen dat "de goedkeuring van een verdrag dat een wezenlijke overdracht van bevoegdheid inhoudt" de gekwalificeerde meerderheid vereist. Het probleem herhaalt zich hier echter: weliswaar wordt het criterium verduidelijkt, maar je kunt nog vele kanten op bij de uitleg daarvan. De regering verwerpt het voorstel, herhalend dat ook in dat geval een concrete bepaling in de Grondwet zou moeten worden aangewezen. Oud draagt in Constitutioneel Recht II uit 1970, op bladzijde 343 een eigenlijk voor de hand liggende uitleg aan: als het verdrag zaken regelt die de Grondwet zelf niet regelt, of aan de gewone wetgever overlaat, dan is er geen probleem met de Grondwet, en is een gewone meerderheid voldoende. Slechts daar waar de Grondwet zelf iets uitputtend regelt, bijvoorbeeld het tweekamerstelsel, of aan de wetgever beperkingen stelt bij de regelgeving, zoals bij sommige grondrechten, komt de vraag op of de verdragsbepaling afwijkt van de Grondwet. De drie actoren in het proces zouden kunnen afspreken om de uitleg van Oud te zullen aanhouden. Dat betekent dus dat in een goedkeuringswet de toets-Oud telkens uitdrukkelijk zou moeten worden aangelegd, en daarmee artikel 91, lid 3, ophoudt een dode letter te zijn.

Daarmee is nog niet het tweede probleem opgelost, namelijk dat een gewone meerderheid in feite beslist of bij stemming tweederde nodig is, en dat dit tot politiek misbruik aanleiding kan geven. Het rapport-Besselink acht dit probleem niet onoverkomelijk, sterker, het acht dit normaal. Het gebruikt daarbij het curieuze argument dat ook bij de grondwetsherziening een gewone meerderheid beslist in eerste lezing. Het verschil is daarbij echter dat vervolgens grondwettelijk vaststaat dat een tweederde meerderheid nodig is in tweede lezing. Bij artikel 91, lid 3, gaat het er juist om dat tegelijk moet worden beslist over de vraag of die tweederde nodig is, en over de inhoud. De regering sluit zich helaas bij het standpunt van Besselink cum suis aan.

Er speelt nog een tweede curieus argument, aangevoerd door toen nog minister Pechtold: het gebeurt vaker dat in de Tweede en Eerste Kamer

verschillend wordt gedacht over de grondwettigheid van bepaalde wetsvoorstellen. Als de Eerste Kamer dan vindt dat er strijd is met de Grondwet, moet zij het voorstel verwerpen. Ik ben dat helemaal met hem eens. Maar het bijzondere is nu juist dat de senaat, als hij vindt dat een normaal wetsvoorstel strijdig is met de Grondwet, dit wetsvoorstel alleen maar kan verwerpen. Maar bij een verdrag kan de senaat het wetsvoorstel met tweederde meerderheid aannemen, en daar zit hem nu juist het verschil. Ik moet eerst vastgesteld hebben dat er strijd is met de Grondwet, en dan heb ik een tweederde meerderheid. De redenering van Pechtold klopt dus niet.

Gezien het hierboven gestelde, lijken deze beide redeneringen dan ook op ontkenning van een wezenlijk bestaand probleem. Het heeft zich nog niet in volle omvang voorgedaan, behalve misschien in 1985/1986, bij de plaatsing van kruisraketten, waarbij een minderheid van 70 van de 150 leden van de Eerste Kamer strijd met de Grondwet aanwezig achtte. Het kan zich echter alsnog voordoen. Wij moeten dus een oplossing bedenken, niet op "zien komen" spelen.

Tot slot een oplossing voor de kwestie van het meningsverschil tussen beide Kamers. Reeds lang heb ik hier gepleit voor een terugzendrecht. Dit zou in het geval van een meningsverschil over artikel 91, lid 3, de opvatting van de Eerste Kamer op het bord van de Tweede Kamer hebben gelegd. Zolang het terugzendrecht er nog niet is, zou het kunnen bestaan dat de Eerste Kamer het voorstel aanhoudt, met het oog op overleg ter zake tussen beide Kamers, en eventueel tot een novelle, die alsnog bij tweederde wordt aangenomen. Ook is denkbaar dat wij het overlaten aan de Verenigde Vergadering. Dit soort oplossingen moet serieus in overweging worden genomen. Maar gezien de reactie van de regering in 2004 wil zij helemaal niets.

Ik vraag deze minister of zij wil bevorderen dat wij niet blijven bij helemaal niets, en dat voor het probleem een oplossing wordt gezocht. Daarbij zijn er verschillende mogelijkheden, zoals door mij genoemd. Het lijkt mij een buitengewoon plezierig begin voor de minister, als minister van constitutionele zaken, als zij dit ingewikkelde probleem inzake onze buitenlandse betrekkingen al in een vroege fase van haar ambt oplost, in goed overleg met de beide Kamers. Overigens ben ik van mening dat het terugzendrecht behoort te worden ingevoerd.

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Voorzitter. Het is mij een bijzonder genoegen om als eenvoudig civilist over dit onderwerp van staatsrechtelijke aard te mogen spreken in de plaats van collega Dölle die in

verband met ziekte helaas niet aan dit debat kan deelnemen. De voorbereiding ervan heeft voor mij dan ook het karakter gehad van een verdiepingscursus staatsrecht. Niettemin heb ik ook enigszins schuld aan het thans voorliggende rapport en het standpunt daarover van de regering, aangezien ik destijds in het debat over het Internationaal Strafhof en de goedkeuringswet voor het statuut, medeondertekenaar was van de motie die de heer Jurgens heeft ingediend. Dus ik ben ook wel enigszins verplicht om mij vandaag van deze taak te kwijten.

In het rapport dat overigens zeer verhelderend de problematiek in kaart brengt, wordt ook vrij uitvoerig aandacht besteed aan de paradox van Jurgens. Aangezien dit een van de laatste debatten is waaraan collega Jurgens zal deelnemen, ongetwijfeld tot grote spijt van de minister die dus haar carrière begint zonder nog vaker met hem in debat te kunnen gaan, wil ik niet nalaten met die paradox te beginnen. De paradox houdt in dat het toch merkwaardig is dat een zo vergaand besluit als de overdracht van bevoegdheden kan worden genomen met een meerderheid van 50% plus 1 in beide Kamers, terwijl -- wanneer het gaat om een afwijking van wat hier en daar wel wordt genoemd een relatief onbelangrijke bepaling van de Grondwet -- opeens een tweederde meerderheid vereist zou zijn. De paradox kan zelfs nog wat verdiept worden. Als op grond van artikel 92 van de Grondwet een goedkeuringswet wordt voorgelegd waarin voor zo veel nodig bepalingen worden genoemd van de Grondwet die mogelijkerwijs in het geding zijn bij een verdrag en met het oog daarop een tweederde meerderheid wordt vereist, zou het kunnen zijn dat er met tweederde meerderheid moet worden beslist over een verdrag dat wellicht dergelijke bepalingen die afwijken van de Grondwet helemaal niet bevat. Die paradox is echter alleen maar een probleem als wij altijd alleen maar naar het meest fraaie zouden streven bij het zoeken naar oplossingen voor problemen, ook in constitutionele zin, en als wij alleen maar een Grondwet zouden willen hebben die een rustig bezit is, in die zin dat de toepassing ervan nimmer aanleiding geeft tot discussie. Het enkele feit dat artikel 91, lid 3, pas vier keer aan de orde is geweest en dat er telkens wel een problematische discussie over is gevoerd, is er op zichzelf nog niet een bewijs van dat de bepaling niet deugt en dus maar veranderd moet worden. Men zou even goed kunnen zeggen dat omdat de Grondwet levend staatsrecht belichaamt, het ook aan de wetgever is om daarmee te werken op de manier zoals de grondwetgever dat kennelijk bedoelt. Dus van geval tot geval bekijken hoe de bepaling moet worden toegepast. Ik zou voor de laatste interpretatie willen

kiezen, temeer omdat wij er tot dusverre steeds uitgekomen zijn. Dat wil overigens niet zeggen dat ik geen problemen zie.

Het eerste probleem betreft de kwestie van de omvang van de toetsing die bij toepassing van artikel 91, lid 3, aan de orde is. Geen toetsing aan geest, strekking en systematiek van de Grondwet. Dat komt overeen met het standpunt zoals verwoord door de regering. De heer Van Heukelum merkte op dat het wel wat vreemd is als de regering in de brief vervolgens zegt dat er een aanvullende toetsing zou kunnen plaatsvinden. Als men kijkt naar artikel 17 kan ik mij voorstellen dat men niet enkel het feit dat er een orgaan wordt aangewezen dat de titel rechter draagt beoordeelt, maar dat men ook wel degelijk nagaat wat de positie is van die rechter. Is die onafhankelijk, is die onpartijdig en zijn er voldoende waarborgen in de procedures die deze rechter toepast waardoor men kan spreken van een rechtsgang zoals wij die ook kennen? Ik meen dan ook dat onze voorstellingen die achterliggend zijn bij het begrip "rechter" in de Grondwet wel degelijk meewegen bij het beoordelen van de vraag of het toestaan van het voor een internationale rechter brengen van een Nederlandse ingezetene toelaatbaar is. Als de regering het in die zin bedoelt, kan ik het meemaken. Als de regering het anders bedoelt, zoals ook de heer Van Heukelum vreesde, dan steun ik zijn afwijzende reactie op dat punt.

Het tweede punt betreft de kwestie van de conflicten tussen de drie wetgevende lichamen die bij deze zaak betrokken zijn, te weten de regering als initiatiefnemer, de Tweede Kamer, de Eerste Kamer en vervolgens de regering als de instantie die tot bekrachtiging moet overgaan. Op pagina 13 van het rapport van Besselink staat dat het niet goed voorstelbaar is dat als de Tweede en de Eerste Kamer gesproken hebben, de regering bekrachtiging zou kunnen onthouden aan het wetsvoorstel zoals het dan door de Eerste Kamer zou zijn aanvaard. Ik ben het met dat standpunt niet eens. Ik noem als voorbeeld een wetsvoorstel met daarin een clause op basis van artikel 91, lid 3. Als de Tweede Kamer besluit om die clause er uit te amenderen en het voorstel vervolgens door de Eerste Kamer wordt aanvaard, dan ga ik ervan uit dat de regering nog steeds de zelfstandige beoordelingsplicht heeft om te bezien of zij dat wetsvoorstel, zeker als het in zowel de Tweede Kamer als de Eerste Kamer geen tweederde meerderheid heeft gehad, nog wel wil bekrachtigen. Ik meen dat die beslissing nog steeds aan de regering is, mede ook omdat het om een goedkeuringswet gaat die als het ware machtiging geeft om een ondertekend verdrag te ratificeren.

Verder stelt de regering in haar brief dat als de Eerste Kamer er problemen mee heeft dat in de

wet geen clause op grond van artikel 91, lid 3, staat of dat die er uit is geamendeerd door de Tweede Kamer, zij kan bevorderen dat er een novelle komt. Op zichzelf is dat juist, maar dan rijst wel de vraag wat dan precies de status van die novelle is. Indien de Eerste Kamer in afwijking van regering en Tweede Kamer meent dat artikel 91, lid 3, toepassing vindt, is verwerping van de goedkeuringswet of het daarmee uitlokken van een novelle de enige weg. Praktisch heeft dat alleen consequenties als er in de Tweede Kamer geen tweederde meerderheid was. De wetstechnische vraag is dan wat de status is van de novelle die aan de goedkeuringswet de formule van artikel 91, lid 3, toevoegt en wat het gevolg is van aanvaarding van de novelle voor het wetsvoorstel. In het geval het wetsvoorstel in de Tweede Kamer met tweederde meerderheid is aanvaard, doen zich twee hypothetische situaties voor.

Ten eerste: de novelle wordt ook met tweederde meerderheid aanvaard. Dan lijkt mij er geen probleem te zijn. Ten tweede: de novelle wordt met gewone meerderheid aanvaard door de Tweede Kamer. Dan lijkt mij dat de oorspronkelijke feitelijke tweederde meerderheid de doorslag geeft. Anders ligt het wanneer de Tweede Kamer de goedkeuringswet niet met tweederde meerderheid heeft aanvaard. Wordt de novelle wél met tweederde meerderheid aanvaard dan kan daaruit met enige goede wil afgeleid worden dat die Kamer ook de goedkeuringswet zelf met tweederde meerderheid wilde aanvaarden. Wordt de novelle met gewone meerderheid aanvaard, dan is er per definitie nooit gebleken van een tweederde meerderheid in de Tweede Kamer. Mijns inziens rest dan de Eerste Kamer niets anders dan verwerping. Mijn vraag aan de minister is of zij het met die zienswijze eens kan zijn.

De oorspronkelijke doelstelling van artikel 91, lid 3, is geweest om in het geval er een verdrag voorligt dat bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet, te voorkomen dat er maar twee wegen zouden zijn, te weten verwerpen van de goedkeuringswet of wijzigen van de Grondwet. De uiteindelijke oplossing die is gekozen, is op zichzelf een heel praktische omdat die ook aansluiting zoekt bij wat materieel aan de orde is, namelijk wijziging van de Grondwet. Met de keuze zoals die destijds gemaakt is, kan de CDA-fractie nog steeds leven. Wij zullen van geval tot geval moeten kijken hoe wij het probleem oplossen.

Tot slot wil ik nog iets opmerken over artikel 17. Bij zowel Lockerbie als het Taylor-hof is dat aan de orde geweest. In de visie van de CDA-fractie is het aanwijzen van een andere rechter dan een Nederlandse rechter wel degelijk een afwijking van de Grondwet. In de Taylor-zaak was naar mijn

mening wel degelijk sprake van een overeenkomst tussen Nederland en de Verenigde Naties. Evenals de heer Jurgens zou ik willen bepleiten dat er gezocht wordt naar een raamverdrag met de VN om voor toekomstige situaties een basis te creëren waardoor het probleem zich in ieder geval bij de belangrijke verdere ontwikkeling van de internationale rechtsorde niet zal voordoen.

*N

De heer **Ruers** (SP): Mevrouw de voorzitter. Net als de vorige sprekers ben ik blij dat wij met de kersverse minister over dit interessante en ook heel moeilijke onderwerp van gedachten kunnen wisselen. Ik begin met het probleem te schetsen. Wij debatteren vandaag met de minister van Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat over een brief van 3 juli 2004 van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties. Zowel die post als die minister is er niet meer. Deze brief betrof het standpunt van de regering inzake artikel 91, derde lid, van de Grondwet en het onderzoeksrapport van de heer Besselink van juni 2003.

Er gaat dus erg veel tijd overheen. Dan krijg je het probleem dat er steeds nieuwe gezichtspunten en opvattingen komen, ook van de zijde van de regering. Dat komt ervan, als je lang wacht met het beantwoorden van al die zaken die hier voorliggen. De opsomming van collega Jurgens vond ik indrukwekkend. Waarom krijgen wij geen antwoord op al die belangrijke rapporten en de vragen die daarover zijn gesteld? Ik hoop dat de minister toezegt dat er nu eens vaart wordt gemaakt met de beantwoording van die zaken, zodat wij deze kwestie snel kunnen afhandelen.

Zoals gezegd is de aanleiding voor dit debat de breed ondersteunde motie van collega Jurgens van 18 december 2001. Dat is een hele tijd geleden. Ook toen was ik al lid van deze Kamer. Je kunt rustig een tijd weggaan bij de behandeling van dit soort onderwerpen. Als je na verloop van tijd terugkomt in deze Kamer, blijkt het onderwerp nog steeds aan de orde te zijn. Dat is altijd prettig. Ik heb die motie ondersteund en nu gaan wij gewoon verder.

Je kunt niet zeggen dat er spoed is betracht, maar het aanzienlijke tijdsverloop tussen de aanneming van de motie in 2001 en het debat van heden heeft ook een positief effect gehad, want voor, na en naast het rapport van de heer Besselink is inmiddels een aantal boeiende, vakkundige commentaren verschenen over het weerbarstige discussiepunt van vandaag. Met die commentaren kunnen wij ons voordeel doen, zoals ik ook heb gedaan. Ik moet zeggen dat er bijzonder interessante en leerzame commentaren bij waren, waardoor ik

mijn kennis over dit onderwerp weer eens kon bijspijkeren. Ik hoop dat dit is gelukt.

Daar komt bij de invloed van het referendum over de Europese grondwet van twee jaar geleden, om een beetje naar de actualiteit te komen. Anderen hebben dit aangeduid als het verdrag tot vaststelling van een grondwet voor Europa. De uitkomst van dat referendum werkt nog steeds door en na. Collega Jurgens wees er al op dat de voorstellen die op stapel staan voor een nieuw Europees verdrag ter vervanging van het in 2005 gesneuvelde verdrag, het belang van de huidige discussie weer actueel hebben gemaakt en vergroot. Ik verwijs naar de brief van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Tweede Kamer van 19 maart over de EU-verdragswijziging. Ik raad lezing van deze brief aan. Het onderwerp wat wij hier behandelen, is dus een heel actueel onderwerp.

Wij wachten al vijf jaar op antwoord op het eerste rapport-Besselink uit 2002 over de relatie tussen EU en de Grondwet. In de motie-Jurgens wordt allereerst geconstateerd dat de tekst van artikel 91, lid 3, GW geen criteria verschaft voor de vraag of "een verdrag bepalingen bevat welke afwijken van de Grondwet, dan wel tot zodanige afwijking noodzaken". De heer Besselink merkt op dat het ontbreken van materiële criteria berust op een doelbewuste keuze van de grondwetgever. Een nadere vereiste voor de mogelijkheid om van de Grondwet af te wijken is in de tekst van de Grondwet zelf niet gegeven, aldus Besselink. Hij voegt eraan toe dat dit niet betekent dat daarmee elke afwijking toelaatbaar is, noch dat een eventuele invoering van een materieel criterium niet gewenst zou zijn.

Ik nam ook kennis van het interessante verhaal van de heer Fleuren, die een artikel heeft geschreven over "Verdragen die afwijken van de Nederlandse Grondwet". Hij wijst op hetzelfde manco. Ik citeer: Noch uit de totstandkomingsgeschiedenis van artikel 91, lid 3, Grondwet, noch uit de gevallen waarin toepassing van de bijzondere goedkeuringsprocedure heeft plaatsgevonden of voorwerp is geweest van een serieuze gedachtewisseling tussen regering en Kamers komt een algemeen criterium naar voren aan de hand waarvan kan worden beoordeeld of een verdrag bepalingen bevat die (noodzaken tot) afwijken van de Grondwet. De stelling dat de afwijking betrekking moet hebben op concrete grondwetsbepalingen, is door de regering als criterium gepresenteerd, maar kan uiteraard niet als zodanig dienst doen. De stelling geeft immers geen antwoord op de vraag wanneer van verdragsbepalingen gezegd kan worden dat zij (noodzaken tot) afwijken van concrete grondwetsbepalingen.

Een ander interessant artikel is een vrij recente publicatie van Brouwer, uit 2005, getiteld: Een van de Grondwet afwijkend verdrag? Hij zegt het volgende: Of een verdrag afwijkt van de Grondwet is buitengewoon lastig uit te maken. Ik zou zeggen dat het debat van vandaag en in het verleden dat wel bewijst. Hij voegt eraan toe: Uit de praktijk van de verzwaarde goedkeuringsprocedure valt geen duidelijk criterium af te leiden aan de hand waarvan men eenvoudigweg kan vaststellen wanneer er sprake is van afwijken van de Grondwet, maar wel een paar uitgangspunten. (...) Bij het onderzoek naar de inhoud van een grondwetsartikel dienen de daaraan ten grondslag liggende uitgangspunten en strekking mede in aanmerking te worden genomen. In het algemeen kan twijfel over afwijking voldoende reden zijn om de tweederde meerderheid te verlangen.

Verderop merkt hij op: of het Verdrag van Nice of het grondwettelijk verdrag dient aan de verzwaarde procedure te worden onderworpen indien van een afwijken van de Grondwet sprake is. Hij zegt dan dat hij ervan overtuigd is dat zulks het geval is. Hij zegt verder: Zoals gezegd moet het bij afwijken van de Grondwet om een concrete bepaling in de Grondwet gaan. Het is een weinig gelukkig uitgangspunt en kan leiden tot bizarre uitkomsten. Ik denk dat de vorige sprekers hier ook terecht op hebben gewezen.

Het voorgaande toont naar mijn mening genoegzaam aan dat in de motie terecht aandacht is gevraagd voor het ontbreken van criteria. Er is ook gesproken over de paradox tussen artikel 91, lid 3, en artikel 92. Ik hoor graag wat de minister hierover denkt.

In het verlengde van de vraag naar de criteria ligt de vraag naar de interpretatie van artikel 91, lid 3. Besselink merkt hierover op dat de in de motie gesignaleerde paradox in hoge mate het gevolg is van een "black letter"-benadering van de Grondwet. Hij noemt de uitleg van de rechtsregel van artikel 91, lid 3, sterk literalistisch en restrictief. Men vreest in de constitutionele jurisprudentie de ongrijpbaarheid van wat in de fameuze trits door de Raad van State wordt genoemd de geest, strekking en systematiek van de Grondwet, aldus de auteur. Kortheidshalve verwijs ik naar zijn interessante toelichting op pag. 26 van het rapport.

Deze onderbouwde opvatting van Besselink komt terug bij zijn beschouwing op wat hij de paradox van Jurgens noemt, zie pag. 46 en volgende. Het cruciale punt is de derde aanbeveling van zijn hand. De regering heeft in reactie op deze derde aanbeveling gepleit voor de opdracht om na te gaan of er ook strijd bestaat met het stelsel en de strekking van de Grondwet en gewezen op de door haar aangehangen interpretatie. Zij heeft daarbij verwezen

naar de notitie van 29 augustus 2001, waarin zij onder meer stelt: strijd met de geest, de strekking of de systematiek van de Grondwet is niet voldoende voor toepassing van de procedure van artikel 91, lid 3, van de Grondwet.

In de brief van 9 juli 2004, waarover wij het nu hebben, voegt de regering daaraan toe: "Het is immers in het belang van de rechtszekerheid dat vaststaat van welke grondwettelijke bepaling wordt afgeweken. Zodra zoiets onbepaalds als 'de geest van de Grondwet', waaraan een ieder desgewenst een andere invulling kan geven, voldoende zou zijn om te kiezen voor de toepassing van de procedure artikel 91, derde lid, van de Grondwet, is de rechtszekerheid in het geding."

Het komt mij voor dat de regering hiermee geen recht doet aan de gemotiveerde opvatting van Besselink, die niet alleen spreekt over de geest van de Grondwet, maar over de geest, de strekking en de systematiek. Ik hoor graag hoe de minister hierover denkt. De heer Van Heukelum heeft er al op gewezen dat de regering zichzelf tegensprekt. Verderop in de brief staat: "Het is zeker niet zo dat alleen de letterlijke tekst van de grondwetsbepaling in kwestie beslissend is. Ook de aan dit grondwetsartikel ten grondslag liggende uitgangspunten en strekking kunnen hierbij in aanmerking worden genomen. Bij een dergelijke uitleg van een concrete grondwettelijke bepaling kunnen het stelsel en de strekking van de Grondwet als geheel in voorkomende gevallen een aanvullende rol vervullen."

Is de minister het met mij eens dat deze passage uit het antwoord op Besselink aantoont dat er helemaal niet zo'n groot verschil zit tussen haar opvatting en de opvatting en de derde aanbeveling van Besselink? Daarmee erkent zij in feite dat deze aanbeveling best waardevol is. Als de minister dat meent, getuigt het dan niet van praktische politieke wijsheid om het voorstel van Besselink om dit heikele probleem aan te pakken serieus in overweging te nemen?

Ik rond af met de vraag of toepassing in de praktijk van artikel 91, lid 3, van de Grondwet te verwachten is. Er gaat in dit soort zaken namelijk niets boven de toets van de praktijk. Ik doel daarbij in de eerste plaats op het grondwettelijk verdrag dat bijna twee jaar geleden, in juni 2005, het referendum niet overleefde. Dit grondwettelijk verdrag -- zo stelt ook een auteur zoals Brouwer -- week af van de Grondwet en diende derhalve aan de verzwaarde procedure te worden onderworpen. Weliswaar is dat toetsmoment door het referendum niet aan de orde gekomen, maar ik zou toch graag van de regering vernemen of zij van mening was c.q. is dat de inhoud en de strekking van dit grondwettelijk verdrag

zodanig was dat de procedure van artikel 91, lid 3, van de Grondwet nodig was. Ik wijs in dat verband ook nog op de conclusie van de heer Brouwer: "Het grondwettelijk verdrag is meer grondwet dan verdrag. Daarover zullen wij ons met gekwalificeerde meerderheid moeten uitspreken."

Ik vraag dit ook met het oog op de discussie over de aanstaande EU-verdragswijziging. Hierbij verwijs ik naar de brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 19 maart. Dit is een nijpend probleem. Collega Jurgens had een vooruitziende blik toen hij zei dat wij er nu misschien wel gemakkelijk wat minder aandacht aan kunnen besteden, maar dat het probleem terugkomt. Inderdaad dient het probleem zich hier weer direct aan.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft in de brief van 19 maart een belangrijke uitlating gedaan. Hij spreekt daarin onder meer van een "verdragswijziging" en meldt dat het kabinet de Kamer nauw bij de discussie daarover zal betrekken. Hulde! Het Verdrag van Nice voldoet volgens het kabinet niet en daarom is een nieuw verdrag nodig. In de brief wordt dat "een verdrag zonder grondwettelijk karakter" genoemd. Bij die formulering en terminologie kan ik mij iets voorstellen, gezien het slechte resultaat van de formulering van de Europese grondwet in 2005. In de brief staat echter ook dat het de bedoeling van de regering is dat het nieuwe verdrag bevoegdheden zal overdragen van ons land aan Europa en dat daardoor geen sprake meer zal zijn van een individueel vetorecht van nationale parlementen. Dat standpunt is naar mijn mening een fundamentele afwijking van het huidige systeem en de huidige Nederlandse bevoegdheden. Graag verneem ik op dit essentiële punt of de regering van oordeel is dat, indien de regering dit verdrag met deze strekking en bedoeling aan het parlement voorlegt, sprake is van een zodanige afwijking van de Grondwet dat daarvoor de gekwalificeerde meerderheid van artikel 91, lid 3, van de Grondwet nodig is.

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik wil een onvergeeflijke fout herstellen. In eerste instantie heb ik gesproken mede namens de GroenLinks-fractie en ik heb dat belangrijke punt vergeten te vermelden. Excuses daarvoor aan mijn collega's!

De heer **Platvoet** (GroenLinks): De excuses zijn aanvaard.

De **voorzitter**: De excuses zijn aanvaard.
**

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Regeringsverklaring!

Aan de orde is de voortzetting van het **debat** naar aanleiding van **de regeringsverklaring**.

*N

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Graag wil ik de leden van de Eerste Kamer bedanken voor hun inbreng in de eerste termijn en uiteraard ook voor hun goede wensen aan het adres van het kabinet. Vandaag spreken wij met elkaar over de beleidsvoornemens van het nieuwe kabinet zoals die zijn neergelegd in het voorliggende coalitieakkoord en naar voren zijn gebracht in de regeringsverklaring van 1 maart jongstleden. Misschien moet ik eigenlijk zeggen dat wij vandaag reflecteren op onze beleidsvoornemens. De allereerste hectiek rondom de start van het nieuwe kabinet ligt al weer even achter ons. Het past bij de rol van de Eerste Kamer om vandaag de dialoog met elkaar aan te gaan. Zij beoordeelt met enige distantie voorstellen op hun kwaliteit, kijkt verder dan de dagelijkse politieke werkelijkheid en kijkt verder dan de waan van de dag. Dit kabinet kijkt uit naar een vruchtbare samenwerking met de Eerste Kamer in de huidige en in de toekomstige samenstelling. Wij willen samen bouwen aan een duurzame toekomst waarin mensen vertrouwen hebben en waarin mensen willen investeren maar waarin zij ook vertrouwen hebben in elkaar.

Ik zal mijn betoog als volgt opbouwen. Allereerst zal ik ingaan op de visie en de werkwijze van het kabinet. Daarna zal ik stilstaan bij vragen over het solide karakter van het coalitieakkoord. Vervolgens zal ik aan de hand van de verschillende pijlers van het coalitieakkoord ingaan op de gestelde vragen. Achtereenvolgens komen daarbij aan de orde: Europa en internationaal beleid, duurzame leefomgeving, sociale samenhang en de slagvaardige overheid.

"Wij willen samen werken aan groei, duurzaamheid, respect en solidariteit, aan een samenleving waarin oog is voor elkaar en waarin recht wordt gedaan aan ieders mogelijkheden en talenten." Dat zijn de eerste woorden uit het coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van het CDA, de PvdA en de ChristenUnie. Die woorden drukken kernachtig uit waar dit kabinet voor staat. De drie partijen hebben elkaar gevonden op een gemeenschappelijke visie, die helder naar voren komt in het motto van dit kabinet: "samen werken, samen leven". De meeste afgevaardigden hebben in hun

eerste termijn gesproken over de interactieve manier van werken van dit kabinet, meer in het bijzonder over de dialoog die voorafgaat aan het opstellen van het beleidsprogramma. Zowel degenen die positief zijn over deze manier van werken -- ik denk aan de heren Werner en Noten -- als degenen die daar kritisch over zijn -- ik kijk naar de heer Rosenthal -- hebben vragen gesteld over de positie van het parlement. Ik ga graag op die vragen in.

Allereerst wil ik graag benadrukken dat wij ons deze manier van werken, met oog voor de samenleving, ten doel stellen voor de hele kabinetsperiode en niet slechts ten behoeve van de totstandkoming van het beleidsprogramma. Het kabinet wil werken aan een goed evenwicht tussen daadkracht en draagvlak. Het kabinet streeft naar een betrokken samenleving waarin verantwoordelijkheid en respect hand in hand gaan en waarin wij optimaal gebruikmaken van de talenten van mensen, met hen samenwerken en verantwoordelijkheden daar leggen waar zij het beste gedragen kunnen worden. Natuurlijk is ruimte voor creativiteit, innovatie en vernieuwing daarbij van groot belang. De heer Schuurman heeft daar terecht zeer de nadruk op gelegd. De overheid schept hiervoor de randvoorwaarden en is zorgzaam voor hen die niet of niet meer actief kunnen deelnemen aan de samenleving.

Om die reden gaat dit kabinet het gesprek aan met burgers, maatschappelijke organisaties en medeoverheden, dus inderdaad ook met de "gewone" mensen en niet alleen met het georganiseerde middenveld. De verpleegster en de onderwijzer, over wie de heer Rosenthal sprak, komen daadwerkelijk aan het woord. Dat geldt ook voor de "gewone" jongeren. Ik heb zelf via Hyves jongeren ertoe opgeroepen om reacties te geven. Ik weet overigens niet of de aanduiding "Hyves" u bekend voorkomt. Ik wijs erop dat drie miljoen jongeren zijn aangesloten op deze site.

Dit kabinet zoekt de dialoog en het debat bewust op en werkt vanuit een betrokken houding en met een luisterend oor, gebruikmakend van de kennis en kunde op de werkvloer en in de samenleving, omdat dat leidt tot grotere betrokkenheid, omdat dat de uitvoerbaarheid bevordert en omdat het uiteindelijk leidt tot betere resultaten. In antwoord op vragen van de heer Noten zeg ik dat deze gesprekken niet zonder gevolg zullen blijven. De effecten ervan moeten zichtbaar worden. Dat is echter iets anders dan onverkort zeggen dat inbrengen één op één doorvertaald zullen worden in het beleid. Het kabinet is en blijft verantwoordelijk voor de keuzen die gemaakt moeten worden. De dialoog betekent echter wel dat het kabinet zich nog meer zal moeten verantwoorden voor de juistheid van die keuzen.

De vraag was of de Kamer buiten spel komt te staan en wat haar rol is. De heer Werner en anderen spraken hierover. De Kamer komt niet buiten spel te staan. De dialoog kan inderdaad bepalend zijn voor de inhoud van de voorstellen van het kabinet, maar voor die voorstellen zal steun moeten worden verworven in de Kamers, al was het maar vanwege de financiële implicaties en de relatie met de begrotingsbehandeling.

Ons toekomstbeeld van het Nederland dat wij willen realiseren, is duidelijk. De zes pijlers vormen het fundament ervan. Deze zijn verwoord en ingevuld in het coalitieakkoord. Het beleidsprogramma is een nadere uitwerking van dit akkoord. Het zal zoveel mogelijk een kwantificering en concretisering bevatten van de beleidsdoelstellingen van het kabinet en vormt daarmee een uitgangspunt voor de opstelling van de begrotingen. Voor de Kamer biedt het de mogelijkheid om in samenhang nader met het kabinet van gedachten te wisselen over de beleidskeuzen. Dat instrument is niet nieuw, maar dat is eerder toegepast bij het eerste kabinet-Balkenende. Toen dat bij de algemene beschouwingen in 2002 in deze Kamer aan de orde kwam, is opgemerkt dat de inzichtelijkheid en de afrekenbaarheid op concrete doelstellingen zouden worden vergroot. Ook toen heeft de VVD-fractie haar steun uitgesproken voor deze gedachte.

De heer Kox wees erop dat de minister-president heeft getracht de Eerste Kamer te depolitiseren door in de campagne voor de verkiezingen van provinciale staten de SP en de VVD te verwijten politieke spelletjes te spelen in de Eerste Kamer rond het AOW-plan van dit kabinet. De Eerste Kamer is toch een politiek orgaan, vroeg de heer Kox. Zijn volgende vraag was of de minister-president de regeringsfracties in de Eerste Kamer gebonden achtte aan het coalitieakkoord. Vanzelfsprekend is de Eerste Kamer een politiek orgaan, maar daarmee is niet alles gezegd. De Eerste Kamer is een politiek orgaan met een bepaalde plaats in het constitutionele bestel. Centraal staat in de positie van de Eerste Kamer het beraadslagen over wetsvoorstellen die door de Tweede Kamer zijn aanvaard. Ik heb er in mijn uitspraken op gewezen dat rondom de AOW nog lang geen sprake was van een wetsvoorstel. Er was geen sprake van een debat met de Kamer en er waren geen totaalafwegingen, laat staan van een door de Tweede Kamer aanvaard wetsvoorstel. Bepaalde uitspraken van woordvoerders van de SP en de VVD leken mij prematuur en dat heb ik onder woorden gebracht. Laten wij de zaak niet ingewikkelder maken dan nodig is. Zij hebben hun uitspraken gedaan in de campagne vanwege de politieke profilering rond het onderwerp AOW en ik heb daar ook in het kader van

de campagne mijn politieke oordeel over gegeven. Ik heb dat gedaan in mijn hoedanigheid van politiek leider van het CDA en niet als minister-president. De heer **Kox** (SP): Ik heb ook niet huilend in bed gelegen. Het was inderdaad ten tijde van de campagne. De minister-president heeft gezegd dat "nee" zeggen niet helpt. Deze Kamer is echter wel de Kamer van het ja of het nee. Dat is nu eenmaal onze positie. Dan is het volgens mij interessant wat de regering ervan vindt als fracties uit de Eerste Kamer aangeven dat zij tegen wetgeving zullen stemmen die een bepaalde richting uitgaat. Dit staat nog los van de uitvoering en de precieze invulling. Ik heb zojuist gezegd dat mijn fractie niet anders kan dan tegen verdergaande marktwerking in de zorg te stemmen. Is het goed dat wij dat laten weten of moeten wij onze mond dichthouden? Daar gaat het mij om. Hoe duidt de minister de positie van deze Kamer die, als het erop aankomt, de Kamer van ja of nee is? Inmiddels doen wij veel meer, bijvoorbeeld de novelles, maar in essentie zijn wij een Kamer van ja of nee.

Minister **Balkenende**: Ik geloof dat de verschillen tussen de heer Kox en mij niet zo groot zijn. Ik heb in het vuur van de campagne gezegd dat de rol van de Eerste Kamer mij heeft verbaasd. Het zou mij verbazen als de Eerste Kamer op voorhand nee zegt, zonder dat er een wetsvoorstel is, zonder dat de zaak in de Tweede Kamer aan de orde is geweest en zonder een debat tussen regering en Eerste Kamer. Dan heb ik een iets ander beeld van de rol van de Eerste Kamer, namelijk die van chambre de réflexion. Ook al ben je tegen een voorstel, dan nog ga je het debat aan. Dit nee kwam zo snel dat ik dacht dat een discussie geen zin meer heeft. Ik ben iets heel anders gewend van deze Kamer. Het kan zoveel beter, met zoveel meer wijsheid. Dat miste ik in de woorden van de heer Kox.

De heer **Kox** (SP): Het onderwerp kwam niet zomaar ter tafel. Het had al een grote rol gespeeld in de verkiezingscampagne van november. Per slot van rekening was de minister-president een van mijn medestanders op dit punt. Het was politiek dus wel van belang. De leden van drie grote fracties in deze Kamer hebben dus al problemen met dat voorstel. Dan is het toch goed om daar vooraf een signaal over af te geven? Die coalitie van SP en VVD wordt toch nooit wat; dat weet iedereen. De vraag is of deze Kamer vooraf een signaal mag afgeven waar de regering rekening mee moet houden als zij met wetgeving komt.

Minister **Balkenende**: Wij hebben de vrijheid van meningsuiting in dit land. Natuurlijk staat het u vrij om signalen af te geven en het staat anderen vrij om

daar commentaar op te geven. Ik denk dat wij het zo moeten zien. Voor het overige onderstreep ik graag wat u hebt gezegd. De Eerste Kamer zegt ja of nee. Natuurlijk is er het instrument van de novelle, maar de algemene lijn is goedkeuring of afkeuring van een wetsvoorstel.

De heer **Rosenthal** (VVD): Stel dat hier een wetsvoorstel binnenkomt dat voldoet aan de criteria die de Eerste Kamer hanteert: uitvoerbaarheid, handhaafbaarheid, juridische kwaliteit en passend in de Europese en internationale rechtsgang. Ook als dat wetsvoorstel aan al die criteria voldoet, dan nog kunnen wij op puur politieke gronden besluiten om het wetsvoorstel niet te steunen. Dat moet kunnen.

Minister **Balkenende**: Natuurlijk. Het zou merkwaardig zijn als de Eerste Kamer alleen een juridisch-technisch oordeel geeft zonder politieke oordeelsvorming. Daarover zijn wij het volstrekt eens. De vraag is alleen wanneer je nee zegt. Doe je dat als er een concreet voorstel ligt en als er een debat is geweest of zeg je al op voorhand nee? Ik begrijp het politieke oordeel wel. Het debat in de Eerste Kamer wordt gekenmerkt door een uitwisseling van argumenten. De Eerste Kamer heeft in dat proces een andere rol dan de Tweede Kamer.

De heer **Rosenthal** (VVD): Op bladzijde 24 van het regeerakkoord werd een groot aantal elementen van dat voorstel voor de Bosbelasting opgesomd, tot aan het notenapparaat. Volgens het CPB is dat echter onuitvoerbaar. Ik denk dat ik met mijn uitspraken over de uitvoerbaarheid van wetsvoorstellen de premier een dienst bewijs. Een gewaarschuwd premier telt immers voor twee.

Minister **Balkenende**: Uw argumentatie zou aan kracht winnen als u zou aangeven waar het kabinet oog voor moet hebben als het aan een wetsvoorstel werkt. Daar kunt u de zaak dan kritisch op beoordelen. U had echter niet eens behoefte aan gehoor van het kabinet, want u zou toch nee zeggen. Dat verbaasde mij.

De heer **Noten** (PvdA): De fundamentele vraag is echter op welk moment je jezelf in dat debat plaatst. Als je een oordeel uitspreekt voordat de Tweede Kamer dat heeft gedaan, dan ben je bezig met het maken van de wet. Dan speel je een leidende rol in de wording van die wet. Daarmee kom je ook in een andere positie terecht dan die van woordvoerder in de Eerste Kamer. Daar zit het probleem.

De heer **Kox** (SP): Waren er geen verkiezingen? Dan moet je de kiezer toch duidelijk maken waar je voor

kiest. Ik moet zeggen dat ik de heer Noten nooit zo heb horen praten. Dat doet hij pas sinds zijn partij deel uitmaakt van het kabinet. Dat is heel vreemd. De premier en ik zijn het er wel over eens dat het normaal is dat je tijdens de verkiezingen zegt wat je vindt. Nu zegt u dat wij daar helemaal niet over hadden moeten praten en dat wij het geheim hadden moeten houden. Was dat dan de oplossing geweest?

De heer **Noten** (PvdA): Gehoord uw bijdrage van zojuist hebt u volgens mij niet door dat de verkiezingen al geweest zijn!

Ik heb proberen aan te geven dat als u de leidende rol speelt, dat althans pretendeert, als er überhaupt nog niets concreets voorligt, je naar mijn gevoel wel het karakter van de discussie hier verandert! Overigens ontken ik hiermee niet de politieke rol van dit orgaan, want uiteindelijk maken wij hier altijd ook een politieke afweging!

De heer **Rosenthal** (VVD): Het wordt misschien wel een beetje welles-nietes, maar het punt voor mijn fractie was dat bij het kennisnemen van het regeerakkoord op blz. 24 een voorstel werd aangetroffen dat zeer gespecificeerd en gedetailleerd is. Daarop is gereageerd door deskundigen uit de Haagse kringen en het Centraal Planbureau. Al met al is het dan toch redelijk dat je ook vanuit je positie in de Eerste Kamer zegt dat het absoluut niets gaat worden? Daarbij komt nog dat ook wij onderdeel zijn van een maatschappelijk-politieke stroming die pro's en contra's ziet bij allerlei vraagstukken die in de samenleving spelen, dus ook bij het vraagstuk dat in die Bosbelasting tot uitdrukking is gebracht. Wij zijn niet alleen lid van de Eerste Kamer, maar ook onderdeel van een politieke stroming, hetgeen voor alle fracties hier geldt!

Minister **Balkenende**: Voorzitter. U weet hoezeer ik eraan hecht om in uw Kamer aanwezig te zijn. Ik geniet van de debatten, ik geniet van de inbrengen, maar dat zit hem vooral in de kwaliteit daarvan. Dat wordt gekenmerkt door met elkaar de degens te kruisen als daartoe aanleiding bestaat. Dat kan inderdaad zijn het technische karakter van een voorstel, het kunnen juridische aspecten zijn, maar uiteraard ook het politieke oordeel. Maar, dan zeg ik dat wij het debat daarover hier moeten aangaan. Als wij op voorhand zeggen "het is nee, wat het kabinet ook doet!" dan gaat dat toch ten koste van de gedachtewisseling die nodig is. Dat was de achtergrond van mijn opmerking, dat heeft mij verbaasd en het is daarom misschien wel goed geweest om eens precies te markeren hoe het zit met de verhouding tussen regering en Eerste Kamer.

Dat brengt mij bij de vraag in hoeverre regeringsfracties in deze Kamer gebonden zijn aan het coalitieakkoord. Dat akkoord is gesloten tussen de fracties van CDA, PvdA en ChristenUnie van de Tweede Kamer, het is geen akkoord van deze fracties van de Eerste Kamer. Dat verschil in positie is van alle tijden, het is bij dit akkoord en de coalitie niet anders dan de afgelopen 50 jaren en ook dat hangt samen met de andere positie van de Eerste Kamer in het constitutioneel bestel in vergelijking met de Tweede Kamer.

Voorzitter. De heer Schuyer vroeg of in de toekomst ook in de Eerste Kamer een regeringsverklaring wordt afgelegd. Een regeringsverklaring na de kabinetsformatie heeft van oudsher een functie in de verhouding tussen een nieuw kabinet en de Tweede Kamer, dit mede in het licht van wat ik net al heb gezegd, namelijk dat een regeerakkoord wordt gesloten door fracties uit de Tweede Kamer. Het is de vraag welke betekenis het afleggen van een regeringsverklaring in deze Kamer dan zou hebben. Wordt beoogd om de fracties in de Eerste Kamer van partijen die in de Tweede Kamer het regeerakkoord hebben gesloten daar ook op voorhand aan te binden? Wordt beoogd om de leden van het nieuw aangetreden kabinet in deze Kamer niet te laten optreden tot na aflegging van de regeringsverklaring? Moet het letterlijk dezelfde regeringsverklaring zijn of verwacht u dat het kabinet in de twee Kamers twee aparte verklaringen aflegt? Hoe ziet u dan eventuele verschillen in oordeel van beide Kamers over dezelfde onderwerpen? Kortom, op het eerste gezicht heb ik hierover vele vragen die eerst antwoord behoeven voordat ik de vraag bevestigend zou kunnen beantwoorden.

Voorzitter. Ik ga nu graag in algemene zin in op de inbreng van de heer Rosenthal. Hij heeft duidelijke woorden gekozen. "Wij typeren dit kabinet als paternalistisch en bevoogdend". "In het streven naar balans tussen dynamiek en zekerheid wint de zekerheid en zien wij weinig dynamiek". "Nederland in de wachtstand". "Het kabinet maakt geen keuzes"! De heer Rosenthal heeft een wat tegenstrijdige bijdrage. Aan de ene kant verwijt hij de coalitie gebrek aan keuzes. "Wachtstand" noemt hij dat. Aan de andere kant vindt hij het coalitieakkoord bevoogdend. Met andere woorden, het akkoord maakt te veel keuzes en dat bevalt hem niet! Beide kan niet tegelijkertijd waar zijn. Ik vermoed dat de heer Rosenthal de keuzes van het kabinet wel degelijk ziet, maar het daar niet mee eens is. Dat verbaast niet, de VVD behoort immers niet tot de coalitie. Wat mij wel verbaast, is de forse toon van de VVD, want die doet geen recht aan het coalitieakkoord. Dat akkoord zet in op een brede agenda van vernieuwing, toekomstgerichte keuzes

worden gemaakt, heel concreet. Het coalitieakkoord zet in op een brede agenda van vernieuwen met een strategie om de achterstanden in te halen van de millenniumontwikkelingsdoelen, met een langetermijnstrategie voor innovatie en ondernemerschap, met een aanval op de schooluitval, met forse stappen in de transitie naar een van de duurzaamste en efficiëntste energievoorzieningen in Europa in 2020, met een vernieuwende aanpak van wijken, met een deltaplan Inburgering, met een brede aanpak van zorg voor en bescherming van kinderen en jeugd, met inzet op verbreding en verdieping van arbeidsparticipatie en maatschappelijke participatie, met het project Veiligheid begint bij voorkomen, met het urgentieprogramma Randstad en met het programma De verkokering voorbij, gericht op een kleinere, effectievere rijksdienst. Er wordt extra geïnvesteerd in onderwijs, de aanpak van veiligheid gaat krachtig door en met deze dynamische aanpak willen wij inspelen op de agenda van de toekomst. Het coalitieakkoord heeft dus een open en toekomstgerichte oriëntatie. Nederland is een open en internationaal georiënteerd land. Mensen die niet zelfstandig kunnen meekomen moeten worden bijgestaan. Geëmancipeerde en goed opgeleide mensen krijgen vooral ruimte om hun kansen te benutten. Zo staat het letterlijk in ons coalitieakkoord. Een rijk cultureel leven, een bron van creativiteit en van belang voor het internationaal vestigingsklimaat, emancipatie op vele terreinen, worden alle in dat coalitieakkoord verder ingevuld. En ja, wij vragen ook aandacht voor gemeenschapszin, opdat het mensen niet alleen individueel goed gaat, maar de samenleving als geheel. Maar maak er geen karikatuur van als zou dat bevoogdend zijn! U moet het coalitieakkoord in zijn geheel willen zien!

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik hoop dat de minister-president straks ook reageert op enkele concrete voorbeelden die ik heb gegeven toen ik sprak over die wachtstand; energievoorziening, veiligheid en bestuur. Als het gaat om de veiligheid komt de minister-president met een aantal mededelingen over wat de plannen zijn, maar ik confronteer hem er dan mee dat het kabinet wel heeft gezegd de komende regeerperiode niets te zullen doen aan het veiligheidsbestel. Ik geloof grif alle doelstellingen, ook milieudoelstellingen zoals die op het punt van de CO₂, maar ik moet ook constateren dat dit kabinet elke optie voor kernenergie vooralsnog afwijst, zij het dat minister Cramer daar een dezer dagen blijkbaar weer wat andere opmerkingen over heeft gemaakt. Dat zijn het soort keuzes waar het mij om gaat voor de koers op middellange termijn.

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Het lijkt mij goed als ik mijn betoog vervolg, waarna u de balans kunt opmaken en er desgewenst in tweede termijn op terug kan komen. Ik begrijp overigens heel goed het algemene punt van de heer Rosenthal.

De heer Rosenthal constateerde verder dat de regeringsverklaring niets zegt over ethische onderwerpen en vroeg zich af of er sprake is van snel voortschrijdend inzicht. Er is geen sprake van snel voortschrijdend inzicht, althans niet zoals hij dat bedoelt. Ik roep hem in herinnering dat veel passages uit het coalitieakkoord sporen met de teksten van het hoofdlijnenakkoord en van standpunten van het vorige kabinet. In het coalitieakkoord is getracht om zeer zorgvuldig een aantal medisch-ethische onderwerpen te benaderen, zorgvuldig ten opzichte van mensen en familieleden die met diep ingrijpende vragen over het leven worden geconfronteerd, maar ook zorgvuldig ten opzichte van professionals in de medische en verzorgende sectoren die dagelijks met de moeilijke vraagstukken van het leven bezig zijn en zorgvuldig ten opzichte van de maatschappij waarin verschillen van opvatting bestaan over de vragen van medisch-ethische aard. Wij hebben gemeend die zorgvuldigheid te vinden in een uiterste terughoudendheid in het ter discussie stellen van regels of het stellen van nieuwe regels. Ik herhaal nog maar eens dat de passages in dit coalitieakkoord in overwegende mate overeenstemmen met die van het vorige kabinet.

Voorzitter. De heer Holdijk geeft als ik hem goed interpreteer dit kabinet het voordeel van de twijfel als het gaat om het voeren van een solide begrotingsbeleid maar hij keek wel zorgelijk naar mogelijke lastenverzwaringen. Het is aan het kabinet te bewijzen dat het coalitieakkoord een van de meest solide financiële akkoorden zal blijken te zijn. Daar ben ik in ieder geval van overtuigd. Ik zeg dit ook in de richting van de heer Rosenthal. De veronderstelling van de trendmatige groei van gemiddeld 2% per jaar in de komende kabinetsperiode is reëel. Van deze groei uitgaan komt een stabiel beleid ten goede. Het vorige kabinet met de VVD en minister Zalm ging met een groeiraming van 2,25% van een hogere groei uit. Het kabinet gaat uit van jaarlijkse begrotingsoverschotten, oplopend tot een structureel overschot van ten minste 1% bbp in 2011, met een duidelijk perspectief op het verder oplopen van het begrotingsoverschot na deze kabinetsperiode. Dat is een stevige ambitie. De eerste Miljoenennota in september zal de concrete uitwerking geven. De rente-uitgaven worden buiten de kaders geplaatst, hetgeen betekent dat meevallers bij de rente, bijvoorbeeld vanwege hogere economische groei en een gunstiger EMU-saldo, gebruikt worden voor aflossing van de staatsschuld.

Dat is een aanscherping van de begrotingsregels, de Zalmnorm zo u wilt. De afgelopen periode waren er steeds meevallers bij de rente-uitgaven. De kwamen volgens de toen gehanteerde methode niet ten goede aan de aflossing van de staatsschuld. Bij overige meevallers aan de uitgavenkant zal scherp gekeken worden naar de robuustheid van die meevallers. Conjuncturele meevallers zullen slechts tot tijdelijke intensiveringen mogen leiden. En ook dat is een aanscherping van de bestaande begrotingsregels.

Er is nog een stevige aanscherping van de begrotingsregels. De zogenoemde "signaalwaarde" van het EMU-saldo, het niveau waarop bij onverhoopte tegenvallende ontwikkelingen wordt ingegrepen, gaat van 2,5% naar 2%. De staatsschuld daalt van rond 50% nu naar circa 40% aan het einde van de kabinetsperiode. De lasten waar de heer Holdijk zijn zorgen over uitspreekt, zullen inderdaad verschuiven, van arbeid naar milieubelastende activiteiten, de zogeheten "vergroening". Verder wordt gestreefd naar een evenwichtig inkomensbeeld; de zwaarste lasten voor de sterkste schouders. Dat geeft mijns inziens niet te denken. De oplopende vergrijzingslasten worden in het coalitieakkoord evenwichtig benaderd. De overheidsschuld neemt gestaag af en dat is sparen voor de toekomst. De participatie wordt over een breed front ondersteund; werken wordt aantrekkelijker voor jong en oud. Dat legt een stevig fundament onder onze publieke voorzieningen in de toekomst, niet in de laatste plaats onder een welvaartvast ouderpensioen.

Ik erken dat de heer Holdijk negatief staat ten opzichte van wat hij de "algemene heffingskorting" noemt, maar natuurlijk wordt de afschaffing van de overdraagbaarheid van de heffingskorting over een periode van twintig jaar verdeeld voor degenen die sinds 1990 18 jaar en ouder zijn. Ik zie zijn kritiek maar in het totaal van de voorgenomen maatregelen vindt het kabinet dat sprake is van een evenwichtige benadering van de combinatie van zorg en werk, de behandeling van het gezin en het gehele inkomensbeleid. De kracht van onze samenleving en economie wordt ondersteund met extra middelen voor onderwijs, kennis, milieu en integratie. Daarmee wordt geïnvesteerd in een sterker potentieel voor de toekomst.

De heer Rosenthal heeft een opmerking gemaakt over de hardheid van de bezuiniging. Hij vroeg hoe hard de bezuiniging van 750 mln. op de overheidsschuld is. Ik kan hem melden dat er geen aanwijzingen zijn dat deze efficiëncytaakstelling onrealistisch is. De taakstelling op de rijksdienst is inmiddels verdeeld over de verschillende ministeries. De oploop is progressief waardoor de taakstelling in de eerste jaren relatief beperkt van omvang is. Deze eerste jaren kunnen daardoor worden gebruikt voor

nadere invulling van de taakstelling. De tijdelijke programmasecretaris generaal Vernieuwing rijkdienst is speciaal aangesteld om leiding te geven aan de uitvoering van het voorstel van de secretarissen generaal. Daarbij staat incidenteel 500 mln. ter beschikking voor sociaal flankerend beleid en investeringen in ICT. Ik heb ook goed geluisterd naar de opmerkingen van de heer Hessing die kritisch is over deze projecten maar ik denk dat het buitengewoon nuttig is, en goed, om hier een functionaris voor aan te stellen, gegeven het belang van de operatie.

De heer Rosenthal stelde ook een vraag over de efficiencykortingen in de zorg. Hij noemde een bedrag van 750 mln. maar in het regeerakkoord wordt uitgegaan van een bedrag van 500 mln. Dat dit bedrag haalbaar is, blijkt uit de rapporten van de zogenaamde "Sneller, beter-gezanten". Deze mensen zijn het veld in gestuurd en hebben daarover bevindingen gedaan. In de vorige kabinetsperiode hebben topmensen uit het bedrijfsleven -- ik noem de namen van de heren Kennedy, Willems en Bakker -- vanuit hun eigen perspectief gekeken naar de zorgsector. De conclusie in deze rapporten is dat het beter en goedkoper kan. Sterker nog, kwaliteit en efficiency gaan in de zorg hand in hand. Wij kijken op dit moment in brede zin naar de mogelijkheden. In de curatieve zorg werken wij, uiteraard in overleg met veldpartijen, aan het verder dereguleren van de bekostiging. Verder wordt door middel van maatstafconcurrentie toch druk gehouden op de kostenontwikkelingen. Het verlaagde uurtarief voor medisch specialisten, waar zij zelf mee instemden, is hiervan een goed voorbeeld; een lagere basisnorm, waarbij aanbieders de ruimte hebben om voor extra goede prestaties hogere tarieven af te spreken met de artsen, binnen een bepaalde bandbreedte. Ook met betrekking tot de langdurige zorg wordt gekeken naar de mogelijkheden. Uit de praktijk blijkt dat de zorgverlening beter en efficiënter kan. Er zijn genoeg voorbeelden van instellingen die dat gewoon voor elkaar krijgen.

Ik kom op het hoofdstuk Europa. Ik begin met een woord van waardering. Niet lang geleden troffen wij elkaar in het kader van het debat over de Staat van de Unie. Ik heb die gedachtewisseling als verrijkend ervaren. Het was goed om met elkaar te spreken over hoe wij er nu voor staan en over het beeld van de toekomst van Europa. Eens te meer bleek dat de Eerste Kamer een belangrijke, eigen rol in het Europadebat heeft te spelen. In zekere zin is dat zelfs een voortrekkersrol. Ik markeer die hier graag. De debatten die de bewindslieden van Buitenlandse Zaken en ik met de Eerste Kamer voeren, scherpen onze oordeelsvorming en leiden tot waardevolle inzichten die van pas komen bij onze

opstelling in Europa. Het gaat om uitermate belangrijke zaken zoals de discussie over de Europese verdragsherziening. Zoals bekend, streven wij er in dat verband naar om het democratische gehalte van de EU te verbeteren. Wij kijken daarbij nadrukkelijk naar een versterking van de rol van nationale parlementen bijvoorbeeld met betrekking tot de subsidiariteitstoets. Het gaat dan uiteraard ook om de Eerste Kamer, niet alleen om de Tweede Kamer, zoals ik abusievelijk zei in mijn recente toespraak in de Ridderzaal. Ik hecht eraan, dat bij dezen recht te zetten.

Anderhalve week geleden hebben wij in Berlijn 50 jaar Europese samenwerking gevierd. In Berlijn is het beeld bevestigd dat 27 lidstaten bereid zijn om hun schouders eronder te zetten en te werken aan een vernieuwde, gemeenschappelijke basis. Het zal nog de nodige inspanningen kosten om het eens te worden over een voor ieder aanvaardbaar eindresultaat. Er is echter een duidelijke wil om gezamenlijk oplossingen te vinden. Het verheugt mij dat in de Eerste Kamer tijdens het debat over de Staat van de Unie en ook nu weer steun en waardering is uitgesproken voor onze constructieve houding jegens Europa. Dat sterkt mij in de gedachte dat Nederland ook in de toekomst zijn traditioneel actieve rol kan blijven spelen.

In relatie tot de internationale onderwerpen kom ik uiteraard ook bij de vraag van de heer Hessing over de Benelux. Hij maakt zich zorgen over het gebrek aan visie en daadkracht met betrekking tot samenwerking binnen de Benelux; sturing op het niveau van regering wordt node gemist. De heer Hessing sneed dit onderwerp aan en wij hebben daar onlangs in de ministerraad over gesproken. Het Beneluxverdrag loopt in 2010 af en onderhandelingen met België en Luxemburg over de toekomst van de Benelux gaan later dit jaar van start. Onze uitgangspunten zullen de heer Hessing als muziek in de oren klinken. De Beneluxsamenwerking moet worden gecontinueerd en de politieke sturing en de focus op relevante onderwerpen van de Benelux moeten worden verbeterd. In dit verband wijs ik op een interessant advies hierover dat de AIV recent heeft gepubliceerd.

Enkele sprekers hebben het vraagstuk van Irak en de kabinetsformatie aan de orde gesteld. Ook is gesproken over de volkenrechtelijke aspecten van uitzending van militairen, de rol van het parlement daarbij en de randvoorwaarden en beleidscriteria bij het geven van politieke steun. In de Tweede Kamer heb ik aangegeven dat het beter was geweest als wij de afspraken die over de mogelijkheid van een onderzoek naar deze kwestie zijn gemaakt, schriftelijk hadden vastgelegd. Wij hebben er echter vanaf het begin geen geheim van gemaakt dat die

afpraak er was. In de kabinetsformatie worden afspraken gemaakt over zaken waarover men het niet eens is. Dit onderwerp lag buitengewoon gevoelig. Bij samenwerking moet er een basisafpraak zijn over dit soort zaken. De PvdA moest vaststellen dat in de Tweede Kamer voor en na de verkiezingen geen meerderheid te vinden was voor een dergelijk onderzoek. In de besprekingen heeft die partij de twee andere partijen niet kunnen overtuigen op dit punt. Het moet mij van het hart dat met de afspraak dus recht is gedaan aan de wil van de meerderheid van de Tweede Kamer. Niet voor niets zijn negen moties van de oppositie verworpen. Een onderzoek naar de indertijd gegeven politieke steun aan Irak zou slechts een herhaling zijn van de besluitvorming die in alle openheid met de Kamer is besproken. Wij moeten niet achteraf de bewijslast over de aanwezigheid van massavernietigingswapens omdraaien. Saddam Hoessein moest bewijzen dat hij deze niet meer had. Ik ga ervan uit dat wij de discussie over dit onderwerp met de Tweede Kamer zullen voortzetten. Morgen is daarvoor de eerste mogelijkheid.

De heer Noten heeft belangwekkende vragen gesteld over de interpretatie van de desbetreffende passage in het regeerakkoord. Dat hangt samen met het adequaat volkenrechtelijk mandaat. De regering ziet als een adequaat volkenrechtelijk mandaat de rol van de Veiligheidsraad, andere internationale organisaties en internationaalrechtelijke legitimiteit. Op welke grondslag zijn wij bereid om troepen uit te zenden? De passage is een expliciete herbevestiging van het vereiste van een helder mandaat, in overeenstemming met het internationaal recht dat is vastgelegd in het toetsingskader 2001 dat consequent wordt toegepast bij alle uitzendingen van Nederlandse militairen naar crisisbeheersingsoperaties. Dat is expliciet opgenomen in coalitieakkoord. Met het akkoord wordt daarmee het prominente politieke belang onderstreept dat dit kabinet hecht aan internationaalrechtelijke onderbouwing van crisisbeheersingsoperaties.

Ten overvloede meld ik dat de regering natuurlijk het recht op zelfverdediging blijft onderschrijven, zoals ook in het handvest van de Verenigde Naties in artikel 51 is neergelegd. Er is echter veel meer over te zeggen. Het zijn belangrijke vragen en onderwerpen waaraan wij meer tijd zouden kunnen en moeten besteden. Het idee van de heer Noten van een apart debat met de betrokken bewindspersonen acht ik zeer welkom. Een zeker element van casuïstiek en politieke beleidsruimte voor oordelen en individuele situaties zal daarbij uiteindelijk altijd geboden zijn. Een verkennend debat met de meest betrokken ministers zou een

nuttige verrijking van ons gedachtegoed kunnen zijn. Ik stel wel met nadruk vast dat een dergelijk debat toekomstgericht dient te zijn. Aangezien een adviesaanvraag voorligt bij de Adviesraad internationale aangelegenheden over de betrokkenheid van het parlement in het verband van het toetsingskader, kan dat aspect later aan de orde komen, in afwachting van dat advies.

De heer **Kox** (SP): De minister-president legt sterk de nadruk op het aspect toekomstgericht. Dat lijkt mij een voorwaarde voor elk debat, behalve voor een debat tussen historici. Toch vind ik die nadruk vreemd. Als wij het hebben over de wijze waarop iets in de toekomst moet worden gedaan, moeten wij toch ook naar het verleden kijken? In hoeverre vindt u dat deze Kamer de ruimte heeft om dat te doen?

Minister **Balkenende**: Ik ga niet over de ruimte die u hebt, want die claimt u zelf.

De heer **Kox** (SP): Als deze Kamer in alle wijsheid en na overleg een parlementair onderzoek zou willen uitvoeren om het verleden te kunnen analyseren, zodat een goed debat kan worden gevoerd over de toekomst, zegt de regering dan: het is niet onze eerste keus, maar wij hebben er geen probleem mee?

Minister **Balkenende**: Het coalitieakkoord bindt de Tweede Kamerfractie, maar niet de fracties van de Eerste Kamer, wegens de constitutionele status en de rol van de Eerste Kamer. Hoe fracties omgaan met dit soort vraagstukken is hun eigen verantwoordelijkheid. Dat wil ik graag onderstrepen.

De heer **Kox** (SP): Er zijn hier dus geen fracties die zich bezwaard hoeven te voelen, in de trant van: als wij tot een onderzoek besluiten, dan doen wij iets dat erg vervelend is voor de regering? Ik kijk nu even naar de mensen van de Partij van de Arbeid.

Minister **Balkenende**: Eerder is naar mij gekeken, bijvoorbeeld toen de naam van mevrouw Van Leeuwen werd genoemd. Ik herinner mij heel wat discussies, bijvoorbeeld over de toekomst van het zorgstelsel, waarin zij een eigen rol heeft gespeeld. Ik heb ook altijd gemerkt dat er sprake is van verbondenheid. Het is echter een kwestie van de houding van de fracties zelf. Wij gaan daar niet over; ik heb te maken met een coalitieakkoord en met afspraken tussen fracties. De Kamer heeft een eigen verantwoordelijkheid. Dat heb ik willen onderstrepen. Hoe men met die politieke vrijheid omgaat, is een zaak van de fracties.

De heer **Kox** (SP): Ik denk dat dit een belangrijke constatering is van het debat; er is geen "njet" van de regering; wij kunnen de zaak onder elkaar uitmaken.

De heer **Noten** (PvdA): Of er een parlementair onderzoek plaatsvindt, beslissen wij, en wij alleen. Dat geldt te allen tijde; het kan niet anders. Wij kunnen toch niet aan de regering vragen of wij een parlementair onderzoek mogen uitvoeren? Zo werkt het niet. U zult het op een gegeven moment met anderen in dit huis eens moeten worden over die vraag. Als u het met anderen eens wordt, dan gaat het gebeuren. Wordt u het niet eens, dan gebeurt het niet.

De heer **Kox** (SP): Aan de "overkant", in de Tweede Kamer, is bij de onderhandeling over het regeerakkoord besloten dat men daar die vrijheid niet had.

De heer **Noten** (PvdA): Ook de Tweede Kamer bindt zichzelf aan de afspraken. Wij hebben dat niet gedaan. Een- en andermaal is er gezegd: u moet mij overtuigen, en ik u. Als wij daarin slagen, hebben wij een conclusie. Als wij daar niet in slagen, hebben wij die niet. Hier, in dit huis in deze Kamer besluiten wij daarover, en nergens anders.

De heer **Kox** (SP): Ik vind dat een grote winst van het debat.

De heer **Noten** (PvdA): Het is gewoon staatsrecht, al sinds 1848!

Minister **Balkenende**: Stel dat ik zou zeggen dat ik er tegen ben. Dat zou toch een miskennen inhouden van de eigen verantwoordelijkheid van uw Kamer? Ik hecht eraan om te zeggen dat wat er in de Tweede Kamer gebeurt, besluiten zijn van de Tweede Kamer zelf en van fracties daar. Ik hoor de heer Kox af en toe grote woorden gebruiken. Niet voor niets heb ik zojuist gezegd dat er op dit punt een negental moties is ingediend. Deze hebben het allemaal niet gehaald. Met die feiten hebben wij te maken, en het is aan de Kamer zelf om een oordeel te geven en besluiten te nemen. Dat geldt voor de Tweede Kamer en het geldt voor de Eerste Kamer. Ik vind dat de heer Noten het voortreffelijk heeft aangegeven.

De heer **Kox** (SP): Het was wel behulpzaam, mijnheer de minister-president, dat de fractie van de viceminister-president tegen die motie stemde, omdat dit was afgesproken bij de coalitievorming. Als de fractie van de heer Noten weet dat zij hier vrijheid heeft, lijkt mij dat buitengewoon plezierig. Ik ben benieuwd wat wij hier in de komende maanden met elkaar kunnen afspreken.

De heer **Noten** (PvdA): Volgens mij moeten wij die vrijheid hebben, omdat wij anders onze primaire taak, dat wil zeggen het toetsen van wetgeving en van wat er aan de overzijde gebeurt, niet kunnen uitvoeren. Wij kunnen niet onze toetsende rol waarmaken op het moment dat wij ons op voorhand aan de uitkomsten van debatten aan de overzijde binden. Dat gaat ten principale niet. Dit betekent dat wij altijd onze eigen afweging moeten maken en onze eigen verantwoordelijkheid moeten nemen. Mijn fractie wil niet anders. In eerste termijn heb ik aangegeven dat wij ons niet gebonden achten aan de afspraken die gemaakt zijn tussen coalitiepartijen aan de overzijde. Wij voelen ons uiteraard verbonden, maar niet gebonden. Dat kan ten principale niet.

De heer **Kox** (SP): Ik ben helemaal blij geworden, mijnheer Noten.

De heer **Schuyter** (D66): De minister-president heeft gezegd dat er in het regeerakkoord niets anders is vastgelegd dan de waarneming van de wil van de meerderheid van de Tweede Kamer. Moet ik het zo interpreteren dat hij de Tweede Kamer op voorhand ter wille is geweest?

Minister **Balkenende**: Ik vraag mij af hoe ik deze vraag moet duiden. Ik heb aangegeven dat er besprekingen zijn geweest en dat het een complex onderwerp is, waarover niet eenduidig wordt gedacht. Er is een afspraak gemaakt tussen de partijen. Ik heb gezegd dat dit op schrift gesteld had kunnen worden. Vervolgens heeft dit onderdeel uitgemaakt van de debatten in de Tweede Kamer.

De heer **Schuyter** (D66): U hebt gezegd dat u wist dat er een meerderheid was in de Tweede Kamer. Wat is dan de ratio om een en ander in een regeerakkoord af te spreken, als u van tevoren weet wat de uitkomst is in de Tweede Kamer?

Minister **Balkenende**: Het ging om een gesprek tussen de onderhandelende partijen in de Tweede Kamer. Ik sta hier echter als minister-president, niet als formateur of onderhandelaar. Ik weet exact wat de uitkomsten zijn. Over dat punt werd door de drie partijen niet hetzelfde gedacht. Er is wel een afspraak tot stand gekomen tussen de drie partijen. In de Tweede Kamer is dit aan de orde geweest, maar dit had niets te maken met de vraag welke mogelijke meerderheden of minderheden er waren in de Tweede Kamer. Dit standpunt is na een gedachtewisseling tot stand gekomen tussen de onderhandelende partijen, niet meer en niet minder.

De heer **Schuyer** (D66): Er moet toch een argument zijn geweest om er met elkaar geen vrije kwestie van te maken?

Minister **Balkenende**: Ik vind het niet op mijn weg liggen om hier nu een gesprek te entameren over wat er gebeurt in de onderhandelingen tussen drie partijen. Die fase hebben wij gehad. Ik heb te maken met de uitkomsten. Daarover is in de Tweede Kamer gesproken. Wij hebben hier het debat gevoerd over uw visies.

Dan kom ik nu op het onderwerp duurzame ontwikkeling en milieuambities. Duurzame ontwikkeling is het zoeken naar een goede balans tussen economische, ecologische en sociale gevolgen van afwegingen die gemaakt moeten worden. Ik sta achter de balans waarvoor wij in het regeerakkoord hebben gekozen: het inzetten op een goede economische groei, flinke investeringen in sociale samenhang en een ambitieuze visie op de duurzame leefomgeving. De grote uitdaging is, deze balans en de uitwerking van onze ambities te bewaren, de economische groei vooral duurzaam te bereiken, de sociale samenhang te laten bijdragen aan economie en leefomgeving en om de duurzame leefomgeving ook te laten bijdragen aan het vestigingsklimaat. De bijdrage van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties is cruciaal. Alleen als wij allemaal betrokken zijn en investeren, kunnen wij een stap zetten op weg naar meer duurzaamheid.

Daarmee kom ik op de haalbaarheid van de milieuambities. Sommigen van u hebben gevraagd of de ambities op het gebied van energie en klimaat wel haalbaar zijn. Is er niet te weinig geld? Kan het wel zonder kernenergie? Welnu, energie- en klimaatbeleid kunnen wij niet alleen in Nederland voeren. Niet voor niets stond de Europese Top voor een belangrijk deel in het teken van de Europese aanpak van dit belangrijke vraagstuk. In Europa kan kernenergie een betekenisvolle rol spelen, maar het kabinet zal daar in Nederland niet op inzetten. Ambities op de lange termijn, zoals de transitie naar één van de duurzaamste en efficiëntste energievoorzieningen in Europa, werken als een belangrijke uitdager voor innovaties en bieden een helder kader voor investeringen. Het geld hoeft dus niet alleen van de overheid te komen. Ik ben ervan overtuigd dat wij nog grote verbeteringen tegemoet kunnen zien, op het gebied van energiebesparing, duurzame energiebronnen en verantwoorde biobrandstoffen.

Daarmee kom ik op de zorg die is verwoord door de heer Schuurman. De westerse wereld wil een aanzienlijk percentage van fossiele autobrandstoffen vervangen door biobrandstoffen. Daarmee ontstaat er een grote markt. Wat goed bedoeld is voor de

oplossing van het klimaatprobleem, moet natuurlijk niet leiden tot onduurzame ontwikkelingen. Minister Cramer heeft, voordat zij minister van VROM werd, een commissie geleid die in opdracht van het kabinet dit vraagstuk heeft onderzocht. Wij willen een verantwoord biobrandstoffenbeleid voeren. Deze nieuwe markt biedt in de eerste plaats kansen voor producenten en leveranciers, in Nederland, maar juist ook in de rurale gebieden in de wereld. Daarbij moeten wij rekening houden met de bedreigingen die kunnen ontstaan, zoals grootschalige ontbossing en de verdringing uit de voedselketen. Het is zoeken naar een verantwoord evenwicht, zonder nieuwe handelsbelemmeringen, maar met waarborgen voor duurzaamheid.

De komende tijd wil het kabinet de ambitieuze klimaatdoelstellingen invullen, met een grote variëteit aan instrumenten. Wetgeving kan zeer behulpzaam zijn om condities te creëren waarin energie-efficiënte bedrijven kunnen excelleren. Het kabinet wil duurzame productie en consumptie stimuleren en er zorg voor dragen dat de grote, groene uitdaging een impuls geeft aan economie, mens en milieu.

Over sociale samenhang en participatie merk ik het volgend op. Iedereen telt, en iedereen is nodig...

De **voorzitter**: U mag uw betoog vervolgen, mijnheer de minister-president.

**

Minister **Balkenende**: Ik maak even een opmerking tussendoor. Laatst maakte ik mee dat een meisje aan het paardrijden was. Toen er gezegd werd: naar rechts, ging zij naar links. Het bleek een Franstalig meisje te zijn, dus er had een ander woord gebruikt moeten worden. Ik zat nu even met de vraag: welke kant gaat het uit? Het was deze keer naar links. Ik bereidde mij mentaal al voor op een interruptie, maar dat was niet nodig. Ik ga dus door met mijn betoog over sociale samenhang.

Iedereen telt en iedereen is nodig. Het is sociaal onaanvaardbaar en maatschappelijk en economisch onverantwoord als mensen buiten de samenleving staan. Participatie is de weg naar ontplooiing van talent, naar een zinvol leven en naar integratie. De bijdrage van iedereen is hard nodig, nu en in de toekomst, als onze bevolking verder vergrijst. De kracht en de kwaliteit van onze samenleving worden bepaald door onderlinge betrokkenheid. Als mensen samen werken, in betaald werk, vrijwilligerswerk of hoe dan ook, legt dat een basis onder goed samenleven. Ik zeg dit mede in reactie op het betoog van de heer Noten. Met de aanval op de schooluitval, het Deltaplan Inburgering

en het project Iedereen doet mee wil het kabinet werk maken van participatie. Het kabinet kan dat niet alleen. Gemeenten, werkgevers, werknemers en maatschappelijke instellingen en organisaties zijn cruciale partners. Vandaar de participatietop later dit voorjaar.

Met gemeenten wil het kabinet mensen die verder van de arbeidsmarkt staan weer perspectief op een baan geven. Waar nodig kan dat met participatie-, opstap- en brugbanen. Met sociale partners wil het kabinet toe werken naar een stelsel waarin werk- en inkomenszekerheid centraal staan, in plaats van baan- en uitkeringszekerheid. Dat vraagt inspanningen van werknemers en werkgevers. Het overleg met gemeenten en sociale partners is niet vrijblijvend. Sociale partners mogen worden aangesproken op hun eigen, ambitieuze participatiedoelstellingen. Gemeenten hebben als medeoverheid een bijzondere verantwoordelijkheid. Het kabinet bevordert participatie met tal van maatregelen en instrumenten, bijvoorbeeld met verruiming van de levensloopregeling, verlenging van het ouderschapsverlof en versterking van de arbeidsmarktpositie van gedeeltelijk arbeidsgeschikten.

Het kabinet heeft vertrouwen in het verantwoordelijkheidsgevoel van sociale partners en denkt niet in termen van afdwingbare specifieke wetgeving. Natuurlijk zal de overheid haar voorbeeldrol vervullen.

Het motto "samen leven, samen werken" is nauw verbonden met de ambities op het gebied van integratie. Die ambities zijn hoog. Nieuwkomers en oudkomers moeten hun plaats kunnen vinden in de Nederlandse samenleving. Dat vraagt wederzijds respect en verdraagzaamheid van individuele personen en de gemeenschap waarin zij leven. Samen leven in Nederland is niet onvoorwaardelijk. De praktijk van dertig jaar integratie- en inburgeringsbeleid toont hoe belangrijk beheersing van de Nederlandse taal en het hebben van werk is. Daarom werkt het kabinet aan het wegwerken van taalachterstand en een goede toeleiding naar de arbeidsmarkt. De vrijblijvendheid is doorbroken. Zo is het nieuwe inburgeringsstelsel gebaseerd op wettelijke verplichtingen, gericht op resultaten en geldt het voor nieuwkomers en oudkomers.

De nadruk op taal en werk kan niet los worden gezien van het belang van onderwijs. In dit verband noem ik de volgende elementen. Zo vroeg mogelijk bij jonge kinderen taalachterstand onderkennen, zodat die geen belasting wordt gedurende de schoolloopbaan. Voorkomen van voortijdig schoolverlaten, zeker waar dat het hardst toeslaat: bij allochtone jongeren in het beroepsonderwijs. Stimuleren dat de school pas

wordt verlaten als een toereikend opleidingsniveau is bereikt, zodat aansluiting bij de arbeidsmarkt mogelijk is. Invoering van een kwalificatieplicht tot achttien jaar en een leerwerkplicht voor jongeren tot 27 jaar. Bindende afspraken tussen onderwijs en bedrijfsleven over stageplaatsen, leer-werkbanen en reële mogelijkheden op regulier werk. Dat zijn stevige maatregelen, vanuit de overtuiging dat alleen zo inburgeringsachterstanden worden weggewerkt en het uiteindelijke doel van participatie binnen handbereik komt.

In het Deltaplan Inburgering wordt dit alles uitgewerkt. Dit krijgt een specifieke dimensie in de wijkgerichte aanpak, beide onder verantwoordelijkheid van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie. Aan het adres van de heer Holdijk zeg ik dat wijkverbetering dus nadrukkelijk moet worden gezien in een breder perspectief. De praktijk van alledag heeft geleerd dat integratie en inburgering geen vanzelfsprekendheid zijn. Deelnemen aan de Nederlandse samenleving brengt rechten maar ook verplichtingen en verantwoordelijkheden met zich mee. Hier gaat participatie verder dan taal en werk. Het gaat om maatschappelijke participatie en betrokkenheid, van individuen en van de verschillende gemeenschappen die ons land rijk is. Het gaat om modern burgerschap, door actieve deelname aan de samenleving, met respect voor onze democratische beginselen en onze waarden en normen. Onderdeel daarvan is ook dat het kabinet de positieve werking van preventie en repressie op het gebied van immigratie, naturalisatie, eerwaak en huiselijk geweld, terugdringen van excessieve criminaliteit van Antilliaanse en Marokkaanse jongeren en het tegengaan van radicalisering zal uitbouwen.

De heer Schuurman benadrukte het belang van het benoemen van het probleem. Ik ben dat met hem eens. Deze benadering heeft een heilzame werking op het spreken en denken over integratie. Wij moeten niet verdoezelen maar wij moeten ook niet doorslaan. Het debat over integratie en inburgering is recent in toon verscherpt onder invloed van de discussie over de meervoudige nationaliteit. Dat is geen goede ontwikkeling. Het gaat niet aan om verhoudingen tussen mensen en bevolkingsgroepen op scherp te zetten. De discussie over de dubbele nationaliteit moet worden gevoerd, maar op eigen merites en niet op basis van ongenueanceerde uitlatingen over de verenigbaarheid van islam en democratie. Terecht heeft de heer Schuurman opgemerkt dat wij alert moeten zijn op de krachten die het Westen willen vernietigen en die dat met gebruik van geweld propageren. Ten behoeve van de regering wordt door de NCTB vier maal per jaar het dreigingsbeeld terrorisme Nederland opgesteld.

Hierin wordt op basis van input van onder andere het KLPD en de beide inlichtingendiensten AIVD en MIVD de dreiging in beeld gebracht. Door de NCTB worden tevens de beleidsimplicaties uitgewerkt van de gesignaleerde ontwikkelingen. Hierbij wordt zo veel mogelijk ook aansluiting gezocht bij de wel vredelievende nationale en internationale krachten, zoals de heer Schuurman heeft aangegeven.

Het onderwerp van de dubbele nationaliteit is naar voren gebracht door de heer Holdijk, die heeft gevraagd of het geoorloofd is dat de regering het wetsvoorstel tot beperking van de dubbele nationaliteit -- dat betrekking heeft op naturalisaties - - alsnog beziet. Dit wetsvoorstel is geamendeerd door de Tweede Kamer en bevindt zich nu in een fase die inhoudt dat de Tweede Kamer overgaat tot eindstemming, dan wel dat de regering overgaat tot intrekking. Dit staat er echter niet aan in weg dat het kabinet de Tweede Kamer voor de eindstemming nader informeert over de beoordeling door het kabinet van de aangenomen amendementen. De Kamer kan deze informatie dan bij de standpuntbepaling over de eindstemming betrekken. Verder heeft de Tweede Kamer nog een kabinetsstandpunt te goed over de moties die zijn ingediend bij de behandeling van het wetsvoorstel. Dit alles lijkt ons zeer wel verenigbaar met de geldende staatsrechtelijke en parlementaire regels.

De heer Noten heeft de vraag gesteld of men zich zorgen moet maken over de positie van de minister voor Jeugd en Gezin binnen het kabinet. Dat lijkt mij niet nodig. Het kabinet wil barrières slechten en het kind centraal stellen, waarbij ook het slechten van institutionele barrières niet wordt geschuwd. Het kabinet heeft daarom gekozen voor aanstelling van een programmaminister die over het hele terrein bevoegd is.

De heer **Noten** (PvdA): Het is verheugend dat wij ons niet ongerust hoeven te maken, maar kan de minister-president hierover iets meer zeggen? Het is voor de regering wel een andere manier van werken. Dat geldt niet alleen voor de minister voor Jeugd en Gezin, maar ook voor de minister die verantwoordelijk is voor de verbetering van de wijken. Ik kan mij voorstellen dat het grote apparaat waarover het kabinet de beschikking heeft nog niet zo gewend is aan die andere manier van werken. Het gaat niet alleen maar om wat de ministers willen, maar ook om de ambtenaren.

Minister **Balkenende**: Het is goed dat de heer Noten deze vraag stelt. Men heeft gemerkt dat wij de aanduiding "minister zonder portefeuille" niet meer gebruiken. Dat is niet zonder reden. Toen wij spraken over de ministers die belast zijn met een programma -

- Jeugd en Gezin, naast Wonen, Wijken en Integratie -- hebben wij gezegd dat dit ook een verandering van werkwijze zou moeten inhouden. Dat betekent dat deze bewindslieden een eigen verantwoordelijkheid en bevoegdheid krijgen. Die komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in het feit dat er een eigen begrotingshoofdstuk is. Dat is een heel zichtbaar element waarin de verantwoordelijkheid van deze bewindslieden wordt gemarkeerd. Zij hebben ook een eigen organisatie. Er zijn ook projectdirecteuren-generaal of programmadirecteuren-generaal aangesteld. Hieraan wordt dus ook in de ambtelijke organisatie recht gedaan. Het feit dat wij nu zo nadrukkelijk een andere structuur hebben ontwikkeld, komt hieraan tegemoet. Daarom maak ik zo nadrukkelijk de opmerking dat de aanduiding "minister zonder portefeuille", waarin een bewindspersoon op een ministerie was aangesteld, een ander verhaal is dan wat wij nu kennen. De minister voor Jeugd en Gezin wijst mij erop dat hij vorige week door de ambtenaren van Justitie met gebak is verwelkomd als "onze minister". Een beter bewijs kan van zijn kant niet worden geleverd.

De heer Ten Hoeve heeft gevraagd wat het kabinet voor ogen heeft met jonge kinderen die een taalachterstand hebben. Het is van belang om een taalachterstand bij kinderen op jonge leeftijd te herkennen. Dat kan door bijvoorbeeld op het consultatiebureau te screenen hoe ver de taalontwikkeling is gevorderd, ofwel hoe veel woordjes een kind kent. Kinderen met een taalontwikkelingsachterstand moeten zo snel mogelijk begeleiding krijgen om niet op latere leeftijd problemen te ondervinden in de schoolcarrière.

Een tweede element is welke taal een kind spreekt. Een kind van drie jaar dat vloeiend Fries, Turks of Spaans spreekt, heeft geen achterstand in de taalontwikkeling. Wij verwachten echter ook van iedereen die in Nederland woont dat hij of zij op niveau Nederlands spreekt. Niemand zal een enkele taal goed leren spreken wanneer er een taalontwikkelingsachterstand is. Daarom wil dit kabinet dat jonge kinderen die een dergelijke achterstand hebben -- allochtoon of autochtoon, Marokkaans of Fries -- op zo vroeg mogelijke leeftijd helpen om die taalachterstand in te lopen.

De heer Werner heeft indringend een aantal staatsrechtelijke zaken aan de orde gesteld. Hij heeft het finaal beoordelen van wetgeving aangemerkt als een kerntaak van de Eerste Kamer. Het gaat dan om de toetsing van rechtmatigheid, handhaafbaarheid en uitvoerbaarheid. De heer Werner heeft deze criteria aangevuld met een toets op de noodzaak van wetgeving, met inbegrip van de subsidiariteitstoets. Hij wees in dit verband op de

administratievelastendruk en een overgereguleerde samenleving. Een toets op de noodzaak van wet- en regelgeving in het algemeen behoort ook tot de uitgangspunten van het kabinet. Aanwijzing 6 van de Aanwijzingen voor de regelgeving stelt nadrukkelijk het volgende: "Tot het tot stand brengen van nieuwe regelingen wordt alleen besloten indien de noodzaak daarvan is komen vast te staan." Deze aanwijzing geldt al langere tijd, maar het is heel goed die nog eens te onderlijnen. Niet de bepaling als zodanig is in eerste instantie van belang, maar de vraag hoe hiermee wordt omgesprongen. Met andere woorden, er is al sprake van een aanknopingspunt in de Aanwijzingen voor de regelgeving.

Het desbetreffende uitgangspunt heeft in het coalitieakkoord op verschillende plaatsen een nadere invulling gekregen. Het akkoord bevat de zinsnede: "Regels zijn nodig en moeten worden nageleefd, maar wel moet steeds worden gezien of een regel echt nuttig is. Verder zal het project Vermindering regeldruk bedrijven worden gecontinueerd, waarbij de inzet is gericht op een nieuwe tranche van 25% reductie administratieve lasten. In het wetgevingsbeleid zal nadere invulling worden gegeven aan vertrouwen in burgers en aan het functioneren van publieke voorzieningen om ruimte te geven voor vernieuwing en kwaliteitszorg." Dat zijn belangrijke uitgangspunten voor het te voeren kabinetsbeleid, waarvoor het kabinet ook bij de Europese regelgeving de aandacht zal vragen. Bij de subsidiariteittoets is uiteraard ook een rol voor de beide Kamers der Staten-Generaal weggelegd. Het kabinet is met deze Kamer overtuigd van nut en noodzaak van het toetsen op de noodzaak van wet- en regelgeving. Dit neemt niet weg dat de regering het afgegeven signaal, voor zover dat zich richt op wetsvoorstellen van de regering, goed heeft verstaan en dit bij haar werkzaamheden ter harte zal nemen. De minister van Justitie zal hieraan aandacht blijven geven bij de ontwikkeling en het uitvoeren van het wetgevingsbeleid.

De heer Werner heeft er voorts op gewezen dat dankzij de Eerste Kamer onvolkomenheden in de wetgeving worden vastgesteld die kunnen nopen tot reparatie door een novelle. Hij meent dat de regering blij zou moeten zijn met de inspanningen van de Eerste Kamer op dit gebied. Daarbij verwijst hij naar de hier aanhangige wijziging van de Politiewet. Ik hoop, voorzitter, dat u mij niet euvel duidt dat ik de kwestie van de aanwijzingsbevoegdheid in de Politiewet laat bij de bewindslieden van Justitie en BZK. Het was, zo meende ik de heer Werner te begrijpen, ook niet zijn bedoeling hier de betekenis van onderdelen van het regeerakkoord nader te bespreken. Meer in het algemeen wijs ik erop dat het aantal novelles in de afgelopen 25 jaar eerder is

toegenomen dan afgenomen. Daarbij zijn ongetwijfeld novelles geweest die de regering heeft ingediend in de volle overtuiging dat hiermee met name de wetgevingskwaliteit in het geding was. Dat neemt niet weg dat een al te veelvuldig gebruik van novelles -- de heer Werner gebruikte de term "verkapte amendementen" -- niet goed past in ons stelsel, ook niet met het oog op de positie van de Tweede Kamer, die als enige Kamer het recht van amendement heeft. Terughoudendheid blijft daarom geboden, al is er zeker ruimte voor novelles die niet zijn gericht op inhoudelijke wijzigingen, maar op de bevordering van wetgevingskwaliteit. De Eerste Kamer heeft hierin meermalen een goede rol vervuld.

Tot slot vroeg de heer Werner in het kader van de rol van deze Kamer bij de wetgeving naar een uitvoerbaarheidstoets in de memorie van toelichting bij wetsvoorstellen. Hij noemde de moties van de leden Bemelmans en Van Thijn. Over dit onderwerp is naar aanleiding van deze moties en een rapport van de Algemene Rekenkamer met de Kamer gecorrespondeerd door de ministers Pechtold en Donner. Minister Pechtold is toen ingegaan op de verhouding met het toezicht. Minister Donner heeft toegelicht hoe de reeds bestaande toets op uitvoerbaarheid en handhaafbaarheid deel uitmaakt van de voorbereiding van wetgeving. Deze toets houdt in dat de uitvoeringsinstanties hierbij tijdig en gestructureerd moeten worden betrokken. Ik heb begrepen dat de heer Van Thijn werkt aan een rapport over dit onderwerp en contact heeft gehad met onder andere de Algemene Rekenkamer en de Nationale Ombudsman. Het kabinet acht met de Kamer het uitvoeringsperspectief van groot belang bij de voorbereiding en verantwoording van regelgeving. Het rapport dat de heer Van Thijn in mei presenteert, en de nadere reactie van de Kamer, wachten wij met grote belangstelling af.

De heer **Rosenthal** (VVD): Voorzitter. Even terug naar de novelles, waarvoor wij tegenwoordig, naast amenderen wat wij niet mogen, het werkwoord "novelleren" hebben geïntroduceerd. Hoorde ik de minister-president zeggen dat hij wat de minister van Sociale Zaken van nu "technische novelles" noemt wel accepteert, maar dat hij inhoudelijke novelles niet zou accepteren?

Minister **Balkenende**: Neen, zo is het niet. Ik heb aangegeven dat het fenomeen novelle hoort bij de Eerste Kamer. De vraag is echter of je novelles niet zoveel mogelijk moet zien te voorkomen, want als er te veel novelles nodig zijn, zegt dat iets over de kwaliteit van de voorgestelde wetgeving. Die opmerking maakte de heer Werner terecht. Daarbij

kunnen verschillende argumenten een rol spelen, of die nu technisch van aard zijn of dat ze een politiek oordeel bevatten. Dat merken wij dan wel. Het algemene punt dat ik hier wil maken, is dat het instrument er is, maar dat het beste zou zijn dat de kwaliteit van dien aard is dat deze Kamer daar niet aan toekomt en ons niet verzoekt om een novelle tot stand te brengen. Ik denk dat de heer Rosenthal en ik daarover hetzelfde denken.

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Doet de minister-president wel voldoende recht aan de toenemende complexiteit, waardoor de Eerste Kamer tot zulke vragen naar novelles komt? Het kabinet biedt de novelles niet alleen aan. Ze worden ook wel gevraagd, overigens lang niet altijd publiek. Dan ligt het voor de hand dat de commissie daar om heeft verzocht, bijvoorbeeld achter gesloten deuren. Er worden ook veel toezeggingen door het kabinet richting de Eerste Kamer gedaan, iets wat bijvoorbeeld 20 jaar geleden helemaal niet gebeurde. Wij houden daar een registratie van bij. Dat kan men op de website zien. De bewindslieden worden herinnerd aan het al of niet nakomen daarvan. Het is voorgekomen dat een voorstel in de Eerste Kamer wordt gedaan een AMvB af te kondigen. Dat wordt toegestaan. Er is blijkbaar iets aan de hand. Twee jaar geleden is het verzoek gekomen om er intern naar te kijken. Dat rapport moet nog altijd komen, maar dat geeft al aan dat het een ingewikkelde kwestie is. Is de minister-president gevoelig voor de stelling dat het best iets anders zou kunnen zijn dan bijvoorbeeld 20 jaar geleden?

Minister **Balkenende**: Ik ben daar zeker gevoelig voor, maar de vraag in dit debat is hoe wij het fenomeen novelle duiden. De heer Schuurman geeft er nu voorbeelden van. Wij moeten heel goed bezien hoe het komt dat hier de noodzaak tot een novelle wordt gevoeld. Wij hebben dan al wel een aantal stadia doorgemaakt. Er ligt een wetsvoorstel van het kabinet. Er ligt een advies van de Raad van State. Er heeft een behandeling in de Tweede Kamer plaatsgevonden. Dan komt hier het finale oordeel. Zoals de heer Kox stelde, dan is het ja of neen. Het kan zijn dat er dan nog iets moet gebeuren, maar eigenlijk is dat een soort laatste middel. Het doel van het wetgevingsbeleid moet juist zijn, gegeven het voortraject, de novelles zoveel mogelijk te voorkomen, al kun je zo iets nooit uitsluiten. Ik heb het signaal van de Kamer goed begrepen. Ik zal dat uiteraard bespreken met collega Hirsch Ballin, want dit raakt de aard en het wezen van het wetgevingsbeleid. Daarmee doe ik naar mijn oordeel recht aan de terechte opmerkingen van de heer Werner.

De heer Ten Hoeve heeft gesproken over de vraag welke Antilliaanse eilanden als UPG in de EU kunnen worden opgenomen. Verder vroeg hij zich af of het geen dubbelzinnige situatie is dat Nederlands paspoort geldt als bewijs van het EU-burgerschap, terwijl niet het gehele Koninkrijk tot de EU behoort. De regering zal de staatkundige hervormingen binnen het Koninkrijk voortzetten in overleg met de Koninkrijkspartners. Onderdeel van dit veelomvattende proces is de verhouding van de eilanden met de Europese Unie. De eilanden behoren nu in EU-termen tot de LGO's, de landen en gebieden overzee. Wijziging van deze status vergt een wijziging van de EU-verdragen. De verdragswijziging staat op de agenda, maar het tijdpad hiervan loopt niet per definitie gelijk met het beoogde tempo van de staatkundige hervormingen in het Koninkrijk. In elk geval vergt dit punt overleg met de Antilliaanse eilanden. Op de resultaten hiervan kan ik en wil ik nu uiteraard niet vooruitlopen. Het feit dat Antillianen door de Nederlandse nationaliteit en het Nederlandse paspoort binnen de EU tevens EU-burgers zijn, is op zichzelf voor iedereen duidelijk. Dit is geen dwingende reden de eilanden in de EU te incorporeren. Wel kan dit element een rol spelen in het met de eilanden te voeren overleg over hun toekomstige verhoudingen met de EU.

De heer Ten Hoeve heeft verder gevraagd of de Kamer van het kabinet mag verwachten dat het de WGRplus-regio's afschaft, ook buiten de Randstad. Dit kabinet heeft de vermindering van bestuurlijke drukte benoemd als een belangrijk speerpunt voor de komende jaren. Dat geldt zowel voor de Randstad -- het terugdringen van bestuurlijke drukte is een van de doelstellingen van het Randstadoffensief, waarvoor de minister van Verkeer en Waterstaat de eerstverantwoordelijke is -- als daarbuiten. Ik zeg dat overigens niet alleen in de richting van de heer Ten Hoeve, maar nadrukkelijk ook tegen de heer Rosenthal, die zich sceptisch uitliet over de ambities van het kabinet op dit vlak. Het streven is om het aantal bestuurslagen dat zich met een bepaald onderwerp bemoeit, stelselmatig te verminderen, zonder de grondwettelijk verankerde bestuurlijke inrichting te veranderen. Sleutelwoorden zijn differentiatie en maatwerk. Uiteraard zal daarbij ook de vraag moeten worden gesteld in hoeverre er een toekomst is voor de WGRplus-gebieden. In de bestuursakkoorden die het kabinet de komende tijd met de gemeenten en provincies wil sluiten, zal het verminderen van bestuurlijke drukte zeker aan bod komen.

Ook is gevraagd of het kabinet vindt dat provincies een substantieel eigen belastinggebied moeten hebben. Kan geld van provincies worden

ingezet voor door het Rijk aan te wijzen doelen? Het kabinet streeft naar decentralisatie van taken en bevoegdheden naar gemeenten en provincies. De zelfstandigheid van deze bestuurslagen zal met kracht worden bevorderd. Daarbij hoort ook een eigen belastinggebied. In het kader van de bestuursakkoorden die het kabinet binnenkort met gemeenten en provincies hoopt te sluiten, zal worden overlegd over de bijdragen van de medeoverheden aan de oplossing van maatschappelijke vraagstukken, ook in financiële zin. Dit overleg wordt namens het kabinet primair gevoerd door de bewindspersonen van BZK.

De heer Schuurman heeft een opmerking gemaakt over de verkokering die moet worden overstegen. Inefficiëntie moet worden tegengegaan. Hij stelt dat dit hard nodig is. Hij hoopt dat de programmaministers succesvol zijn. Belangrijk is een voortdurende evaluatie van de nieuwe aanpak. Staat de minister-president daarvoor garant? Een belangrijk kenmerk van de maatschappelijk-bestuurlijke werkwijze van dit kabinet is het tegengaan van verkokering en het bevorderen van samenhang in het beleid. De heer Schuurman wijst daarop en ik ben blij met zijn steun. In het bijzonder noemt hij de programmaministers. Ik onderschrijf graag dat de twee programma's voor Jeugd en Gezin en voor Wonen, Wijken en Integratie speerpunten zijn voor het kabinet, zowel inhoudelijk als wat de werkwijze betreft. Met de instelling van programmaministers is een nieuwe verdergaande stap genomen in het bevorderen van samenhang. Programmaministers hebben een departementoverstijgend programma, een eigen begroting en een eigen ondersteuning. In instellingsbesluiten en comptabele regelgeving wordt dit vastgelegd. Daarmee wordt het verankerd en gaat het verder dan de bestaande vormen van coördinatie. Ik zeg de heer Schuurman graag toe het succes van de programma-aanpak voortdurend te zullen volgen en stimuleren. Het kabinet bevordert ontkokerd en samenhangend werken verder via de pijlers van het coalitieakkoord. De onderraden van de ministerraad zijn overeenkomstig ingedeeld via de projecten, via het beleidsprogramma en via een kleinere en betere rijksoverheid.

Voorzitter. Daarmee ben ik gekomen aan het eind van mijn beantwoording in eerste termijn. Ik heb getracht zo veel mogelijk in te gaan op de vragen die van de zijde van uw Kamer zijn gesteld en zie met belangstelling uit naar de inbreng in tweede termijn.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **voorzitter**: Dank u wel voor deze reactie in eerste termijn, mijnheer de minister-president.

**

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Constitutionele bepalingen!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- de brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties d.d. 9 juli 2004 inzake het kabinetsstandpunt op het onderzoeksrapport De constitutionele bepalingen over verdragen die van de Grondwet afwijken en de opdracht van bevoegdheid aan internationale organisaties (27484 (R1669), A), en van:

- de motie-Jurgens c.s. inzake een rapport van de regering over artikel 91, lid 3, van de Grondwet (237c, nr. 174).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

Minister **Ter Horst**: Voorzitter. Soms bekruipt een mens het gevoel dat het prettiger is om rechten te hebben gestudeerd dan psychologie, maar ik zal mijn best doen.

Uw Kamer is de afgelopen jaren herhaaldelijk met de regering in debat gegaan over verschillende constitutionele kwesties. De heer Jurgens heeft die uitgebreid genoemd. Vandaag staat een daarvan centraal, te weten artikel 91, lid 3, van de Grondwet betreffende de bijzondere goedkeuringsprocedure van verdragen die afwijken van de Grondwet. De discussie over die bijzondere goedkeuringsprocedure van artikel 91, lid 3, kent inmiddels een lange voorgeschiedenis. De aanleiding voor het debat van vandaag is het kabinetsstandpunt van 2004 op een onderzoek uit 2003 naar de toepassing van deze bijzondere procedure. Ook dat onderzoek is toen op uw verzoek gedaan. In het onderzoek en het kabinetsstandpunt en ook in het betoog van de heer Jurgens van zojuist staan in essentie drie kwesties centraal, te weten het belang van de bijzondere goedkeuringsprocedure, de vraag wanneer sprake is van afwijking van de Grondwet en de vraag naar een bijzondere voorziening ter voorkoming of beslechting van meningsverschillen tussen de drie wetgevingsactoren: de regering, de Tweede Kamer en de Eerste Kamer.

Het kabinet is samengevat het volgende van oordeel. Ten eerste is de bepaling van artikel 91, lid 3, van de Grondwet bedoeld als praktisch alternatief voor de grondwetsherziening. Een verdrag dat afwijkt

van de Grondwet betreft materieel gezien immers een grondwetswijziging. Ten tweede is het gerechtvaardigd dat voor de goedkeuring van zo'n verdrag een meerderheid van tweederde van het aantal uitgebrachte stemmen vereist is. Ten derde is de bijzondere goedkeuringsprocedure daarom van belang en zinvol. Dat er weinig gebruik van is gemaakt, vier keer in 50 jaar, doet daar naar de mening van de regering niets aan af. Het onderzoeksrapport van Besselink ondersteunt het kabinet in zijn opvatting.

Wanneer is er sprake van een afwijking? Naar de mening van het kabinet is hiervan pas sprake, indien het gaat om een afwijking van een concrete grondwettelijke bepaling. Dit vloeit voort uit de ratio van deze grondwetsbepaling -- materieel betreft het een grondwetswijziging -- en het rechtszekerheidsbeginsel. De regering en de Raad van State hebben zich herhaaldelijk en consequent op dit standpunt gesteld.

De heer Van Heukelum vraagt wat nu precies wordt bedoeld met het aanvullende criterium voor de bepaling of een verdrag afwijkt van een concrete grondwettelijke bepaling. Het antwoord op deze vraag is dat niet is beoogd om via de achterdeur de geest van de Grondwet alsnog te introduceren in het afwijkingscriterium. Het gaat er namelijk om dat voor de inkleuring van een concrete bepaling de strekking van de Grondwet een rol kan spelen. De heer Van de Beeten heeft dat juist verwoord met zijn verwijzing naar het voorbeeld van de inkleuring van het begrip "rechter". De heer Ruers ziet het goed dat er in zoverre minder licht zit tussen de opvatting van Besselink en die van de regering. Besselink suggereert wat anders, maar laat u zich daardoor niet afleiden. Met andere woorden, de opvatting van de regering is zo literalistisch nog niet.

De begrippen "de geest van de Grondwet" en "een wezenlijke overdracht van bevoegdheden" zijn te vaag en onbepaald om een relevant criterium te kunnen zijn ter bepaling of een verdrag wel of niet afwijkt van de Grondwet. Ik begrijp dat de heer Jurgens zich eveneens op dat standpunt stelt. Hij werpt de vraag op, of het niet helderder is om een criterium te hanteren dat is ontleend aan professor Oud. Daarmee zou zijn gegeven dat, als het verdrag zaken regelt die de Grondwet zelf niet regelt, of aan de gewone wetgever overlaat, er geen probleem is met de Grondwet, en van een afwijking kan dan ook geen sprake zijn. Dit biedt enige invulling van het criterium dat sprake moet zijn van afwijking van een concrete grondwettelijke bepaling, en als zodanig valt dat te waarderen. Maar de meerwaarde is relatief, en interpretatiekwesties zullen zich ook dan blijven voordoen. Wat schieten wij er dus mee op? De regering is dan ook geen voorstander van opname

ervan in elke goedkeuringswet. Dat leidt naar ons oordeel tot een te zware en onnodige opzuiging van wetgeving, in relatie tot het kleine risico dat de vraag omtrent afwijking van de Grondwet actueel wordt. Dit risico is klein, omdat er al heel veel momenten zijn waarop de vraag omtrent afwijking van de Grondwet zich nadrukkelijk voordoet, namelijk in de verdragsonderhandelingen zelf, de interdepartementale afstemming en de adviesaanvraag bij de Raad van State.

Is er een bijzondere voorziening nodig ter beslechting of voorkoming van meningsverschillen tussen de wetgevingsactoren? Naar de mening van het kabinet is daar geen behoefte aan. Soms kunnen zich inderdaad procedureel bijzondere kwesties voordoen, maar die zijn niet uniek voor de bijzondere goedkeuringsprocedure, zij zijn eigen aan het staatsrecht. Een wetsvoorstel heeft de instemming van beide Kamers nodig. De Eerste Kamer beslist over het voorstel zoals dat haar is voorgelegd door de Tweede Kamer. De Eerste Kamer heeft nu eenmaal niet het recht van amendement of van terugzending. Indien de Eerste Kamer het niet eens is met de regering en de Tweede Kamer, kan zij in het uiterste geval het voorstel verwerpen of proberen een novelle af te dwingen.

In dat verband past ook de situatie, geschetst door de heer Van de Beeten: een goedkeuringswet van een verdrag wordt met gewone meerderheid door de Tweede Kamer aanvaard. De Eerste Kamer meent echter dat wel degelijk sprake is van strijd met de Grondwet, en dwingt om die reden een novelle af. Zij wil alsnog de verklaring in de goedkeuringswet dat het verdrag in strijd is met de Grondwet. De Tweede Kamer neemt die novelle met gewone meerderheid aan. Wat gebeurt er dan, en wat moet de Eerste Kamer dan doen? Die situatie wijkt niet wezenlijk af van andere situaties waarin de Eerste Kamer van mening verschilt met de Tweede Kamer of met de regering over de grondwettigheid. In zo'n situatie is het aan de Eerste Kamer om de afweging te maken of zij toch akkoord gaat, of de goedkeuringswet verwerpt. Eventueel zou in zo'n situatie wellicht de Raad van State een adviserende rol kunnen hebben.

De heer Jurgens doet een aantal voorstellen ten behoeve van beslechting of vermijding van potentiële opvattingsverschillen tussen de verschillende actoren in het wetgevingsproces. Hij stelt onder andere voor dat beide Kamers onderling afspraken maken, en daartoe hun reglementen van orde aanpassen. De regering wil zich daarin niet mengen, en uiteraard is dat een zaak van de beide Kamers zelf. Het is wel voorstelbaar, want het kabinet heeft zich in zijn standpunt in vergelijkbare zin uitgelaten.

De heer Jurgens stelt ook voor dat besluitvorming in de Verenigde Vergadering serieuze overweging verdient. Hier is naar de mening van de regering geen noodzaak toe, want het betreft immers een normale staatsrechtelijke kwestie. Als nut en noodzaak al zouden worden onderschreven, zou samenkomst van de Verenigde Vergadering in kwesties als deze een grondwetswijziging vergen. De Grondwet bepaalt immers zelf in welke gevallen een Verenigde Vergadering bijeen komt.

De heer Jurgens verwees naar een debat op 15 mei aanstaande over versnelde implementatie van EG-regelgeving. Inmiddels heb ik een uitnodiging voor dat debat gekregen, waarvoor dank. Ik zal ervoor zorgen dat de Kamer voorafgaande aan dat debat mijn antwoord heeft op het eerder gedane verzoek om een standpunt op het rapport-Besselink. Dat antwoord mag de Kamer serieus nemen.

Over artikel 137, lid 4, van de Grondwet het volgende: de toenmalige minister van bestuurlijke vernieuwing heeft deze Kamer vorig jaar, op 24 maart 2006, een brief hierover gestuurd, waarin is geconcludeerd dat er geen reden is voor wijziging van het betreffende artikellid.

Over wijziging van artikel 13 Grondwet kan ik melden dat een voorstel daartoe in voorbereiding is. In dat kader laat mijn ministerie een rechtsvergelijkend onderzoek verrichten. Het resultaat daarvan heb ik de Kamer per brief van 15 maart jongstleden toegestuurd. Ik hoop dat wij in de loop van dit jaar een concept van het wijzigingsvoorstel naar buiten kunnen brengen.

De heer Jurgens heeft gevraagd naar de concrete voorstellen rond de Nationale Conventie. Als gevolg van de vervroegde Kamerverkiezingen was direct duidelijk dat de voorstellen op dit punt voor de afgelopen verkiezingen niet echt een rol konden spelen. Een standpunt van het demissionaire kabinet was niet opportuun, en dit kabinet bereidt een standpunt voor. Overigens zijn tal van conventievoorstellen gericht tot het parlement, waarvan wij ook niets hebben gehoord.

De heer Van de Beeten vroeg of de regering een eigen verantwoordelijkheid heeft bij de bekrachtiging van de goedkeuringswet in die situatie dat de regering meent dat het verdrag van de Grondwet afwijkt, maar de beide Kamers het niet met de regering eens zijn, waarna zij met een gewone meerderheid de goedkeuringswet aannemen. In die casus, waarvan ik op voorhand zeg dat dat er één is van zeer theoretisch gehalte, zou het antwoord daarop "ja" zijn: de regering heeft dan zelf af te wegen of zij overgaat tot bekrachtiging van die wet.

De heer Ruers heeft gevraagd of het oude EU-verdrag afweek van de Grondwet. Die situatie heeft zich niet voorgedaan, waarmee het een "als,

dan"-vraag betreft, die niet aan de orde is. Hetzelfde geldt overigens voor zijn vraag of een nieuw verdrag over de EU wel of niet van de Grondwet zal afwijken.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Regeringsverklaring!

Aan de orde is de voortzetting van het **debat** naar aanleiding van **de regeringsverklaring**.

*N

De heer **Rosenthal** (VVD): Mevrouw de voorzitter. Ik dank de premier voor de beantwoording in eerste termijn. Naar het oordeel van mijn fractie is tot nu toe dit debat over de regeringsverklaring bepaald nuttig geweest en, naar ik aanneem, zal dat ook het geval zijn in deze tweede termijn. Met elkaar hebben wij de positie van de Eerste Kamer nog eens scherp gemarkeerd. Die positie is er inderdaad één van een autonoom politiek orgaan. Uiteraard met alle verantwoordelijkheden die eraan vastzitten maar ook met alle eigen bevoegdheden en rechten die eraan kleven. Wanneer wij als Eerste Kamerfractie onze standpunten innemen over maatschappelijk-politieke ontwikkelingen en plannen, markeren wij daarmee hoe wij er naar kijken en brengen wij dat ook naar buiten. Bij wetsvoorstellen gaat het er dan niet alleen om dat wij in de techniek van de criteria van de Eerste Kamer de zaken taxeren, want er is natuurlijk ook altijd een politiek oordeel aan de orde. Een technisch voortreffelijke wet kan politiek voor ons soms onaanvaardbaar zijn.

De premier heeft met de van hem bekende grote gedrevenheid duidelijk gemaakt waar dit kabinet voor staat. Voor ons zat er ook heel veel geloof in, in de zin van programma's en plannen die tot grootse successen zullen leiden. Ik wens het dit kabinet op veel punten toe, maar het is wat mijn fractie betreft toch eerst zien en dan geloven. Wij geloven niet op voorhand, dus eerst zien en dan geloven. Zo is de scepsis van de secretarissen-generaal over de bezuiniging van 750 mln. op de overheidsdienst ook de onze en is die bij ons dus niet weggenomen. Ten aanzien van de energievoorziening noemt de minister-president in hoog tempo besparingen, biobrandstof en de wind- en zonne-energie, maar voor ons blijft overeind staan dat wanneer je de kernenergie als optie uitsluit, wij het niet zien lukken.

Verder viel het ons op dat de premier bij het vermelden van een groot aantal programma's in de bestuurlijke sfeer ook het urgentieprogramma Randstad noemde. Mijn eigen herinnering ging daarbij sterk terug naar de algemene politieke beschouwingen die wij in deze Eerste Kamer hebben gehad in oktober 2005. Toen lag voor een plan voor de Randstad van de Holland Acht. Mijn fractie heeft toen de minister-president gevraagd of het niet goed zou zijn om de Holland Acht zelf de verantwoordelijkheid te geven om deze zaak te regelen. Hij antwoordde er toen met ja op. Vervolgens hebben wij te maken gehad met de commissie-Burgmans en de commissie-Kok en nu met een urgentieprogramma dat volgens het regeerakkoord uiteindelijk moet leiden tot vermindering van de bestuurlijke drukte in dat drukbevolkte en drukke bestuurlijke gebied. Dat zijn dus zaken waarvan wij zeggen: eerst zien dan geloven.

De minister-president heeft met ons geconstateerd dat het regeerakkoord een groot aantal punten van ethische aard aankaart en dat dit in de regeringsverklaring niet meer is terug te vinden. Die feitelijke constatering leidt ons tot de conclusie dat bij de opstelling van de regeringsverklaring kennelijk geen hoge prioriteit aan dit onderwerp is gegeven.

De voorzitter: Voordat ik het woord geef aan de heer Werner, wijs ik alle woordvoerders erop dat conform ons Reglement van Orde de maximale spreektijd vier minuten is en niet meer.

**

*N

De heer **Werner** (CDA): Mevrouw de voorzitter. Gelet op de inbreng in eerste termijn zal mijn bijdrage in tweede termijn kort zijn. De minister-president heeft uitvoerig geantwoord op de hier gestelde vragen en is mij ook volop tegemoetgekomen in de door mij gestelde vragen over de werkwijze in deze Kamer. Met name het gebruik van het instrument novelle door de regering verheugt ons. Dat maakt het in ieder geval mogelijk om in de toekomst wat sneller tot zaken te komen dan in het verleden het geval is geweest.

Dit debat heeft een aantal beschouwingen van de verschillende fracties opgeleverd die in mijn ogen wel enigszins voorspelbaar waren en ook in lijn lagen met hetgeen de verschillende politieke bewegingen in de Tweede Kamer over de regeringsverklaring hebben gezegd. Ze bevatten wat ons betreft dan ook niet zo heel erg veel nieuws. Dat geldt eigenlijk ook voor het uitgebreide antwoord van de minister-president die op dit moment eigenlijk niet

verder kan gaan dan hetgeen reeds in de regeringsverklaring staat. Dus wat dat betreft had voor ons dit debat niet gehouden behoeven te worden. Maar toch is het goed om in de nieuwe verhoudingen even aan elkaar te wennen, vooruitlopend op het beleidsprogramma dat de regering aankondigt en waarin de uitwerking van alle intenties zal staan. Wij zien dat programma met belangstelling tegemoet om vervolgens in te gaan op de haalbaarheid van de uitvoering ervan.

Desalniettemin zijn er twee onderwerpen geweest die hier het meest in de aandacht hebben gestaan. Het eerste betreft de opstelling van de PvdA ten aanzien van een onderzoek naar de besluitvorming rond Irak. Haar verzoek om een debat met het oog op de toekomst teneinde nog eens goed te discussiëren over het volkenrechtelijke mandaat kunnen wij steunen. In 2003 en 2004 hebben wij overigens al uitvoerig bij dit vraagstuk stilgestaan tijdens de algemene politieke beschouwingen. Dat heeft toen geleid tot een adviesaanvraag van de regering aan de Adviesraad voor Internationale Vraagstukken en uiteindelijk tot het advies ter zake. Het lijkt mij goed om dat rapport bij de toekomstige beraadslagingen te betrekken. Wij behoeven ook helemaal niet te wachten op het AIV-rapport dat de minister-president heeft aangekondigd. Wij kunnen al snel onze vragen gaan stellen om verduidelijking te krijgen omtrent het volkenrechtelijke mandaat.

De heer Kox heeft aangekondigd dat hij binnen de procesgang van deze Kamer een voorstel zal voorbereiden voor een enquête of een onderzoek. Beleefdheidshalve wachten wij dat voorstel af, maar op voorhand kan ik wel reeds zeggen dat wij los van regeerakkoorden en geheime afspraken die niet op papier staan, geen behoefte hebben aan een dergelijk onderzoek. Wij wachten het voorstel af en zullen alsdan een definitief standpunt innemen.

De heer **Kox** (SP): Zo zie je maar dat in een partij vele meningen kunnen heersen. De minister-president zegt dat wij niet "nee" moeten zeggen, voordat wij weten waar het precies over gaat en hier zien wij dat de leider van het CDA zegt: wat je ook op papier gaat zetten, je kent mijn antwoord al. Het is trouwens niet zomaar een onderzoek, maar een grondwettelijk recht dat ons in 1877 is toegekend.

De heer **Werner** (CDA): Ja, oké, wij hebben dat recht. Het kan en het mag, alleen hebben wij er geen behoefte aan. Dat maak ik nu vast kenbaar. Wij hadden ook geen behoefte aan een regeerakkoord daarover. Wij hebben dat standpunt onafhankelijk van het regeerakkoord in onze eigen fractie ingenomen. Nogmaals, ik wacht rustig de procesgang af om daarover definitief een uitspraak te doen.

De heer **Kox** (SP): Voor alle duidelijkheid, als u een voorstel krijgt, zegt u dan: dat is mooi, dat kan in het vierkante archief, of wordt dat op inhoudelijke merites bekeken?

De heer **Werner** (CDA): Ik zeg beleefdheidshalve dat wij serieus gaan kijken naar het voorstel, maar ik wil dat beleefdheidshalve ook wel weglaten. Wij zullen dat voorstel serieus bekijken, maar ik zeg al op voorhand dat wij er niet zo heel veel behoefte aan hebben.

De heer **Kox** (SP): Dat klinkt al een heel stuk beschaafder.

De heer **Werner** (CDA): Te zijner tijd zullen wij dat verder uitpraten.

*N

Mevrouw **De Wolff** (GroenLinks): Mevrouw de voorzitter. In de bijna vier jaar dat ik voorzitter was van de fractie van GroenLinks in deze Kamer heb ik heel wat kabinetten-Balkenende zien komen en gaan. Dit is het vierde. De minister-president zal hebben gemerkt dat de inbreng van mijn fractie genuanceerd positief was en in die zin afweek van eerdere inbrengen. Ik moet wel zeggen dat ik bij de beantwoording door de minister-president een déjà-vugevoel had, omdat de minister-president er altijd in slaagt om heel instrumenteel met vragen uit deze Kamer om te gaan. Ik merkte weinig van bezieling voor dit nieuwe kabinet, in een nieuwe politieke constellatie, met een duidelijk nieuwe politieke agenda. Dat betreurt ik, eerlijk gezegd. Ik had van deze minister-president iets meer passie verwacht.

In zekere zin was dit debat wel een duplicering van het debat naar aanleiding van de regeringsverklaring in de Tweede Kamer, maar wij dupliceren hier altijd wat de Tweede Kamer doet, dus zo'n bezwaar vind ik dat niet. Het heeft in ieder geval een aantal zaken opgeleverd wat betreft het Irak-onderzoek. Ik denk dat het goed is dat de minister-president heeft toegegeven dat geheime afspraken naast een coalitieakkoord toch beter op papier kunnen worden gezet, zodat zij ook deel kunnen uitmaken van de beraadslaging in de Kamer. Ik heb opgetekend dat die geheime afspraak uitsluitend betrekking heeft op mogelijk onderzoek naar de politieke besluitvorming over de steun aan de aanval in Irak en dat die afspraak de fracties in deze Kamer niet bindt, wat het kabinet en de fractie van de Partij van de Arbeid betreft. De bal ligt dan straks bij de PvdA-fractie die een volstrekt eigen afweging zal moeten

maken over de vraag of een parlementair onderzoek verstandig is en zo ja naar welk onderwerp.

Ik zeg tegen de heer Werner dat de tijd nu misschien nog niet rijp is, maar ik voorspel dat er een dag komt dat er zoveel te doen is in de maatschappij over die inval in Irak, over de vraag of Nederland niet alleen politieke, maar ook militaire steun heeft verleend en of beide Kamers der Staten-Generaal daarover al dan niet juist zijn ingelicht, dat het parlementaire onderzoek er gewoon een keer gaat komen. Dat is misschien niet op heel korte termijn, dat ben ik met de heer Werner eens, maar eens komt de dag dat ook de minister-president tot de conclusie zal komen dat hij door die zure appel heen moet bijten, omdat er zoveel geruchten en beelden circuleren die ontzenuwd moeten worden dat het onderzoek er inderdaad maar moet komen. Ik zal die dag waarschijnlijk niet meer als actief politica meemaken, maar ik voorspel nogmaals dat ik verwacht dat ook de VVD en het CDA op een gegeven ogenblik zullen zeggen dat de maatschappelijke druk en de media-aandacht over wat er vier jaar geleden is gebeurd, zodanig is toegenomen dat het onderzoek er moet komen. Op de fractie van GroenLinks kan men dan in ieder geval rekenen.

*N

De heer **Noten** (PvdA): Mevrouw de voorzitter. Namens de leden van mijn fractie dank ik de minister-president voor de uitvoerige reactie. Ik heb nog een paar kleine puntjes. Ik begrijp dat wij ons geen zorgen hoeven te maken over de zogenoemde programmaministers, maar dat blijven wij wel een beetje doen. Wij zullen dat de komende tijd blijven volgen, omdat het naar ons gevoel een van de fundamentele veranderingen is die dit kabinet in de wijze van besturen wil doorvoeren. Wij denken dat je daarmee maar een ding echt verkeerd kunt doen en dat is onderschatten hoe moeilijk het is. Gebak is mooi, maar het klonk toch een beetje als een kinderhand is gauw gevuld.

Het tweede punt is het gesprek met de samenleving. Natuurlijk blijft het kabinet te allen tijde verantwoordelijk voor de te nemen besluiten, zoals de minister-president heeft gezegd. Dat valt niet af te wentelen, dialoog of geen dialoog. Ik heb in eerste termijn proberen te zeggen dat zo'n gesprek alleen maar zin heeft als je niet precies van tevoren weet wat eruit moet komen, oftewel dat je de gesprekspartners die je zoekt en vindt, de ruimte geeft om het jezelf lastig te maken en dat je bereid bent om gedurende de ontwikkeling van je beleid bij te sturen. Die wijsheid en dat vermogen wensen wij dit kabinet toe.

Er is in de reactie kort gesproken over de bijdrage van de heer Werner over de dreigende amenderende werking van de toename van novelles en het effect daarvan. Misschien is het toch aardig om in dat verband de komende periode te gebruiken om te denken over de mogelijke betekenis van het terugzendrecht in dezen. Ik geef mee om dit soort discussies niet op voorhand uit te sluiten.

Het laatste punt is de vraag wat in de ogen van deze Kamer en van de regering een adequaat volkenrechtelijk mandaat is en de parlementaire betrokkenheid bij de besluitvorming over een dergelijke vraag. Ik denk dat dit debat er inderdaad komt, zeg ik tegen de heer Werner, en ik hoop dat dit op niet al te lange termijn is. Ik begrijp dat het kabinet daar ruimhartig aan wil meewerken. Ik begrijp ook dat het ruimhartig wil meewerken aan de schriftelijke voorbereiding daarvan. Dat lijkt mij goed, want dat betekent dat wij van tevoren vragen kunnen stellen. Op grond van de antwoorden die wij krijgen, kunnen wij dat debat veel scherper voeren dan wanneer het zo uit de losse pols gebeurt. Ik begrijp dat de minister-president begrijpt dat die vragen ongetwijfeld een bepaalde casuïstiek in zich zullen hebben. Dat is onvermijdelijk. Wij praten niet alleen over hypothetische situaties, maar over dilemma's die zich in het verleden daadwerkelijk hebben voorgedaan. Dat gaat niet per definitie over Irak, maar het zou ook over Kosovo of over Korea kunnen gaan. In die zin dank ik de minister-president voor zijn reactie en wens ik het kabinet veel wijsheid toe in de komende jaren.

De **voorzitter**: Ik geef het woord aan de heer Kox, tenzij hij verstek wil laten gaan.

**

*N

De heer **Kox** (SP): Er zal ongetwijfeld een dag komen dat ik niets meer weet te zeggen, maar voorlopig nog niet. Ik zat nog even na te denken over collega Noten. Ik heb wel vaker dat ik het even op mij in moet laten werken, voordat ik precies begrijp wat hij bedoelt en soms kom ik niet zo ver. Ik kom daar zo direct op terug.

Ik dank de minister-president voor zijn open antwoord, dat in een hoog tempo ging. Hij slaagde erin om in korte tijd veel vragen te beantwoorden, maar ik vond het toch goed. Ik moet zeggen dat ik een beetje te doen had met de twee viceminister-presidenten die in deze chique zaal komen, daar de hele tijd moeten zitten en niets mogen doen. Een verdere vernieuwing zou voor mij zijn dat wij met alle drie mogen discussiëren, maar dat zal voorlopig

nog wel een stap te ver zijn. Hadden zij maar geen viceminister-president moeten worden, maar minister-president. Het hoort nu eenmaal bij de job, maar toch bewondering daarvoor.

Ik ben wel benieuwd naar het beleid dat het kabinet gaat maken, en dat meen ik werkelijk. Ik heb niet voor niets in eerste termijn gezegd dat een aantal elementen in het regeerakkoord ons bijzonder aanspreken. Wij hopen dat het kabinet snel met wetgeving komt, zodat wij die hier snel kunnen goedkeuren. Misschien geldt dat wel voor ons allemaal, zodat de Eerste Kamer ook van de naam af komt dat wij de rem zouden zijn op wetgeving. Als het kabinet goed werk levert, hoeft het daar niet mee te zitten.

Ik heb in eerste termijn twee punten genoemd bij de relatie tussen het kabinet en deze Eerste Kamer: het politieke karakter van de Eerste Kamer en de vrijheid van de Eerste Kamer om van haar rechten gebruik te maken.

Over het eerste punt, het politieke karakter van de Eerste Kamer, zijn wij het met elkaar eens geworden. Wij hebben geconstateerd dat dit misschien iets te maken heeft met de gevoerde campagne. De Eerste Kamer is echter een politiek orgaan, dat dus gerechtigd is om politieke opvattingen te geven. Zij is geen technocratencommissie van een aantal namaakambtenaren. Wij kunnen hier gewoon politieke oordelen uitspreken. Ik heb van de minister-president begrepen dat waarschuwen is toegestaan. Hij wil dat echter dan wel zo helder mogelijk hebben en, als het kan, op basis van een stuk. Ik kan mij daarbij iets voorstellen. Wij zullen nog zien of dat waarschuwen gaat werken, maar wij zullen het zo goed mogelijk gaan doen. Ik heb, net als anderen, een aantal onderwerpen genoemd. Als daarover voorstellen worden gedaan, moet er rekening worden gehouden met enige turbulentie in deze zaal.

Hoe beter de regering en de Tweede Kamer werken, hoe minder wij te doen hebben. De laatste jaren is het probleem ontstaan dat wetten rammelen. Daar hangt de toename van het aantal novelles mee samen. Ik weet niet waar de verantwoordelijkheid ligt, maar hoe minder er wordt gerammeld, hoe rustiger wij in deze zaal kunnen zitten.

Het tweede punt was de vrijheid van de Eerste Kamer. Daarover bestaat volgens mij brede overeenstemming. Deze Kamer is niet gebonden aan een regeerakkoord. De heersende leer is de leer van de Eerste Kamer. Wij zijn in staat om zelf te bepalen of wij van onze rechten gebruikmaken, inclusief het recht om artikel 70 in te zetten. Een andere kwestie, die in de Eerste Kamer opgelost moet worden, is dat sommige fracties daarvoor geen groot enthousiasme hebben. Bij de regering en de minister-president ligt

er in ieder geval geen blokkade. Wij zijn alweer een stap verder gekomen: er kan een onderzoek naar de toekomst gedaan worden. De heer Noten heeft aangegeven dat een dergelijk onderzoek altijd noodzakelijkerwijs ook casuïstiek inhoudt en dan begrijp je dat wij ook het verleden moeten meenemen. Ik stel dan voor om de kwestie Irak mee te nemen, aangezien dit natuurlijk toch een bijzondere zaak was. In de komende tijd zal ik daarover voorstellen doen. Zeker na de laatste reactie van collega Werner dat hij meer dan beleefdheidshalve naar dit punt wil kijken, heb ik goede hoop dat wij op dat punt een stap verder zullen komen.

Doordat de minister-president over deze twee kwesties een positief antwoord gaf, verdween mijn derde kwestie naar de achtergrond. Er moet nagedacht worden over staatsrechtelijke vernieuwing en het verheffen van beide Kamers tot het niveau van één Kamer. Door de antwoorden van de minister-president zou je kunnen zeggen dat het daarvoor niet nodig is. Daar heeft hij gelijk in, maar misschien kan hij nog ingaan op de volgende opmerking. Het is erg ingewikkeld om staatsrechtelijk iets te veranderen aan onze Kamerstructuur. Wij hebben echter te maken met de feitelijkheid dat het steeds ingewikkelder wordt om de Europese en Nederlandse regelgeving op elkaar aan te passen. De minister-president heeft gewezen op het belang van subsidiariteit. Wij hebben een gemengde commissie Subsidiariteit, maar wanneer de evaluatienota bekend is, zal blijken dat die commissie twaalf van de 120 of 200 ingediende voorstellen heeft gedaan. Misschien moeten wij toch gaan nadenken -- misschien kan de minister-president daaraan enkele woorden wijden -- over de vraag hoe de Eerste Kamer feitelijk kan bijdragen aan het beter op elkaar afstemmen van het Europese en het Nederlandse wetgevingsproces. Als wij daarvoor geen echte oplossing vinden, wordt dit op termijn namelijk een echt probleem.

Ik had beloofd dat ik ervoor zou zorgen dat beide vicepremiers in de pauze een versnapering zouden krijgen. De marktwerking is ook hier ingetreden: goede koeken en lage prijzen betekenen hoge omzet en uitverkochte koeken. Mijn collega Slagter heeft nog twee Balisto's, maar die durf ik niet aan hen te geven; dat vind ik zo ordinar. Die versnaperingen houden zij dus tegoed.

*N

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Voorzitter. Ik dank de minister-president graag voor de beantwoording van onze inbreng. Ik heb nog een punt voor mijn collega-fractievoorzitters en een punt voor de minister-president.

Het eerste punt gaat over de gevoelige kwestie van de medisch-ethische problematiek. Ik voel het min of meer als een verplichting om daarop in te gaan. De heer Rosenthal heeft over dit onderwerp gesproken, maar ook vertegenwoordigers van andere partijen hebben zich daarin publiekelijk gemengd na de publicatie van het regeerakkoord. Tijdens de debatten in de Eerste Kamer over deze kwesties bleek altijd de grote gevoeligheid bij iedereen. Iedereen beseftte dat het ging om diep menselijke problemen. Niet voor niets werd er altijd gesproken over "nood", ook al leidde dat tot verschillen in beoordeling. Mijn politieke groepering behoorde tot de categorie die tegen aanvaarding van die nieuwe wetsvoorstellen was. Zoals iedereen zich herinnert, was dat een kleine minderheid. Het viel mij altijd op dat bij de behandeling en bespreking van die wetsvoorstellen de Kamer bijna altijd voltallig aanwezig was, omdat iedereen wist dat het ging om belangrijke problemen. Dit is ook niet gering, omdat het bij medisch-ethische kwesties om zaken van leven en dood gaat. Nu er een coalitiekabinet zit waarin de ChristenUnie participeert, ligt het voor de hand dat er bij zo'n kabinet extra wordt gekeken naar deze punten.

Onze fractie zou bepaalde wetsvoorstellen heel graag terugdraaien. Dat zal geen geheim zijn, gelet op onze argumenten in het verleden. Wij hebben echter begrepen dat het regeerakkoord bij deze medisch-ethische kwesties niet verder komt dan meer aandacht geven aan alternatieven om, zo mogelijk, meer levens te redden. Ik ben erg blij dat dat gelukt is met de drie coalitiepartijen, maar het heeft mij verbaasd dat daarop van verschillende kanten een reactie kwam die erop neerkwam dat je alleen maar zou kunnen applaudiseren bij de vroegere wetgeving, waartegen wij -- zoals u allemaal weet -- zeer principiële bezwaren hebben. Ik heb mij daarover verbaasd, omdat dat een overreactie is in vergelijking met het verleden, toen altijd begrepen werd dat het inderdaad om leven en dood ging. Er was toen een bepaald invoelingsvermogen. Ik wil hier graag gezegd hebben dat dat invoelingsvermogen tot onze teleurstelling bij een aantal politici mijns inziens helemaal ontbreekt. Ik denk dat dat niet geldt voor het Nederlandse volk. Daarvoor heb ik de laatste tijd te veel mensen gesproken die niet tot de stroming behoren waartoe ik behoort en die principiële bezwaren heeft tegen de zaken waarover ik het nu heb, maar die met ons van mening zijn dat het goed is om meer aandacht te geven aan alternatieven. Ik ben erg dankbaar dat deze coalitie in elk geval daarvoor ruimte biedt.

Mijn tweede opmerking betreft de bijdrage van de minister-president. Het kabinetsbeleid dat in die bekende pijlers naar voren wordt gebracht, wordt

nogal positief en zeer ambitieus geformuleerd. Dat is ook wel begrijpelijk. Ik vind dat dat in de verkiezingstijd ook wel zou kunnen, maar er moet bij een regering ook een bepaalde nuchterheid zijn. Met betrekking tot twee pijlers -- het bevorderen van duurzaamheid en het bevorderen van veiligheid -- heb ik dat ook in mijn bijdrage aangegeven. Daarbij gaat het om afweging. Suggereer niet dat volledige duurzaamheid te bereiken valt en suggereer niet dat absolute veiligheid te bereiken valt. Houd er rekening mee dat wij in een zeer weerbarstige werkelijkheid leven en dat het inderdaad gaat om het bevorderen van recht en gerechtigheid. Maatschappelijk kwaad moet dus worden bestreden. Dat maatschappelijk kwaad zit, westers gezien, in onze manier van energiegebruik. Wij moeten echter in het oog houden dat wij, als wij tegen dat kwaad strijden, mogelijk een ander kwaad bij de armen en de hongerigen oproepen, misschien niet hier, maar in een ander deel van de wereld. Ik vind overigens dat de minister-president op dat punt een goed overzicht gaf van de bestaande dilemma's. Ik zou het plezierig vinden als dat voortdurend gebeurt. Ik denk dat de burger dat ook begrijpt. De burger begrijpt niet dat er alleen maar mooie verhalen worden gehouden waarvan wij later moeten zeggen dat zij niet allemaal gerealiseerd konden worden.

Dat geldt ook ten aanzien van veiligheid. De nummering, de identificatie en de chiptechnologie zijn erop uit om heel de mens naar plaats en tijd van begin tot eind te beschrijven en eventueel onder controle te brengen. Dat kan, technisch gezien. Het Rathenau Instituut heeft daarover een fantastisch rapport uitgebracht. Die mogelijkheid van controle op bepaalde categorieën, zoals ik die in mijn bijdrage heb genoemd, moeten wij niet uitsluiten als een toekomstig kwaad. De minister-president is op dat punt niet ingegaan. Vandaar dat ik daarop in tweede termijn nog eens de nadruk wil leggen. Ik wil ook vooral benadrukken dat bijna voor elk probleem in de politiek geldt dat het altijd gaat om een afweging van kwaad in het licht van het bevorderen van recht en publieke gerechtigheid.

De heer **Rosenthal** (VVD): Waarom heeft de heer Schuurman zijn uitvoerige mededelingen over ethische kwesties en wetsvoorstellen pas in tweede termijn gedaan?

De heer **Schuurman** (ChristenUnie): Dat is heel simpel. Ik heb mij in eerste instantie beperkt tot de regeringsverklaring. Kwesties als de medisch-ethische problematiek zullen te zijner tijd nog aan de orde komen. U hebt ze echter aan de orde gesteld. Ik wilde er eerst bij interruptie op ingaan, maar ik dacht

later dat het beter zou zijn om u in tweede termijn van repliek te dienen.

*N

De heer **Schuyter** (D66): Voorzitter. De minister-president heeft gezegd in de eerste honderd dagen de dialoog aan te gaan om de uitvoerbaarheid van de wetgeving te bevorderen. Dat is op zichzelf een goed idee, maar dan moet je ook met scherpere formuleringen de samenleving tegemoet treden. Als je het doet met deze uitgangspunten, dan heb je vrij snel een te vage discussie. Dat is juist met het oog op de uitvoerbaarheid niet wenselijk. Het is dus een goed systeem, maar dan moet de vraagstelling wel worden aangescherpt.

Het verbaasde mij dat de minister-president zo serieus inging op de vraag of hier in de toekomst ook een regeringsverklaring moet worden afgelegd. Hij begon een heel verhaal. Waarom zegt hij niet gewoon dat hij dat een heel onwenselijke ontwikkeling vindt? Dat lijkt mij eigenlijk het enig juiste antwoord gegeven de wetgeving.

Er zijn in het regeerakkoord afspraken gemaakt over 1,1 mld. milieubelasting. De staatssecretaris van Financiën heeft al gezegd dat hij dat wil verdubbelen in een open debat met het parlement. Mogen wij verwachten dat er het komende jaar in de aanloop naar de begroting wordt nagedacht over de vraag hoe wordt omgegaan met succes op het terrein van milieubelastingen in relatie tot de inkomsten van de staat? Als het succesrijk is, dan zullen wij op een gegeven ogenblik dat bedrag ook verliezen. Daar zul je toch iets voor moeten verzinnen. Ik heb ook niet direct een antwoord op deze vraag. Ik steun het milieubeleid, maar ik vind wel dat erover nagedacht moet worden.

Wij hebben een paar weken geleden gesproken over Europa, maar toen was de bewuste brief er nog niet. Die brief is afwachtend. Je kunt die brief op twee manieren lezen. Een broedende kip moet je niet storen, denk ik dan. Eén ding is wel duidelijk. Uiteindelijk moeten 27 landen ratificeren. Dan is het verstandig om de hakken niet te veel in het zand te zetten en te zeggen dat het allemaal anders moet. Natuurlijk zal het op een paar punten anders moeten. Maar stel die verwachtingen niet te hoog.

Wat betreft Irak sluit ik mij aan bij wat mevrouw De Wolff heeft gezegd. Ook ik voorspel dat dit vier jaar blijft doorzielen. Dat vind ik treurig, omdat dit het politieke klimaat gaat beheersen. Dat zal voor de politiek als totaal heel negatief uitpakken. Ik denk ook dat die parlementaire enquête er op den duur dan toch komt.

De heer Noten heeft gelijk als hij zegt dat er alle vrijheid is, maar de eerlijkheid gebiedt ons te

zeggen dat hij in de media meer dan eens heeft verkondigd dat hij zich juist op dit punt wel degelijk gebonden acht.

Mevrouw De Wolff begon haar bijdrage met de vraag of de minister-president trots is op de twee staatssecretarissen van allochtone afkomst. Dat is niet voor niets. Vanzelfsprekend zal hij daar trots op zijn, maar het is toch goed om dat een keer uit te spreken. Vorige week hadden Fokke en Sukke de volgende formulering. Wij moeten de Zwarte Weduwe één ding nageven: zij had geen last van een dubbele loyaliteit. Scherper dan dat kun je de absurditeit van de discussie over dubbele paspoorten en loyaliteit niet formuleren.

De heer **Rosenthal** (VVD): Ik gun Fokke en Sukke hun humor, maar ik vind elke associatie van de Zwarte Weduwe met de problematiek van de dubbele nationaliteit volstrekt uit den boze. Ik ben verbaasd over deze impliciete associatie.

De heer **Schuyter** (D66): Ik kan het wel iets toelichten. De Zwarte Weduwe had één paspoort en over haar loyaliteit is geen discussie. Bij twee paspoorten kun je dus ook zeggen dat er geen discussie hoeft te zijn, omdat er een enkelvoudige loyaliteit zou zijn.

*N

De heer **Holdijk** (SGP): Voorzitter. Onze eerste termijn typeerde ik als een fractieverklaring, waarin in feite geen expliciete vragen werden gesteld. Niettemin heeft de minister-president onze bijdrage op een aantal punten van een reactie willen voorzien. Het zou niet in lijn zijn met de opstelling van de fractie indien ik in tweede termijn allerlei specifieke beleidsthema's alsnog in discussie zou brengen. Wij hopen de gelegenheid te krijgen om daarover in de toekomst nader met elkaar van gedachten te wisselen.

Op één onderdeel van mijn bijdrage in eerste termijn kom ik nog terug, omdat de minister-president daar niet op is ingegaan. Het betreft een kernpunt, namelijk het beeld dat wij hanteren van de overheid en van de relatie tussen de overheid en haar burgers. Het gaat om de dialoog met de samenleving en de rol van het parlement. Ik kwam in eerste termijn met het beeld dat de overheid niet boven of tegenover maar naast de burger moet staan. In de regeringsverklaring staat het als volgt: de overheid moet bondgenoot en partner zijn. Ik vraag mij af of dat woordgebruik niet in hoge mate op retoriek berust. In elk geval bevat het een eenzijdigheid die bepalend kan zijn voor de wijze waarop de regering de samenleving benadert.

Een paar weken geleden kreeg ik van de minister van LNV uit het vorige kabinet van deze minister-president een publicatie toegestuurd. Op het omslag daarvan stond: De overheid is van de burger. Deze vorm van retoriek zou ik niet direct overnemen. Ik verlang uiteraard niet van de minister-president dat hij de terminologie van de primaire taak van de overheid, die ik ontleende aan de Nederlandse geloofsbijbel, overneemt. Wij kunnen deze kwestie in dit debat niet uitdiepen, maar ik zou enige nuancering in de woorden van de regeringsverklaring op dit punt wel op prijs stellen. Wij moeten onderkennen dat de overheid nu eens tegenover en dan weer naast de burger komt te staan. Dat is meer in overeenstemming met de realiteit dan het woordgebruik in de regeringsverklaring.

*N

De heer **Hessing** (LPF): Mevrouw de voorzitter. Ik dank de minister-president voor de wijze waarop hij heeft gereageerd op vragen vanuit deze Kamer. Ik heb daar grote waardering voor en vind dat de minister-president er staat als nooit te voren. Als dat representatief is voor dit kabinet, dan heb ik daar veel verwachtingen van. Maar, hij heeft niet goed begrepen wat ik heb gezegd over ontkokering binnen de overheid. Dat ligt aan mij, ik heb dat dan niet goed uitgelegd.

Ik heb vijf jaar in Parijs gewerkt en daar meegemaakt dat op het ministerie van Binnenlandse Zaken in vijf jaar tijd vier directeuren-generaal van functie verwisselden. Zij kwamen nagenoeg allen van buiten, het waren prefecten of andere bestuurders. Dat vond ik wat te veel van het goede. Elke keer opnieuw moest je gaan uitleggen waarover het ging. In een persoonlijk gesprek met de toenmalige premier Kok -- enerzijds om de relatie tussen Chirac en Kok nog eens goed te begrijpen en anderzijds ter voorbereiding op het voorzitterschap van premier Kok in die periode -- kwamen wij ook op het circuit van ambtenaren in Brussel. In Parijs was ik onder de indruk geraakt van niet alleen de kwalitatieve, maar vooral de kwantitatieve besluitvorming in Brussel, maar ik had er nooit enig weet van toen ik in Nederland werkte; het veld wist van niets en het werd er ook niet veiliger van. Dat circuit van ambtenaren -- al 10, 20 jaar dezelfde ambtenaren, overigens niet alleen vanuit Nederland maar ook vanuit andere landen -- ontmoeten elkaar in een ring die nooit doorbroken wordt en buiten die ring kreeg hetgeen wat daarbinnen aan de hand was nooit enige bekendheid. Intussen is dat overigens wel veranderd, dat moet ik toegeven. Maar, om nu bij een proces van ontkokering een zittende secretaris-generaal die al negen jaar op dezelfde stoel zit -- hij is niet de enige

secretaris-generaal die al zo lang op eenzelfde stoel zit -- te vragen om zijn eigen beleid te gaan afbreken wat hij heeft opgebouwd -- blijkbaar zonder de nodige weerstand en hij heeft zijn bewindsman ook nooit gezegd dat hij best wel 20.000 ambtenaren kwijt kan -- is toch wel erg veel gevraagd. Ik heb helemaal geen probleem met een programmasecretaris-generaal, maar als u hem van binnen haalt, doet u een zo geweldig beroep op zijn loyaliteit, dat het bijna een onzedelijke vraag is.

Een tweede punt daarbij -- ik vind dat nog belangrijker -- is dat u daarmee minstens de indruk wekt dat u het primaat van deze verandering bij de ambtenarij legt en niet bij de politiek. Ik sta geen Amerikaanse toestanden voor waar de hele top wordt veranderd bij de komst van een nieuw kabinet. Een bewindsman wordt bij zijn komst in de watten gelegd en dat mag natuurlijk, maar daarna moet hij de ruimte krijgen om de komende periode met een eigen topambtenaar verder te kunnen. Als u dat niet doet, dan voorspel ik u dat er van dit proces weer weinig of niets terechtkomt!

*N

De heer **Ten Hoeve** (OSF): Voorzitter. Ook ik dank de minister-president heel hartelijk voor zijn duidelijke beantwoording. Met zijn antwoorden op mijn vragen was ik zeer tevreden op een punt na, als ik hem althans goed begrepen heb. Ik zeg de keer Kox na dat het hier en daar wel heel erg vlug ging.

Ik doel op de taalvaardigheid van kleuters. Heb ik goed begrepen dat de minister-president zegt: kleuters met onvoldoende taalvaardigheid dienen opgeleid te worden ten einde in staat te zijn de school te volgen? Voldoende taalvaardige kleuters, maar onvoldoende in het Nederlands moeten dat ook, want je hebt Nederlands nodig in de school, maar ook in de maatschappij. Als de minister-president dat heeft gezegd of in ieder geval heeft bedoeld dan ben ik dat niet met hem eens. Ik heb ook het gevoel dat er een principieel verschil is tussen een Turkstalige kleuter en een Friestalige, Limburgstalige of Zeeuwstalige kleuter. Een onvoldoende taalvaardig kind is niet in staat om op een school opgenomen te worden en daar met vrucht zijn werk te doen. Daar moet dus wat aan gebeuren voordat hij zo ver is, als dat althans mogelijk is. Een Turkstalig kind met voldoende taalvaardigheid is wel in staat om naar school te gaan en die met vrucht te doorlopen, alleen niet een Nederlandse school, maar wel een in Turkije. Ook daar moet dus wat aan gebeuren, want als het hier naar school moet, moet ervoor worden gezorgd dat het ook hier de school met vrucht kan doorlopen. Een Friestalig kind moet in staat zijn om in het tweetalige

Friese onderwijs met vrucht de school te doorlopen als het voldoende taalvaardig is. Daar doet dit probleem zich niet voor, dat hoort zich daar althans niet voor te doen. Als wij wensen dat driejarige kleuters die Friestalig worden opgevoed, maar voldoende taalvaardig zijn, worden omgeturnd tot Nederlandstalige kleuters -- dat is immers het onvermijdelijke gevolg van deze beslissing -- dan komen wij daarmee volgens mij in strijd met het Handvest minderheidstalen en met het kaderverdrag Bescherming nationale minderheden. Dat zijn verplichtingen die de regering is aangegaan en die hier een rol spelen. Het werkt, denk ik, andersom: een onvoldoende taalvaardig kind, Friestalig opgevoed, dient bijgespijkerd te worden, maar dan in het Fries. Dat lijkt mij in overeenstemming met de verdragsrechtelijke verplichtingen en ook met de maatschappelijke situatie in Friesland.

*N

Minister **Balkenende**: Voorzitter. Ik dank de leden van uw Kamer voor hun inbreng in tweede termijn. Het lijkt mij het meest praktisch om de sprekers te beantwoorden in de volgorde waarin zij hebben gesproken.

Ik ben het met de heer Rosenthal eens dat het een verhelderend debat is geweest over de positie van de Eerste Kamer, zowel in politiek als in staatsrechtelijk opzicht.

Hij heeft gesproken over het profiel van het kabinet en gezegd dat er veel geloof in zit. Hij had het vervolgens over "eerst zien en dan geloven". Het een sluit het ander niet uit. Ik zou hem willen zeggen: geloof in de liberale missie! Daar is niets mis mee, maar zo geloven wij ook in ons verhaal. Wij zijn ervan overtuigd dat het noodzakelijk is om aan de gang te gaan met hetgeen in het coalitieakkoord is neergelegd, het beeld dat wij hebben van de samenleving van de toekomst. Dat gaat natuurlijk niet vanzelf. Het gaat om de idealen die je hebt, idealen die wij graag delen met de samenleving. Vandaar ook de benadering van de dialoog. Dat is niet iets van u vraagt en wij draaien, het moet een echte dialoog zijn. Wat is echt mogelijk, wat zou beter niet kunnen? Het heeft te maken met een stijl van opereren waarvan wij het gevoel hebben dat die nodig is. Dat is niet iets wat zich alleen deze maanden zal afspelen, het zal ook de komende periode naar voren komen.

De heer Rosenthal sprak over de bureaucratie en heeft enkele kritische opmerkingen gemaakt over de haalbaarheid van de 750 mln. Ik mag hem er overigens wel aan herinneren dat in het VVD-verkiezingsprogramma een bedrag stond van 1,2 mld.

Ik geef maar even de dimensies aan waarover wij het nu hebben!

Inderdaad hebben wij al eerder met elkaar gesproken over de Holland Acht. Essentieel is dat wij moeten kijken hoe wij de zaak in beweging kunnen krijgen. Dat is ook de reden dat wij nu praten over het Urgentieprogramma Randstad. Wij doen dat om de dingen die echt aangepakt moeten worden ook echt aan te pakken voordat wij weer in een hele discussie over bestuurlijke modellen terechtkomen. Dat is het risico, maar ik neem zonder meer aan dat wij ook hierover nog regelmatig met elkaar van gedachten zullen wisselen.

De heer Rosenthal maakte onderscheid tussen het coalitieakkoord en de regeringsverklaring als het gaat om medisch-ethische onderwerpen. Omdat die in de regeringsverklaring niet of niet expliciet aan de orde komen, denkt u dat ze nu kennelijk minder belangrijk worden geacht. Ik hecht eraan op te merken dat deze exegese onjuist is. Duidelijker en korter kan ik het niet zeggen!

De heer Werner vond niet zo veel nieuws in het debat. Ik dank hem voor zijn dank dat ik dan in ieder geval hier aanwezig ben geweest, maar ja, als de Kamer dat vraagt, kom ik natuurlijk ook. Ik moet zeggen dat ik er wel blij mee ben dat dit debat is gevoerd, omdat daarin toch wel een aantal posities naar voren zijn gebracht. Ik moet ook zeggen dat de Kamer over haar eigen agenda gaat en natuurlijk ook over haar oordeel over dit debat, maar ik neem aan dat dit in uw interne beraadslagingen wel aan de orde zal komen. Ik sta daar buiten, want ook op dit punt geldt natuurlijk het leerstuk van de soevereiniteit in eigen kring.

Er is een nuttige discussie gevoerd over de novelle. Er is nog eens aangegeven hoe een en ander beoordeeld moet worden. Ook de heer Noten heeft daar een opmerking over gemaakt. Die gedachtewisseling was nuttig. De heer Noten heeft ook gesproken over Irak en over een debat over de toekomst. Hij formuleerde dat heel helder. Hoe moet worden omgegaan met een volkenrechtelijk mandaat? Dat zou kunnen leiden tot het stellen van vragen waar het kabinet op zal ingaan. Het kabinet wacht verdere stappen af. Hetzelfde geldt voor de opmerkingen van de heer Kox, mevrouw De Wolff en anderen. Het kabinet wacht af hoe dit debat zich verder ontwikkelt.

Mevrouw De Wolff was genuanceerd positief over de algemene inzet van het kabinet. Zij vroeg om passie terwijl de heer Schuurman sprak over nuchterheid. Het lijkt mij dat die twee elementen een beetje gecombineerd moeten worden. Ik heb geprobeerd om vandaag het evenwicht daartussen te bewaren. Op zichzelf begrijp ik het signaal zeer wel. In de politiek komen wij niet verder als wij niet met passie werken. Wij zijn meer dan technocraten. Ik

had wat vragen te beantwoorden maar een andere keer kan ik wellicht een stijl hanteren die meer in de richting van mevrouw De Wolff gaat, hoewel er ook momenten zullen zijn dat ik meer naar de heer Schuurman kijk. Dat is niet in een zwartwitschema te vatten.

De heer Noten heeft nog eens gesproken over de programmaminister. Hij heeft gelijk dat het om een vernieuwing gaat en het is dus de vraag hoe het in de praktijk zal gaan. De heer Noten zal ons scherp houden op dat punt. Wij hebben aangegeven dat wij een andere methode van werken introduceren, met verschillende bevoegdheden, waaronder budgettaire bevoegdheden, inclusief een eigen begrotingshoofdstuk. Dat zijn aanknopingspunten. Het zal zich in de praktijk moeten bewijzen.

De heer Noten heeft ook gesproken over de dialoog. Hij zegt terecht: ruimte geven om het jezelf lastig te maken. Daarom gebeurt dat ook. Het is goed om dat hier met elkaar te bespreken. Een dialoog betekent natuurlijk niet dat het kabinet klakkeloos een gesprek aangaat. Het kabinet heeft eigen opvattingen die zijn neergelegd in het coalitieakkoord. Voor een deel dient de dialoog om na te gaan hoe daarop vanuit de samenleving wordt gereageerd. Het is heel goed mogelijk dat die kritische blik nodig is om na te gaan hoe tegen zaken wordt aangekeken. Ik noem een voorbeeld. De heer Noten heeft het belangrijke punt van minder regelzucht naar voren gebracht. Het is zeer wel denkbaar dat daarvoor geweldige initiatieven en ideeën uit de samenleving komen. Daarmee wordt ook een stukje kritische zelfreflectie verondersteld: hoe doen wij het nu, hoe hebben wij het gedaan en hoe kan het anders? Ook op het punt van de financiële mogelijkheden en onmogelijkheden moet het debat worden gevoerd. Dat zal in de komende maanden gebeuren.

Namens de vicepremiers dank ik de heer Kox voor zijn medeleven. Dat wordt zeer op prijs gesteld. Dat is het enige wat ik erover wil zeggen.

Over de rol van de Eerste Kamer hebben wij gesproken. De heer Kox had zich al een beetje verraden door de interviews op de radio. Ik wist wat er ongeveer zou komen. Ik geloof dat wij daar redelijk uit zijn gekomen. Ik dank hem nogmaals voor het boek van de heer Marijnissen in het Grieks. Of de Vrije Universiteit blij zou zijn met dit driemanschap, moet de heer Kox echt vragen aan de voorzitter van het college van bestuur. Wij hebben elkaar trouwens destijds niet ontmoet in de kringen van de VU. Wij zaten niet in hetzelfde jaar, hadden niet altijd dezelfde studierichting en zaten niet in dezelfde studentenvereniging. Uiteindelijk zijn wij elkaar echter wel tegengekomen en dat is een feit van

hoge betekenis. Ik ben blij dat de heer Kox dat nog eens heeft onderlijnd. Mooier kan ik het niet zeggen.

De heer Kox heeft gesproken over de vrijheid van de Eerste Kamer, de implicaties daarvan en de staatsrechtelijke positie van de Kamer. Hij heeft een belangrijk punt gemaakt, dat niet nieuw is, over de regelgeving van de Europese Unie. Wij hebben dat ook in het vorige debat met elkaar besproken. Op dit moment zijn er natuurlijk bepaalde werkmethoden en de discussie daarover is niet afgelopen. Ik versta de heer Kox zeer wel; het hele proces van implementatie van richtlijnen en beoordeling van wat nodig is in Europa moet worden versterkt. Wij zijn daarmee bezig. Dat krijgt een extra dimensie als straks meer werk wordt gemaakt van de rol van nationale parlementen bij de wetgeving. Het hangt samen met het vraagstuk van de subsidiariteit, wat een belangrijk punt is in de opstelling van Nederland. Deze zaken komen daarin terug. Over de precieze techniek houden wij elkaar scherp. Ik heb het signaal zeer wel begrepen.

De heer Schuurman heeft een opmerking gemaakt over medisch-ethische kwesties. Hij heeft vooral zijn collega's in de Kamer daarop aangesproken. In mijn richting heeft hij gezegd dat hij het enthousiasme over de pijlerstructuur terugziet. Als belangrijke opmerking daarbij zei hij dat er altijd afwegingen moeten worden gemaakt. In dat kader noemde hij specifiek duurzaamheid en veiligheid. Hij heeft vooral gevraagd wat de consequenties daarvan zijn, hier en elders. Ik begrijp heel goed wat hij daarmee bedoelt. Het is namelijk een kwestie van afwegingen maken. Dat neemt niet weg dat het kabinet graag een paar wissels omzet. Die boodschap staat ook in het akkoord. In het verband tussen economie en ecologie is het bijvoorbeeld essentieel om nieuwe mogelijkheden te benutten en nieuwe wegen in te slaan. Dat is niet alleen een nationale maar ook een internationale zaak. De discussies over de CO₂-doelstelling en het energievraagstuk moeten zowel nationaal als internationaal worden gevoerd. De heer Schuurman heeft gelijk als hij zegt dat goed moet worden gekeken naar de consequenties. Zo heb ik zijn opmerking verstaan. Ik ben hem dank verschuldigd voor de manier waarop hij dat heeft geformuleerd.

De heer Schuyer heeft gesproken over de uitvoerbaarheid. Als een dialoog wordt aangegaan, dan moet de vraagstelling scherp zijn. Het is niet de bedoeling om vrijblijvend met elkaar te praten. Ik pak dat signaal zeker op. De gesprekken zijn niet vrijblijvend; wij praten over zaken die beleidsrelevant kunnen zijn. Hoe kunnen mensen zaken als regelgeving of de ruimte voor eigen creativiteit versterken? De dialoog is daarop gericht

en daarom is het punt van een scherpe vraagstelling zeer terecht.

De heer Schuyer zei dat ik een hele verhandeling heb gegeven over de regeringsverklaring in de Eerste Kamer. Ik heb een aantal vragen opgeworpen waarmee ik dacht recht te doen aan de vraagstelling. De heer Schuyer had echter als antwoord "hou op met die flauwekul" van mij verwacht. Ik heb aangegeven met welke dilemma's je te maken krijgt. Daarom was het debat van vandaag zo goed. Een coalitieakkoord bindt de geest van de daarbij betrokken fracties van de Tweede Kamer. Dat ligt hier anders. De functie van de regeringsverklaring in de Tweede Kamer verschilt van de functie die de regeringsverklaring hier heeft. Ik heb daarom in het begin van mijn betoog gezegd dat het gaat om reflecteren op de zaak waarover wij het hebben. Ik kom hiermee een eind in de richting van de heer Schuyer. Om die reden vroeg ik ook of een af te leggen regeringsverklaring in de Eerste Kamer gelijk moet zijn aan die in de Tweede Kamer. Wat zijn de implicaties daarvan? Ik meen dat de heer Schuyer de discussie verder heeft geholpen door te zeggen dat het eigenlijk niet zou moeten gebeuren. Dat is echter ook afhankelijk van het oordeel van de rest van de Kamer. Naar mijn mening heeft de heer Schuyer een zuiver standpunt ingenomen. Als hij behoefte heeft aan een duidelijk "ja" van mijn kant, dan zeg ik gewoon "ja".

De kwalificatie "afwachtend" in relatie tot de brief over Europa deel ik niet. In de brief staat duidelijk langs welke lijnen in Nederland wordt aangekeken tegen het oplossen van de ontstane problematiek. De heer Schuyer heeft gelijk als hij zegt dat 27 landen moeten ratificeren en het met elkaar eens moeten worden. Ik heb sterk de indruk dat de lijn die het kabinet heeft uitgezet, een belangrijke handreiking biedt om eruit te komen. Dat is mijn vaste overtuiging en dat zullen wij de komende tijd ook uitdragen. Uiteraard gaat het debat met deze Kamer ook door. Het eerste moment waarop een en ander zichtbaar kan worden, is in de Europese raad van juni.

In het debat in de Tweede Kamer heb ik ook al gezegd dat ik trots ben op mijn staatssecretarissen. Ik heb voorbeelden genoemd van mensen die zichtbaar maken wat integratie en voluit functioneren kunnen betekenen. Ik hecht eraan om dat te herhalen, ook in antwoord op de vraag van de heer Schuyer.

De heer Holdijk heeft gesproken over het beeld van de overheid. Hij heeft gevraagd of zomaar het beeld gehanteerd kan worden van de overheid als bondgenoot. Hij heeft natuurlijk gelijk. Soms zal de overheid tegenover mensen moeten staan, bijvoorbeeld als zij zich niet houden aan de Nederlandse rechtsorde, een belastingmentaliteit niet

delen of zich niets aantrekken van hetgeen nodig is om vreedzaam en respectvol te kunnen samenleven. Het kabinet bedoelt echter iets anders. Het bedoelt "bondgenoot" in de zin van een overheid die mensen voluit de ruimte biedt om om te gaan met creativiteit en dynamiek, maar ook een overheid die er is voor mensen die dat nodig hebben. Het begrip "de overheid als schild van de zwakken" is algemeen bekend. De term "bondgenoot" omvat dat ook. "Bondgenoot" kan echter verder betekenen dat iets niet kan. In die zin moet het woord "bondgenoot" worden begrepen. Het is goed dat dat op die manier is opgeschreven.

De heer Hessing sprak over de ontkokering van de overheid. Ik neem daar kennis van. Ik vind het niet op mijn weg liggen om het te hebben over een functionaris. Het is wel zo dat wij zaken anders willen doen. Wij zullen een en ander met gezwinde spoed behandelen. Er is een project beschreven en benoemd. Het is aan ons om ervoor te zorgen dat het proces goed verloopt. Ik beschouw zijn opmerkingen in de trant van: maak er werk van, want het kan verkeerd lopen. De heer Hessing spreekt op basis van zijn ervaringen in het verleden. Ik heb daarvan kennis genomen; het is aan ons om ervoor te zorgen dat het project goed gaat lopen.

De heer Ten Hoeve sprak over de taalvaardigheid van kleuters. Als er sprake is van taalachterstand, is dat al een gemiste kans in groep 1 van de basisschool. Wij moeten er dan alles aan doen om dit vroegtijdig te signaleren. Dat is onze inzet, want te vaak hoor je dat het voor de kinderen zelf problematisch is. Verder is de aansluiting met andere kinderen problematisch. Wij moeten het systeem zodanig toespitsen, dat taalachterstand zoveel mogelijk wordt tegengegaan. Dat is onze inzet, en op basis van deze toelichting denk ik dat wij daarover niet anders denken.

De heer Schuyer maakte een opmerking over de vergoeding van belastingen, als groene belasting leidt tot verandering van gedrag en tot vermindering van inkomsten. In de eerst plaats is gedragsverandering goed. In de tweede plaats is het zo dat een en ander doorwerkt met de bekende spelregels: als men minder inkomsten heeft, gelden de grenswaarden. Het oogmerk van groene belasting moet echter inderdaad zijn gedragsverandering. Wij hebben de financiële spelregels om hiermee om te gaan.

Voorzitter. Hiermee heb ik geprobeerd in te gaan op de opmerkingen in de tweede termijn. Ik zeg de Kamer dank voor haar inbreng. Het was zeer boeiend om te horen hoe de Kamer aankijkt tegen datgene wat dit kabinet voor ogen staat. Het debat ging over de positie van de Eerste Kamer. Verder hebben wij het gehad over de bestuursstijl en over

een aantal inhoudelijke onderwerpen. Wij zijn het op lang niet alle punten met elkaar eens, maar het is juist een verrijking van de democratie dat wij op deze manier met elkaar over zaken spreken. Het gaat om de toekomst van ons land, en daarin hebben wij een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid.

De voorzitter: Mijnheer de minister-president, ik dank u voor uw reactie in tweede termijn en, de Kamer beluisterd hebbend, voor de wijze waarop u het debat met ons hebt willen voeren. Wat betreft een meer actieve rol voor de beide vicepremiers, zeg ik: heren, het is slechts een kwestie van tijd voordat u zich hier mag doen gelden achter de regeringstafel en de microfoon.

**

De beraadslaging wordt gesloten.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

*B

!Constitutionele bepalingen!

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van:

- de brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties d.d. 9 juli 2004 inzake het kabinetsstandpunt op het onderzoeksrapport De constitutionele bepalingen over verdragen die van de Grondwet afwijken en de opdracht van bevoegdheid aan internationale organisaties (27484 (R1669), A), en van:

- de motie-Jurgens c.s. inzake een rapport van de regering over artikel 91, lid 3, van de Grondwet (237c, nr. 174).

De beraadslaging wordt hervat.

*N

De heer **Jurgens** (PvdA): Voorzitter. De minister heeft haar entree in de Eerste Kamer gemaakt met een wel buitengewoon moeilijk onderwerp. Ik ken haar als Amsterdammer als lid van de gemeenteraad en wethouder, in welke hoedanigheden zij heel andere onderwerpen moest behandelen. Ik vrees dat dit de komende jaren vaker gaat gebeuren. Het antwoord was kort en krachtig, en het bevestigt dat artikel 91, lid 3, in feite geen betekenis heeft. De heer Van Heukelum is het met de regering eens, terwijl de heer Van de Beeten met de praktische zin die hem eigen is, zegt: in de politieke praktijk wordt het artikel al dan niet toegepast naar het uitkomt. Dat is

nu vier keer gebeurd. Welnu, dat zij zo, maar ik voorspel dat deze vraag gaat opspelen op het moment dat in een concreet geval deze discussie over de toepassing van artikel 91, lid 3, losbarst, wanneer het ons buitengewoon slecht zal uitkomen, zoals destijds bij de kruisvluchtwapens het geval was. Dat is de reden waarom ik de kwestie ben blijven aankaarten. Toch heeft de minister ons wellicht enige opening geboden, sinds het standpunt van juli 2004. In mijn betoog heb ik gezegd dat de toets van Oud misschien een goede manier is om na te gaan of er al dan niet sprake is van mogelijke strijd met de Grondwet. Daarbij heb ik ten onrechte gezegd dat alle goedkeuringswetten die toets zouden moeten doorstaan. Het lijkt mij echter verstandig om dit te laten gelden voor de goedkeuringswetten waaromtrent redelijkerwijs een vraag kan worden opgeworpen. Ik vraag opnieuw aan de minister of het misschien zinvol is een dergelijke toets aan te leggen, bijvoorbeeld bij wijzigingen van het verdrag van de Europese Unie, die wij ongetwijfeld gaan krijgen nu het grote grondwettelijke verdrag een stille dood is gestorven.

Het tweede punt betreft de vraag op welk moment wij vaststellen of artikel 91, lid 3, aan de orde is. Ik hoorde op dat punt ook een opening. Misschien is het toch verstandig om van tevoren overleg te hebben tussen de drie actoren in dat proces. De minister zei terecht dat zij niet gaat over de vraag of de beide Kamers met elkaar overleggen. Het zou echter kunnen zijn dat de regering als derde partij het gesprek met de beide Kamers zou willen aangaan. Als er een conflict is tussen de Eerste Kamer en de Tweede Kamer, is er de mogelijkheid die de heer Van de Beeten met een heel moeilijk voorbeeld heeft toegelicht, te weten een novelle met betrekking tot het artikel dat aangeeft of er al dan niet sprake is van strijd met artikel 91, lid 3, van de Grondwet. Afhankelijk daarvan is een meerderheid van tweederde nodig. Dit is al de derde of vierde ronde in de discussie hierover, en waar ik enigszins verbaasd over ben is de totale afwijzing van de mogelijkheid dat de Verenigde Vergadering hierin een rol zou kunnen spelen. Eerlijk gezegd hebben wij daarbij weer te maken met de literalistische uitleg van de Grondwet, want waar staat in de Grondwet dat het de voorzitter van de Verenigde Vergadering niet vrijstaat om welk onderwerp dan ook op de agenda te plaatsen? Dat staat nergens. Volgens de eigen uitleg van de minister, dat in de Grondwet moet staan of er strijd is met de Grondwet, is dit dus toegestaan. Waar haalt de minister het dan vandaan dat het de voorzitter van de Verenigde Vergadering, die nu ook hier zit als voorzitter van deze vergadering, niet vrij zou staan om welk onderwerp dan ook op de agenda van de Verenigde Vergadering te plaatsen? De

Grondwet gaat grotendeels zelfs uit van de aanduiding "de Staten-Generaal", en spreekt heel zelden over de afzonderlijke Kamers; alleen wanneer dit uitdrukkelijk aan de orde is. Ik geef de regering in overweging, hier nog eens over na te denken.

Dan kom ik op de kwestie van het kaderverdrag over de tribunalen. Ik laat dit onderwerp graag over aan collega Van de Beeten, die destijds deze gedachte heeft opgebracht in het debat over het Charles Taylor-hof.

Over de andere onderwerpen spreken wij de minister op 15 mei a.s. Ik ben blij met haar toezegging dat er nu eindelijk eens een regeringsstandpunt komt over het rapport-Besselink "De Europese Unie en de Grondwet", ten minste over dat deel van het rapport dat gaat over versnelde implementatie. Ik vraag de minister overigens waar door de regering zou zijn gezegd dat een wijziging van artikel 137, lid 4, niet noodzakelijk zou zijn. Wij hebben hier het debat gevoerd over de tweede lezing van de grondwetsherziening. Destijds heeft minister De Graaf gezegd dat hij van mening was dat hier toch nog eens naar zou moeten worden gekeken om te voorkomen dat deze discussie ooit nog opnieuw de kop zou opsteken. Ik heb voorts kennisgenomen van het rapport over digitale grondrechten in de brief van 15 maart jongstleden aan de Tweede Kamer. Ik hoop dat het inderdaad mogelijk zal zijn om nog in de loop van dit jaar met concrete voorstellen op dat terrein te komen, want artikel 13 van de Grondwet loopt wel heel sterk achter op de werkelijkheid.

En overigens ben ik van mening dat het terugzendrecht moet worden ingevoerd.

*N

De heer **Van de Beeten** (CDA): Voorzitter. Het is een vrij consistente lijn van het CDA in deze Kamer geweest dat de discussie over artikel 91, lid 3, van de Grondwet niet bedoeld is om een discussie te voeren over de vraag of er een tweederde meerderheid nodig is waar een soevereiniteitsoverdracht aan de orde is, in de zin van overdracht van bevoegdheden aan een internationale organisatie. De veronderstelling van de grondwetgever is, gelet op het stelsel van de Grondwet, kennelijk steeds geweest dat de regering en beide Kamers der Staten-Generaal goed kunnen beoordelen of bij een overdracht van bevoegdheden aan een internationale organisatie die organisatie in zichzelf voldoet aan eisen die zouden mogen worden gesteld uit een oogpunt van rechtstatelijkheid en democratische controle. Dat is ook steeds het debat dat aan de orde is op het moment dat het bijvoorbeeld gaat om de Europese integratie.

Dat was niet aan de orde bij het kruisraketten debat, zo herinner ik mij. Wij hebben

daarover met de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken op 11 september 2001 van gedachten gewisseld. Het is ook niet aan de orde als het gaat om de Europese Unie.

Ik heb in mijn eerste termijn vier casusposities geschetst waarvan de minister eigenlijk alleen de vierde heeft beantwoord. Ik vraag haar om toch de andere drie ook te beantwoorden omdat ik meen dat het ook voor de toekomst en voor de helderheid van het beeld met betrekking tot deze problematiek nuttig is dat de regering hierop ingaat, juist op het punt waarover de heer Jurgens heeft gesproken. Het gaat misschien iets te ver om hierop nu in tweede termijn te antwoorden, maar in dat geval kan de minister antwoorden per brief. Ik meen dat het toch nuttig is dat er nog eens goed over wordt nagedacht en dat wij er vervolgens over van gedachten kunnen wisselen.

De CDA-fractie voelt niet zo voor de gedachte die al in het rapport-Besselink stond en die de heer Jurgens nog eens heeft opgevoerd om te zoeken naar een vorm van overleg tussen Eerste en Tweede Kamer wanneer er verschil van mening is, eventueel zelfs met de regering. Een dergelijke conciliatieachtige procedure past toch eerder bij een federaal stelsel dan bij een tweekamerstelsel zoals wij dat kennen. Ik meen dat wij de rol van de Eerste Kamer moeten beperken tot die van een beoordelaar van datgene wat regering en Tweede Kamer hebben behandeld.

Dat brengt in onze visie ook met zich mee dat de vorm van een Verenigde Vergadering hiervoor niet heel geschikt is. Ik zag een aanstaand lid van deze Kamer knikken toen de heer Jurgens dit opmerkte, maar ik constateer dat de toenmalige minister De Vries van Binnenlandse Zaken heeft geschreven dat wij toch echt een restrictieve uitleg moeten toepassen wanneer het gaat om de mogelijkheden van de Verenigde Vergadering. Dat is een standpunt dat de CDA-fractie hier nog steeds deelt.

Ik eindig met artikel 17 en in samenhang daarmee ook artikel 15 van de Grondwet. Ik meen dat het goed is dat de commissie voor Justitie zich hierop niet eerst intern beraadt maar dat wij vandaag gewoon aan de minister vragen of zij bereid is om, in overleg met haar collega's van Justitie en van Buitenlandse Zaken, de gedachte om te komen tot een raamverdrag met de Verenigde Naties te onderzoeken, om te vermijden dat wij discussies zoals indertijd hier gevoerd rond Lockerbie en het Sierra Leonehof zouden moeten herhalen en om ervoor te zorgen dat wij het adequaat en snel mogelijk kunnen maken als er nog eens een tribunaal op Nederlands grondgebied moet worden toegelaten. Weliswaar streven wij allen naar een verruiming van

de bevoegdheden van het Internationaal Strafhof, maar de politieke realiteit leert dat dat helaas niet altijd de weg is die kan worden bewandeld.

*N

De heer **Ruers** (SP): Voorzitter. Ik dank de minister voor haar korte en kernachtige antwoord. Ik leid daaruit af dat de materie behoorlijk moeilijk is. Dat is te begrijpen. Ik heb ook behoorlijk moeten studeren op de voorbereiding van dit debat om de zaak op een rijtje te krijgen. Ik weet niet of dat helemaal is gelukt, maar wat ik wel weet is dat dit onderwerp niet van de agenda is verdwenen. Dat is meteen toch een waarschuwing of, vriendelijker gezegd, een voorspelling aan het adres van de regering. Hoe moeilijk dit onderwerp ook is, hoe veel verschillende opvattingen er ook over heersen en hoe verschillend ook de oplossingsrichtingen zijn die worden aangedragen, het blijft een onderwerp dat wij niet zomaar kunnen wegpoetsen of vergeten.

Wat de verhouding tussen de Grondwet en de EU betreft, ben ik heel blij met de toezegging van de minister dat het al jaren verwachte antwoord van de regering op het eerdere rapport-Besselink uit 2002 er nu komt. Ik begrijp dat wij het voor 15 mei a.s. kunnen krijgen, dus over zes weken, en dat wij er dan een debat over zullen kunnen voeren. Ik vraag de regering om ons het rapport zeer tijdig te sturen en niet pas op 14 mei, omdat het ook wel enige uren zal kosten om ons daarin te verdiepen.

In dit verband ben ik ook blij met de opmerking van de minister dat er minder licht zit tussen de opvatting van de heer Besselink en die van de regering. Ik hoop dat dit waar is en dat de regering ook bereid is om het rapport meer in de richting van de heer Besselink te gaan interpreteren. Dat lijkt mij geen overbodige luxe. Ik vermoed dat wij dit heel hard nodig zullen hebben en dat wij het anders wel op ons bordje krijgen wanneer wij met een volgend discussiepunt komen op grond van artikel 91, lid 3.

Wat het EU-verdrag betreft, heeft de minister begrijpelijkerwijze gezegd dat het verdrag van twee jaar geleden niet zo ver is gekomen en dat de regering daarover geen mening heeft, omdat het een "wat als"-vraag betreft. Dat is juist, maar wij gaan nu naar een nieuwe situatie toe. Ik verwijs naar de brief van de minister van Buitenlandse Zaken van 19 maart jongstleden. Wij krijgen binnenkort opnieuw te maken met het probleem van de verhouding tussen de nationale wetgeving en de EU en de verdragen die wij daarover gaan afsluiten. Ik kan de minister bijna op een briefje geven dat die discussie, die wij vandaag hiermee denken te kunnen afsluiten, in volle omvang zal terugkomen. Ik denk maar even aan de maatschappelijke beroering die twee jaar geleden is

ontstaan. Het zal mij niet verbazen wanneer die in een volgende ronde weer aan de orde komt. Dit zal zeker op dit punt ter discussie komen. Wanneer anderen dat niet doen, zal mijn partij dit wel naar voren brengen waar het gaat om de gekwalificeerde meerderheid als wij essentiële bevoegdheden van nationale parlementen gaan overdragen aan internationale organen.

De heer **Jurgens** (PvdA): In antwoord aan de heer Ruers zei de minister zojuist dat het zeer belangrijke grondwettelijke verdrag dat op 1 juni 2005 door de meerderheid van de kiezers is afgewezen niet zozeer aan de orde was, omdat daarin nog geen keuze was gemaakt over de vraag of het daarbij zou moeten gaan om een tweederde meerderheid of niet. Er was een wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer tot goedkeuring van dat verdrag. Daarin was niet voorzien in een tweederde meerderheid. Het doet ook merkwaardig aan dat de regering vond dat dit bij gewone meerderheid door de Tweede en de Eerste Kamer kon worden aangenomen, terwijl een niet geringe meerderheid van de bevolking het grondwettelijk verdrag afwees. Er zit toch een groot verschil tussen wat de bevolking daarover blijkbaar denkt en wat de regering dacht over de toelaatbare wijze van aanneming van het verdrag. Ik wijs alleen nog maar even op dit punt, omdat dit nog eens kan terugkomen.

De heer **Ruers** (SP): Wordt vervolgd.

*N

Minister **Ter Horst**: Voorzitter. De heer Jurgens heeft gevraagd of de toets van Oud weliswaar niet bij alle goedkeuringswetten zou kunnen worden betrokken, maar wel bij sommige. Hij noemt daarbij als voorbeeld het Europees Verdrag, waarmee hij het mij onmiddellijk moeilijk maakt. Wat ik wil gaan zeggen, veralgemeniseer ik met opzet, terwijl de heer Jurgens het heeft gespecificeerd. Als er gerede twijfel zou kunnen ontstaan over de grondwettelijkheid van verdragen, zouden de criteria die de heer Oud heeft geformuleerd, behulpzaam kunnen zijn bij de beantwoording van die vraag. Je zou ze als een soort checklist kunnen gebruiken. Ik ben bereid ze te zien als een extra criterium bij de beoordeling of er wel of niet sprake is van afwijking van de Grondwet. Maar de heer Jurgens maakt het mij moeilijk op het moment dat hij voorbeelden gaat noemen.

De heer **Van de Beeten** (CDA): Het gaat bij artikel 91, lid 3, over bepalingen van verdragen die in strijd zijn met de Grondwet, en niet over het verdrag als zodanig. Als het verdrag als zodanig in strijd is met de Grondwet, zullen wij het als Eerste Kamer, gelet op de hier afgelegde eed, moeten afwijzen. Wij moeten wel precies blijven formuleren.

Minister **Ter Horst**: Dat ben ik met u eens.

De heer Jurgens heeft aandacht besteed aan het overleg tussen de drie actoren, kabinet, Eerste Kamer en Tweede Kamer, over afwijking van de Grondwet. De Verenigde Vergadering zou zelf kunnen uitmaken of daarover wel of niet overleg plaatsvindt. Ik heb dat nog eens na laten gaan, maar naar mijn informatie bepaalt de Grondwet zelf of een Verenigde Vergadering plaatsvindt, dus niet de Kamers in onderling overleg. Voor een overleg tussen drie partijen voel ik eerlijk gezegd niet heel erg veel, iets wat ook door het CDA naar voren is gebracht. Als de Kamers bij bekendwording van een verdrag van mening zijn dat het afwijkt van de Grondwet, kunnen zij natuurlijk zelf de discussie daarover starten. Volgens mij is daarvoor alle ruimte. Dit moet afdoende zijn; zo niet, dan ben ik uiteraard bereid daarover na te denken.

De heer Van de Beeten heeft gevraagd om een reactie op de drie andere casusposities. Ik zal dat schriftelijk doen. Hij heeft verder aangegeven dat hij niets voelt voor een aantal zaken, wat in lijn is met het standpunt van de regering, zodat ik daarover niets hoeft te zeggen. Hij heeft gesuggereerd om de commissie voor Justitie zich niet te laten uitspreken over het raamverdrag van de VN, maar om daarvoor om een initiatief van het kabinet te vragen. Ik heb daar geen bezwaar tegen, maar het betekent wel dat de commissie voor Justitie bereid moet zijn, dat even te laten liggen. Ik weet overigens niet of de heer Van de Beeten de mening van de hele Kamer vertegenwoordigt. Ik ben absoluut bereid daaraan een impuls te geven.

De heer Ruers heeft gevraagd om het rapport tijdig voor het debat op 15 mei toe te sturen. Ik zeg de Kamer toe dat wij dat zullen doen, en hoop dat wij die toezegging gestand kunnen doen. Hij heeft gezegd dat dit onderwerp niet van de agenda is, en verwijst naar het Europees Verdrag. Ook daar begint het een politieke dimensie aan te nemen. De heer Ruers heeft nog gevraagd of de regering meer in de geest van Besselink wil opereren. Ik heb aangegeven, hoe dat door ons wordt gedaan, waaraan ik niets meer kan toevoegen. De opvatting van de regering over het grondwettelijk verdrag is dat er geen sprake is van afwijking van de Grondwet. Ik heb in eerste termijn gezegd dat het niet aan de orde is gekomen, omdat er een referendum over dat onderwerp heeft

plaatsgevonden. Maar de heer Ruers heeft feitelijk gelijk dat dat is gebeurd. Of dat bij een nieuw EU-verdrag weer het geval zal zijn, zal alsdan moeten worden bepaald.

De heer **Jurgens** (PvdA): Ik was vandaag al op een schandelijke wijze vergeetachtig, toen ik vergat te zeggen dat ik ook namens GroenLinks mocht spreken. Verder ben ik vergeten dat de motie die mede voorwerp van dit debat was, in te trekken. Ik kan dat echter niet doen, dan nadat ik eerst de heren Van de Beeten, Platvoet, De Vries en Ruers heb gevraagd of ze het ermee eens zijn. Ik zie dat dat het geval is. Ik dank de heren De Vries en Ruers dat zij speciaal opnieuw lid van de Eerste Kamer zijn geworden om dit te kunnen doen!

De **voorzitter**: Aangezien de motie-Jurgens c.s. (237c, nr. 174) is ingetrokken, maakt zij geen onderwerp van beraadslaging meer uit.

**

De beraadslaging wordt gesloten.

De **voorzitter**: Ik stel voor, de brief voor kennisgeving aan te nemen.

**

Daartoe wordt besloten.

Sluiting 19.22 uur.

!Besluiten en ingekomen stukken!

*N

Lijst van besluiten:

De voorzitter heeft na overleg met het College van senioren besloten om de plenaire behandeling van de volgende (wets)voorstellen te doen plaatsvinden op: 3 april 2007 (hamerstukken)

Advies van de Tijdelijke commissie subsidiariteitstoets inzake de subsidiariteitstoets van het voorstel voor een richtlijn van de Raad inzake de inventarisatie van Europese kritieke infrastructuur, de aanmerking van infrastructuur als Europese kritieke infrastructuur en de beoordeling van de noodzaak de bescherming van dergelijke infrastructuur te verbeteren (COM (2006)787) (30935 (1/2) A, nr. 1);

Wijziging van de Wegenverkeerswet 1994 en de Wet rijonderricht motorrijtuigen 1993 ter implementatie van richtlijn nr. 2003/59/EG (vakbekwaamheid bestuurders) (30827);

Wijziging van de Wet openbaarmaking uit publieke middelen gefinancierde topinkomens in

verband met de bescherming van informatie betreffende veiligheidsmaatregelen (30917);
24 april 2007

Wijziging van de Politiewet 1993 in verband met het versterken van de bevoegdheden op rijksniveau ten aanzien van de politie, alsmede de opheffing van de Raad voor het Korps landelijke politiediensten (29704).

Lijst van ingekomen stukken, met de door de Voorzitter ter zake gedane voorstellen:

1. de volgende door de Tweede Kamer der Staten-Generaal aangenomen wetsvoorstellen:

Verlenging van de totale duur van de voorwaardelijke beëindiging van de verpleging van overheidswege (28238);

Regels inzake de beëdiging van tolken en vertalers en de kwaliteit en de integriteit van beëdigde tolken en vertalers (Wet beëdigde tolken en vertalers) (29936);

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en enige andere wetten in verband met de wijziging van de vervroegde invrijheidstelling in een voorwaardelijke invrijheidstelling (30513);

Regels inzake het opleggen van beperkende maatregelen aan personen met het oog op de bescherming van de nationale veiligheid en inzake het weigeren of intrekken van beschikkingen met het oog op de bescherming van de nationale veiligheid (30566).

Deze wetsvoorstellen zullen in handen worden gesteld van de desbetreffende commissies;

2. de volgende regeringsmissives:

een, van de minister van Buitenlandse Zaken en de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van de tekst van de Verklaring van Berlijn, die werd opgesteld ter gelegenheid van de informele EU-bijeenkomst van staatshoofden en regeringsleiders op 25 maart 2007 (griffiennr. 137746);

een, van de minister van Buitenlandse Zaken, ten geleide van de geannoteerde agenda van de Informele Raad Algemene Zaken en Externe Betrekkingen ("Gymnich") van 30 en 31 maart 2007 (griffiennr. 137744);

een, van alsvooren, inzake het voornemen tot het sluiten van de volgende uitvoeringsverdragen:

a. een administratief akkoord inzake het "Master Plan EMRP-Consultancy for the Master Planning for the conservation and development of the Ex-Mega Rice Project in Central Kalimantan",

b. wijziging van een aantal artikelen van de op 17 maart 1992 te New York totstandgekomen

Overeenkomst inzake de instandhouding van kleine walvisachtigen in de Oostzee en de Noordzee (met Bijlage) (Trb. 1992, 137) (griffiennr. 137707);

een, van alsvoren, ten geleide van het op 26 juni 2006 te Londen totstandgekomen verdrag tussen de Regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de Regering van het Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland inzake het wederzijds aanhouden van voorraden ruwe aardolie en/of aardolieproducten (Trb. 2006, 144), alsmede een toelichtende nota bij het verdrag (griffiennr. 137693);

een, van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking, ten geleide van het verslag van de informele bijeenkomst van EU-ministers voor Ontwikkelingssamenwerking van 12 en 13 maart 2007 (griffiennr. 137745);

een, van de staatssecretaris voor Europese Zaken, ten geleide van elf fiches die werden opgesteld door de werkgroep Beoordeling Nieuwe Commissievoorstellen inzake o.a. verordening technologie voor tweëerlei gebruik (griffiennr. 137719);

een, van alsvoren, ten geleide van vier BNC-fiches in definitieve vorm inzake o.a. Mededeling ENP-partnerlanden (griffiennr. 137720);

een, van de minister van Justitie, inzake JBZ-verzoek om instemming met ontwerp-Raadsbesluit samenwerking van nationale bureaus voor de ontneming van vermogensbestanddelen (griffiennr. 137687);

een, van de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, inzake beleidsreactie themaonderzoek AD (griffiennr. 137732);

een, van de minister van Economische Zaken, inzake voorhangprocedure concept-Besluit aandelen netbeheerders en concept-Regeling eigendom energienetten (griffiennr. 137734);

een, van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, ten geleide van het rapport "Evaluation VDU Directive" (griffiennr. 137691);

een, van alsvoren, ten geleide van het maatschappelijk advies en slotdocument Commissie Het Werkend Perspectief (griffiennr. 137739);

een, van alsvoren, inzake oprichting van enkele beheerstichtingen ten behoeve van wettelijk verplichte certificering op arbo-terrein (griffiennr. 137694);

een, van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, ten geleide van het jaarverslag CVZ 2005 (griffiennr. 137716).

De Voorzitter stelt voor, deze missives voor kennisgeving aan te nemen. De bijlagen zijn neergelegd op het Centraal Informatiepunt ter inzage voor de leden;

3. de volgende geschriften:

een, van J.H.M. Veen, inzake een artikel over derde wereldoorlog op het internet (griffiennr. 137705);

een, van Opo Sranan, inzake Koenders grondlegger Sranantongo als "mentaal erfgoed" van alle Surinamers (griffiennr. 137704). Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Buitenlandse Zaken;

een, van mevrouw E.F.J. Alpaerts van het Nederlands-Belgisch Centrum te Huijbergen, inzake Belgische woonplaats van de heer mr. F. de Nerée tot Babberich (griffiennr. 137700).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat;

een, van R. Kuiper, inzake reactie op wetsvoorstel 30312 (Wet algemene bepalingen burgerservicenummer) (griffiennr. 136563.04). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat en voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport;

een, van A. van den Hof, inzake oorlog Irak (griffiennr. 136605.02).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Defensie en voor Buitenlandse Zaken;

een, van mevrouw I. de Waard, inzake gifgascontainers Rotterdamse haven (griffiennr. 137747 en 137747.01).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissies voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening en voor Milieu;

een, van Y. Worms te Oirsbeek, inzake verankering en bekostiging van gemeentelijke watertaken (griffiennr. 137684). Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Verkeer en Waterstaat;

een, van G. Brand te Schiedam, inzake uitzending van belspelletjes in de nachturen (griffiennr. 137703).

Dit geschrift wordt van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Economische Zaken;

een, van A. Groen te Hoorn, inzake weinig vertrouwen in de keuringsarts (griffiennr. 137714);

een, van R. van der Wal, inzake de WSW (griffiennr. 137702);

een, van A.G. Manca te Waalwijk, inzake het recht op arbeidsongeschiktheidsuitkering (griffiennr. 137696).

Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid;
een, van F. Wouters, inzake samen naar medisch college (griffienr. 137497);
een, van J. van Veldhoven, inzake het niet meer vergoeden van alle alternatieve therapieën door een zorgverzekeraar (griffienr. 137682).
Deze geschriften worden van belang geacht voor de leden en plv. leden van de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

De Voorzitter stelt voor, deze geschriften voor kennisgeving aan te nemen.